

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayii

Dr. ORHAN KURMUŞ / Dr. İLHAN TEKELİ / SELİM İLKİN
Doç. Dr. KORKUT BORATAV / Dr. GÜREL TÜZÜN
AHMET BÖRÜBAN

**TMMOB
MAKİNA
MÜHENDİSLERİ
ODASI**

Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayii

Dr. ORHAN KURMUŞ / Dr. İLHAN TEKELİ / SELİM İLKİN
Doç. Dr. KORKUT BORATAV / Dr. GÜREL TÜZÜN
AHMET BÖRÜBAN

Makina Mühendisleri Odası, 1976 SANAYİ KONGRESİ ile montajcı, tüketime yönelik ve dışa bağımlı Türkiye sanayisinin sorunlarının tarihsel bir gelişim süreci içinde tartışılmasını amaçladı.

Kongre, sanayinin tüm yapısal sorunlarının tartışılacağı bir forum olarak düşünüldü. Bunun için de demokratik kuruluşlara, bilim adamlarına, sendikalara, işveren kuruluşlarına, uzmanlara çağrı yapıldı. 23-27 Kasım tarihleri arasında yapılan kongreye sunulmak üzere birçok tebliğ gönderildi. Kongre Düzenleme Komisyonu bu tebliğlerden bazılarının kongre programı çerçevesi içinde değerlendirilmesini, diğerlerini ise bu kitaplar içinde yer almasını planladı.

Bugün, 1976 SANAYİ KONGRESİ'nde sunulan tebliğlerden, yapılan panel ve tartışmalardan ve bunların yanısıra Kongre'nin kısıtlı çerçevesi nedeniyle Kongrede sunulamayan tebliğlerden oluşan 7 kitap hazırlanmış bulunuyor.

1976 SANAYİ KONGRESİ'nin ve hazırlanmış olan bu kitapların ülkemizin sanayileşme ve kalkınma sorunlarına ilişkin birçok bulguyu, yeni verileri tartışmayı ve değerli sonuçları kapsadığına inanıyoruz. Görülmektedir ki Türkiye emperyalist - kapitalist sistemin ilişkiler ağı dışına çıkmadıkça sanayinin yapısal sorunlarının üstesinden gelmek ve gerçek anlamıyla sanayileşmek olanaksızdır.

1976 SANAYİ KONGRESİ ile amaçlanan, başarıyla yapılmıştır. Kongre'nin düzenlenmesinde emeği geçenlere, kongremizde değerli tebliğlerini sunmuş, panel ve tartışmalarda yer almış olanlara, katkılarından ötürü teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

İ. Rıza ÇEBİ
TMMOB Makina Mühendisleri
Odası Başkanı

İÇİNDEKİLER:

- **CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA SANAYİN KORUNMASI SORUNU VE TİCARET SERMAYESİNİN TAVRI**
Dr. Orhan Kurmuş
- **DEVLETÇİLİK ÖNCESİNDE SANAYİ POLİTİKASI ARAYIŞLARI**
Dr. İlhan Tekeli/Selim İlkin
- **BÜYÜK DÜNYA BUNALIMI İÇİNDE TÜRKİYE’NİN SANAYİLEŞME VE GELİŞME SORUNLARI : 1929 - 1939**
Dr. Korkut Boratav
- **1950 - 60 DÖNEMİNDE SANAYİLEŞME**
Dr. Gürel Tüzün
- **TARİHSEL GELİŞİMİNDE TÜRKİYE SANAYİNİN YERİ (1950 - 1960 Döneminde Sanayileşme)**
Ahmet Börüban

**SANAYİ
KONGRESİ**

**MAKİNA MÜHENDİSLERİ ODASI
SANAYİ
KONGRESİ 1976**

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayiin Korunması Sorunu ve Ticaret Sermayesinin Tavrı

Dr. Orhan KURMUŞ
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Ekonomi Bölümü

I. GİRİŞ

1920 -1930 yılları arasındaki sanayileşme çabalarını çeşitli yönlerden incelemek mümkündür. Bu konuda şimdiye kadar en çok revaç gören yöntem, konuyu 1923 İzmir İktisat Kongresi ile başlatmak, 1927 yılı Sanayi Sayımı'nın verilerini özetlemek ve aynı yıl çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nu yorumlamak biçiminde oldu. Yerli ve yabancı bazı yazarların ileri sürdüğü ve Türkiye'de bu dönemde yabancı sermaye yatırımları olmadığı çünkü hem Türkiye'de bu dönemde yabancı sermaye yatırımları olmadığı çünkü hem Türkiye hükümetinin yabancı sermayeye soğuk davrandığı hem de yabancı sermayeye soğuk davrandığı hem de yabancı sermaye sahiplerinin Türkiye'yi güvenilir ve kârlı bir yatırım alanı olarak görmedikleri görüşü (1) bir süre üzerinde önemle durulan bir konu oldu. Ta ki ciddi bir bilimsel araştırmayla çürütülünceye dek (2).

Yukarıda söz ettiğimiz araştırma yönteminin kendine özgü bir mantığı ve getirdiği bazı kolaylıkları vardır. Kendine özgü mantık, devlet yönetimi üzerinde etkili olarak kendine çıkar sağlamaya çalışan sermaye grupları arasındaki mücadeleyi yok saymak eğilimindedir. Bu mantığa göre bütün sermaye grupları, aralarında ciddi bir çıkar çatışması olmadan, elele vermişler ve Türkiye'nin sanayileşmesi için çalışmaktadırlar. Bu yak-

laşım aynı zamanda «resmi» diye adlandırabileceğimiz tarih görüşü ile de tam bir uyum içindedir.

Bu yaklaşımın getirdiği kolaylık ise, kendine özgü mantığa uygun olarak, «resmi» görüşün ileri sürdüğu sonuca kendiliğinden ulaşmak biçiminde belirir. 1920 - 1930 yılları arasında Türkiye’de neden sanayileşme olmadığı sorusuna «resmi» görüş şöyle cevap verir : «Sanayi sermayesi ve Türk müteşebbisleri o denli güçsüzdü ki sağlanan bütün olanaklara rağmen beklenen sanayileşme gerçekleşemedi.» Bu cevap aynı zamanda devletçilik politikasına geçişin önemli gerekçelerinden birini içermektedir.

Tarihsel gelişmesinin yarattığı ağır yükleri taşıyan ve uzun savaş yılları boyunca normal bir gelişme çizgisi izleyemeyen Türkiye ekonomisinin kısa sürede hızlı bir sanayileşme hamlesi yapamayacağı doğal olduğu için bu görüş şimdiye dek tartışmasız kabul edildi. Görünür gerçeği büyük ölçüde yansıttığı için de tartışma gereği pek duyulmadı. Bu tebliğın amacı, gerçeğin yansıtılmayan bölümünün araştırılması için bir başlangıç noktası oluşturabilecek bazı olguların tartışmaya sunulmasıdır. Unutulmaması gerekir ki uzunluğu ve sunuş süresi zorunlu olarak sınırlandırılmış bir tebliğde amacımıza tam anlamıyla varmanın imkanı yoktur. Bu nedenle bu tebliğ tartışmaya kısa bir başlangıç niteliği taşımaktadır.

II. 1920’LERDE SANAYİ KORUYUCU BİR GÜMRÜK POLİTİKASI ÜZERİNE TARTIşMALAR

Gelişmiş sanayilere sahip ülkelerin varolduğu bir dönemde sanayileşme girişimlerinin başarıya ulaşması için gerekli koşullardan birisi kurulmuş veya kurulacak

sanayileri dış rekabete karşı etkin biçimde korumaktır. Korumanın en çok uygulanan biçimi ise belirli malların ithalatını azaltıcı ve hatta, eğer gerekirse, yasaklayıcı nitelikte gümrük tarifeleri koymaktır. Bu yöntem, arzu edilmeyecek bazı yan sonuçları da içermesine rağmen, büyük miktarlarda üretilen ve ucuza mal olan yabancı malların yıkıcı rekabetine karşı yerli sanayii ayakta tuttuğu ve gelişme olanakları sağladığı için tarihsel olarak en çok kullanılan yöntem olmuştur.

İncelediğimiz dönemde beklenen sanayileşmenin gerçekleşmemesinin nedenlerinden biri olarak Türkiye'nin bu dönemde bağımsız bir gümrük politikasına sahip olamaması gösterilir (3). Lozan Antlaşması hükümlerine göre Türkiye'nin gümrük tarifelerini 1929 yılına kadar 1916 yılı düzeyinde tutmaya zorlanması gerçeği bu iddiayı doğrular gibi görünmektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse iddia edilen nokta şudur : Eğer Lozan Antlaşmasının bağlayıcı hükümleri olmasaydı Türkiye koruyucu gümrük tarifeleri koyacak ve sanayiini gerektiği biçimde koruyacaktı. Halbuki, Türkiye bu olanağa ancak 1929 yılında kavuştu ve ancak bu tarihten sonra koruyucu gümrük tarifeleri uygulanabildi.

Genellikle kabul gören bu görüşe ilk ağızda iki açıdan eleştiri yöneltilebilir. Birincisi, Lozan Antlaşmasının gümrük tarifeleri konusunda Türkiye'ye tanıdığı bir hakkın yeterince kullanılmamış olmasıdır. Gerçekten de, Türkiye alım-satımını devlet tekeline aldığı mallar için dilediği gümrük tarifesini uygulamakta serbest bırakılmıştı (4). Sayısı çok az bir kaç mal dışında bu hakkın kullanılmamış olması Türkiye'nin tutarlı bir koruma politikası uygulamada isteksiz olduğu kuşkusunu doğurur.

İkinci eleştiri ise 1929 gümrük tarifesi ile ilgilidir. 1954 yılına kadar uygulanan bu tarife, iddia edildiğine göre, yerli sanayii koruyucu bir nitelik taşımaktadır. Ama bu tarifenin gerçekten koruyucu bir nitelik taşıdığı şimdiye dek bilimsel olarak kanıtlanmamıştır. Bir gümrük tarifesinin koruyucu olup olmadığı bu tarifenin efektif koruma oranının hesaplanmasıyla ortaya çıkar. 1929 tarifesi için bu oran şimdiye dek hesaplanmamıştır ve biz kanıt olarak yalnız resmi ağzlardan çıkan sözlere dayanarak 1929 tarifesinin Türkiye sanayiini koruduğuna inanagelmışizdir (5).

Beş yıl süreyle Türkiye'nin bağımsız bir gümrük politikasına sahip olamaması gerçeği bir taraftan sanayiinin beklenen gelişmeyi gösterememesine bir gerekçe olarak kullanılırken diğer taraftan da sanki çeşitli sermaye grupları arasında koruyucu bir gümrük politikası uygulanması konusunda görüş birliği varmış sanısını yaygınlaştırmaya yaramıştır. Bu tebliğde tartışmaya sunacağımız konu, gümrük tarifeleri konusunda sanayi ve ticaret sermayelerinin sözcülüğünü üstlenen kuruluşlar arasında ciddi görüş ayrılıkları ve sert bir çıkar mücadelesi olduğudur.

Kanıt olarak sunacağımız veriler, sanayi sermayesinin sözcüsü durumunda İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Sanayi Şubesi tarafından hazırlanan üç rapordan (6) ve ticaret sermayesine yakın olduğu anlaşılan Ali İktisat Meclisi'nin 1928 yılı çalışmalarını içeren iki rapordan alınmıştır (7). İTSO raporlarının birincisini hazırlayan zeytinyağı fabrikatörü Basmacızade İzzet Bey ile İzmir İktisat Kongresi'nin hazırlık çalışmalarını yürüten Heyet-i Faale üyesi fabrikatör İzzet Bey'in (8) aynı kişiler olması olasılığı vardır. Diğer İTSO raporlarına katkıda bulunan bir diğer zeytinyağı fabrikatörü Sezai Ömer

Bey ile İzmir İktisat Kongresi'ne İzmirli sanayiciler adına katılan ve Kongre Mazbaıa Encümeni'ne Sanayi Grubu temsilcisi olarak seçilen Sezai Bey (9) aynı kişiler olabilir. Zeytinyağı fabrikatörlerinin sanayicilerin önde gelen temsilcileri olduğu ise İzmir İktisat Kongresi'ne katılan Sanayi Grubu'nun başkanlığına Ayvalıklı zeytinyağı fabrikatörü Selahattin Bey'in seçilmesinden belidir (10).

Ali İktisat Meclisi 1927 yılında çıkarılan bir yasayla kurulan bir danışma organıdır. Asıl işlevi özel sektör isteklerinin hükümete yansıtılmasıdır. Meclis'in 24 üyesinden yarısı hükümet tarafından atanmakta, diğer yarısı ise Ticaret ve Sanayi Odaları tarafından seçilmektedir. Seçimle gelen üyelerle birlikte Ali İktisat Meclisi ticaret sermayesinin ağır bastığı bir kurum haline gelmiştir (11).

Gümrük tarifeleri aracılığıyla yerli sanayii koruma konusunda Ali İktisat Meclisi'nin 1928 yılında ileri sürdüğü fikirler ile 1922 yılında kurulan Milli Türk Ticaret Birliği'nin yaptığı öneriler hemen hemen birbirlerinin aynısıdır. İzmir İktisat Kongresi'ne götürülecek önerileri saptamak için Milli Türk Ticaret Birliği'nin yaptığı hazırlık toplantısı tutanaklarından öğrendiğimize göre büyük İstanbul tüccarları sanayii koruyucu bir gümrük politikasını ilke olarak serbest ticaret politikasına tercih etmektedirler (12). Ali İktisat Meclisi de klasik iktisat kuramının serbest ticaret ilkelerini şiddetle eleştirerek «serbestii ticaret prensiplerine müstenit bir cihan iktisadiyatı bugün sadece bir nazariyeden ve hayalden ibarettir» (13) demektedir. Sanayiin korunmasına yönelik bir gümrük politikası ilke olarak kabul ediliyor gibi görünse de bu ilkenin uygulanması konusunda tüc-

car sermayesinin ileri sürdüğü koşullar koruyucu gümrük politikasını tümüyle saptırıcı niteliktedir.

Milli Türk Ticaret Birliği'nin hazırlık toplantısında Birlik Genel Sekreteri Ahmet Hamdi Bey «Biz koruma sistemini memleket için serbest ticaret sistemine tercih ettiğimizi söylüyoruz. Bu konuda koyulacak kayıt ve şartların tabii tartışılması gerekir» (14) diyerek tüccarların koruyucu gümrük politikası için saklı tuttukları bazı koşullar olduğunu belirtiyordu. Bu koşulların ne olduğu Birliğin İzmir İktisat Kongresi'ne sunduğu raporda açıkça görülüyor. Birlik «akilane (akılcı) ve müdekkikane (inceleyici, araştırmacı) olmak şartıyla himayekar bir gümrük sistemine taraftardır.» (15). Bir gümrük sistemi bazı sermaye grupları için akılcı olabilirken başka sermaye grupları için akla aykırı olabileceğine ve şimdiye dek gümrük sistemlerinin akla yakınlığını ölçebilecek nesnel kıstaslar geliştirilemediğine göre Milli Türk Ticaret Birliği'nde toplanan büyük tüccarların ne tür bir koruyucu sistem amaçladıklarını anlamak imkanı yoktur.

Raporu okumaya devam edince görüyoruz ki tüccar sermayesi gerçekten koruyucu bir gümrük sistemi arzulamamaktadır. Kısa sürede kurulması zor olan sanayi kollarını korumak için gümrük duvarlarının yükseltilmesine şiddetle karşı çıkan tüccarlar daha sonra sanayi teşvik ve koruma için gümrük politikasını hem tek hem de uygun bir araç olmadığını söyleyerek asıl görüşlerini ortaya koymaktadırlar (16).

1929 yılında uygulanmaya başlanacak yeni gümrük tarifesinin hazırlanması sırasında Ali İktisat Meclisi'nin ileri sürdüğü görüşler, Milli Türk Ticaret Birliği'nin raporunda yer alan ve İzmir İktisat Kongresi'nde tüccar grubunun esasları arasında kabul edilen görüşleri tü-

müyle tekrarlamakta ve daha da ileriye giderek yeni il-keler getirmektedir. Meclis'in bu konudaki görüşlerinin bir bölümünü bugünkü dile çevirerek vermenin uygun ve aydınlatıcı olacağını düşündük :

«Gümrük tarifeleri ve dış ticaret politikası söz konusu olurken bizde akla gelen önlem, yerli sanayii dış rekabetin etkilerinden yalıtarak koruma önlemidir. Gerçekten de bazı devletler, yabancı sanayii mallarının ithalini yasaklayarak veya bu sonucu doğuracak kadar yüksek ve ağır gümrük vergileri uygulayarak yerli sanayii korumuşlardır. Ama bu örneklerin hiçbiri mutlaka makbul olarak düşünülemez. Gümrük politikamızın kıskanç ve tutucu bir düşünceden esinlenerek uygulanması caiz değildir.

Korumada zorlama ve aşırılık çoğu kez «iktisadi tecride yol açar. Zorlayıcı koruma ve iktisadi tecrit, dış rekabeti tamamiyle kaldıran ve yok eden ağır ithalat vergisinin yerli sanayiın yabancı sanayi ile rekabet etmesi olanağını yok edeceği nedeniyle kabul edilemez. Çünkü ülke sanayiini tembelliğe yöneltme tehlikesi vardır.» «Koruyucu gümrük vergileri... hiçbir zaman aşırıya vardırılmamalıdır.» (17).

Görüldüğü gibi Ali İktisat Meclisi daha önce serbest ticaret kuramını eleştirip koruyucu gümrük politikasını ülke olarak kabul eder gibi görünürken şimdi de koruyucu gümrük politikasını serbest ticaretçilerin kullandığı iddialarla eleştirmektedir. Uygulanacak gümrük politikası hakkında genel çizgisi böyle olan Ali İktisat Meclisi'nin özel sorunlar hakkındaki önerileri ise bu kurulun temsil ettiği çıkarları apaçık ortaya koymaktadır.

Meclis'e göre, çimento sanayiinin yüksek gümrük duvarlarıyla korunması çimento üreticilerine «lüzumun dan fazla faide temin etmektedir» (18). Meclis'in bulgularına göre çimento sanayii % 39 kapasite ile çalışmakta ve ürünlerini yabancı malı çimento fiyatlarının % 80 fazlasına satarak ton başına 639 kuruş kâr elde etmektedir. Bu yüzden de Meclis çimento sanayiini koruyan gümrük resminin «makul» bir orana indirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Önemli bir diğer yapı malzemesi olan kereste için de Meclis aynı görüştedir. Yüksek gümrük duvarlarının yerli kereste fabrikatörlerine metreküp başına % 400 kâr sağladığını ileri süren Meclis aynı zamanda yerli kereste üretiminin iç talebi karşılayamadığını bunun ise «milli imar faaliyetini» baltalamakta olduğunu söyleyerek «kereste resminin makul bir hadde tenzilini» önermektedir (19).

Ağır sanayiin potansiyel gelişme olanakları olduğunu kabul eden Ali İktisat Meclisi çeşitli nedenler yüzünden bu olanakların rasyonel biçimde kullanılmasının çok güç olduğunu ve o zamana dek yapılan tüm girişimlerin başarısızlıkla sonuçlandığını söyleyerek (20) gümrük politikasının kurulacak ağır sanayii koruyucu yönde olması için geçerli bir neden görmemektedir (21). Böylece, kendi sermaye birikimiyle ağır sanayi kurabilecek bir sanayici kesiminin olmaması, kurulabilecek olan bu tür tesislerin potansiyel olarak bile koruyucu gümrüklerin kapsamı dışında bırakılmasına gerekçe olarak kullanılmıştır.

Türkiye'de var olan sanayi kuruluşları içinde tarıma dayalı sanayiden sonra en önemli yeri tutan ve toplam sanayi üretiminin yaklaşık olarak % 18'ini üre-

ten (22) iplik ve dokuma sanayiinin gümrüklerle korunması hakkında Ali İktisat Meclisi son derece olumsuz bir tavır içindedir. Örneğin, yerli ipek dokuma sanayiinin korunması konusunda Meclis şu görüştedir :

«İthal edilen ipekli dokumalar üzerindeki gümrük resmi aslında bu sanayiin korunması için yeterlidir.

Suni ipeğin ipekten ayrı bir dokuma maddesi olması ve bu yüzden de tüketim alanının tamamen başka olması nedeniyle ipeklerimize darbe vuracağı konusunda kuşkuyla yer olmadığından ve suni ipek dokumacılığının gelişmesi de özellikle kârlı bir ev sanayii kolu sayılabileceğinden dolayı, hammadde olarak suni ipek ithalatına izin verilmesini dileriz» (23).

Fiziksel özellikleri bakımından ipek ve suni ipek hammaddelerinin birbirlerinden farklı olmalarına rağmen, tüketicinin eline geçen ürünün kullanım alanı aynıdır ve aynı ihtiyacın giderilmesine hizmet ederler. Fiziksel özelliklerin ayrılığını ürün kullanma alanlarının ayrılığı biçiminde yorumlayan Ali İktisat Meclisi bu dayanıksız gerekçe ile yerli ipek dokuma sanayiinin korunmasına karşı çıkmakta ve ithalatın serbest bırakılmasını önermektedir.

Aynı olumsuz tavır yünlü dokuma sanayiinin korunması konusunda da karşımıza çıkmaktadır. Teşvik-i Sanayi Kanunu ile birlikte yayınlanan gümrük vergisinden muaf eşya listesinde İspanya ve Avustralya imalatı kamgarn yün iplikler de vardır. Ali İktisat Meclisi bu ipliklerin gelecekte de gümrüksüz olarak ithal edilmeleri gerektiği görüşündedir. Miktar olarak sınırlandırılmayan veya ithalatı azaltıcı gümrük vergileri kapsamı dışında

bırakılan yabancı yün ipliklerin yerli yün ipliği sanayiinin gelişmesini önleyebileceği yolunda ileri sürülebilecek bir iddiaya karşı Ali İktisat Meclisi'nin cevabı hazırdır : Bu uygulama yerli yün ipliği sanayiinin çökmesine yol açmaz çünkü yerli ipliklerden ancak metrekaresi 430 gramdan daha ağır olan kaba kumaşlar dokunabilmektedir. Halbuki hafif ve ağır kumaşların kullanım alanları ve tüketici kitleleri ayrı ayrıdır (24). Görüldüğü gibi yün iplik sanayiinin korunmasına gerek olmadığı yolundaki iddia ipekli dokuma sanayii hakkındaki iddianın aynıdır ve aynı nedenden dolayı gerçeğe aykırıdır. Yerli ipliklerden ancak kaba yünlü kumaş dokunabileceği iddiası da gerçek dışıdır çünkü, örneğin, Kayseri İplik Fabrikası her türlü dokuma için gerekli incelikte iplik üretebilmektedir (25).

Dokuma sanayii içinde en çok işçi çalıştıran ve en çok işyerine sahip olan pamuklu sanayiinin gümrük duvarlarıyla korunması fikrine açıkça karşı çıkamayan Ali İktisat Meclisi, pamuklu dokuma ithalatının serbest bırakılmasını talep etmemekle birlikte bu tür ithalata uygulanacak gümrük resminin «makul» bir düzeyde saptanmasını önermektedir. Bu «makul» düzeyin ne olduğu ise belirtilmemektedir.

Pamuklu dokuma ithalatının yerli sanayi zararına arttırılması anlamına gelen bu uygulama için Meclis iki gerekçe ileri sürmektedir. Yaptıkları hesaplamalara göre yerli pamuk üretiminin pamuklu dokumaya olan talebin ancak % 68'ini karşılayabileceği bu gerçeklerden biridir. Diğer de, Türkiye'de yetişen pamukların ithal edilen yabancı kumaşlar kalitesinde kumaş üretmeye elverişli olmadığı iddiasıdır. Bu nedenlerden dolayı da Meclis pamuklu kumaş ithalatı üzerine yüksek gümrük vergileri konmasına karşı çıkmaktadır (26).

Sanayiîin korunması veya diğfer nedenlerle konulabilecek yüksek gümrük tarifelerine karşı Ali İktisat Meclisi'nin aldığı olumsuz tavırla ilgili örnekler daha da çoğaltılabilir. Örneğîn, Meclis işlenmiş deri ithalatının hiç gümrük alınmadan serbest bırakılmasını istemekte çünkü bu yerli sanayi dalının korunmaya ve geliştirilmeye değfer olmadığını ileri sürmektedir. Aynı şekilde, lüks eşya ve mücevherat ithalatının serbest bırakılması önerilmekte, gerekçe olarak da bu tür eşyaların her zaman üretken sermayeye çevrilebileceğı iddia edilmektedir (27).

Tüccar sermayesinin ve özellikle de büyük ithalatçıların çıkarlarını savunduğı anlaşılan Ali İktisat Meclisi'nin bu isteklerinin altında yatan ekonomik gerçek şudur : Sanayiîin korunması ve teşviki amacıyla uygulanabilecek koruyucu bir gümrük politikası ithal ikamesi yoluyla yerli pazarın taleplerini karşılayacak bir sanayileşme yaratacak ve bu da hem kısa hem de uzun dönemde ithalatı azaltarak Türkiye'nin ithalat yoluyla yabancı ülkelere olan bağımlılığını ortadan kaldırma olanakları yaratacaktır. İthalatın azalması ise büyük tüccar sermayesinin kârlarını azaltacaktır. Bu nedenle sanayiîi teşvik edici ve ithalatı azaltıcı bir gümrük politikası tüccar sermayesinin çıkarlarına aykırıdır.

Büyük tüccarlar bu kaygılarında gerçekten de haklıdırlar. Korunmasını istemedikleri pamuklu ve yünlü dokuma sanayileri eğer gelişir ve yerli talebi karşılayacak duruma gelirse ithalatçılar için çok önemli bir kâr kaynağı kaybedilmiş olacaktır. 1923 - 1930 yılları arasında pamuklu dokuma ve pamuk ipliğı ithalatının toplam ithalat değferi içindeki payı ortalama % 30,48'dir. Aynı dönemde yünlü dokuma ithalatı ise toplam ithalat değferinin ortalama % 7,33'ünü oluşturmaktadır (28).

Görüldüğü gibi bu iki kalem eşya ithalatın yaklaşık olarak % 38'i değerindedir. İthalat bağlantıları için büyük bir sermaye yatırımı yapmayan ve finansman için büyük ölçüde yabancı kaynaklı kredi kullanan (29) ithalatçı tüccarların Türkiye'de pamuklu ve yünlü dokuma sanayilerinin gelişmesine karşı çıkmaları doğal sayılmalıdır.

Ama bu karşı çıkış İzmir İktisat Kongresi öncesi ve sırasında olduğu gibi açıkça olmamaktadır. Daha karmaşık, daha «bilimsel» görünen gerekçeler kullanılmakta, yabancı iktisatçıların kitaplarından örnekler verilmekte, istatistikler kullanılmakta, doğruluk derecesi belli olmayan hesaplamalar kanıt olarak gösterilmektedir.

Sanayi dış rekabete karşı korunmadığı takdirde nasıl gelişecektir sorusuna Ali İktisat Meclisi'nin verdiği cevap çok öğreticidir :

«... korumadan yoksun olduğu için güçlenip gelişemeyen sanayiın bizde de, bütün diğer memleketlerde olduğu gibi, belki bir duraklama devresi geçirdikten sonra kurulabilmesinden kuşku duymak için hiç bir özel neden yoktur» (30).

Ticaret sermayesi Türkiye'de korunması gereken bazı sanayi dallarının olduğu düşüncesindedir. İşte bazı örnekleri : Çeltik ve susamyağı sanayileri; atnalı, çivi ve bakır sahan gibi madeni eşya sanayii kolları; tahta eşya sanayii; çanak, çömlek ve testi üreten toprak sanayii. «Gümrük siyasetimiz evel emirde memleketimizin bu sahelerde inkişafını temin etmek gayesi dahilinde düşünülmek icap eder» (31).

1920 - 1930 yılları arasında kurulan 14 hükümetin programlarında sanayi ve sanayileşme süreci ile ilgili bir tek kelime bulmak mümkün değildir (32). Dolayısıyla,

sanayiın korunmasına yönelik bir gümrük politikasından da söz edilmemektedir (33). Diğer taraftan, resmi görüşleri yansıtan ve birçok hükümet üyesi ile milletvekilinin üyesi bulunduğu Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti de Ali İktisat Meclisinin görüşleri paralelinde koruyucu gümrük tedbirlerine karşı çıkmaktadır. Bu kuruluşun Genel Sekreteri 1930 yılında toplanan Birinci Sanayi Kongresi'nin açılış ve kapanış konuşmalarını yaparken, devlet tarafından korunma isteyen sanayicilere ağır bir dille çatmakta ve yerli sanayiın «narin bir limonluk bitkisi» gibi sürekli bakım ve koruma gerektiren bir varlık olma yolunda ilerlediğini söylemektedir (34).

Devletin yarı resmi bir organı durumunda olan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin de desteğini sağlamış görünen Ali İktisat Meclisi 1929 gümrük tarifesinin hazırlanışı sırasında, daha önce değindiğimiz konular dışında, tarifenin genel yapısıyla ilgili istekler de ileri sürmektedir. Gümrük dışı serbest ticaret bölgeleri kurulması ve yeni tarifenin hazırlanılması sırasında uzmanlardan yararlanılması gerektiği gibi görüşlerin yanı sıra Meclis yeni tarifenin değere göre (ad valorem) gümrük değil ağırlığa göre (spesifik) gümrük sistemi esas alınarak hazırlanmasını istemektedir. Ağırlığa veya birim mal üzerine kurulmuş bir gümrük tarifi ise, bilindiği gibi, fiyat yükselmeleri karşısında ithalatçıların daha yüksek gümrük vergisi ödemesini engellemekte ve ithalatçı kârlarını arttırmaktadır. 1929 gümrük tarifesinin, nedeni ne olursa olsun, spesifik yani ağırlığa göre bir tarife olarak düzenlenmesi ticaret sermayesinin bekleyişlerinden birisinin gerçekleşmesi açısından ilginçtir.

Ali İktisat Meclisi'nin diğer isteği, tarifede belirtilecek olan malların mümkün olduğu kadar az sayıda madde ve istatistik pozisyonu içinde toplanmasıdır (35). Bir

gümrük tarifesi ne kadar az madde ve mal grubu içerirse tarife o kadar koruma açık olur ve yüksek gümrük vergisi vermesi gereken bir ithal malı kolaylıkla başka bir mal grubu içindeymiş gibi yorumlanabilir. Bu durum ise ithalatçı tüccarların çıkarlarına uygun düşer. 1929 yılı tarifesi büyük bir olasılıkla bu istek doğrultusunda 1827 istatistik pozisyon içerecek biçimde düzenlenmiştir (36).

Ticaret sermayesinin bu isteklerine karşı sanayicilerin çıkarlarını savunur görünen İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Sanayi Şubesi raporlarında yeni gümrük tarifesi hakkında Ali İktisat Meclisi'nin görüşlerine zıt öneriler, gümrüklerin azaltılması ve ticaretin serbestleştirilmesi ilkesine karşı olarak sanayiın yüksek gümrük duvarlarıyla korunması ilkesini içermektedir. Türkiye'de üretilebilen ham ve mamul maddelerin ithalatının sınırlandırılması sonucunda sanayiın gelişmesini sağlanabileceği (37) noktasından hareket edilerek ithalatı kısıtlamanın en geçerli yolunun yüksek gümrük tarifeleri olduğu savunulmaktadır (38). Ali İktisat Meclisi'nin aksine, belirli mal grupları için tarife oranlarının ne olması gerektiğini belirtmeyen Sanayi Şubesi yalnız ayakkabı ve kösele gümrüğünün 15 - 20 misline arttırılması (39) konusuna değinmekte, diğer mal grupları için ise ancak genel sayılabilecek görüşler ileri sürmektedir. Özet olarak Sanayi Şubesi, yerli sanayiın yüksek gümrük duvarları aracılığıyla dış rekabetten korunmasını istemektedir.

Sanayicilerin yakındıkları ve kendi yararlarına çözümlmesini istedikleri bir diğer sorun ise Teşvik-i Sanayi Kanunu çerçevesinde hammadde olarak nitelenen ve dolayısıyla da gümrük vergisinden bağışık tutulan bazı ithal mallarının aslında Türkiye'de üretildiği ve bu malların gümrüksüz ithalatının yerli sanayie büyük darbeler

vurduğudur. Bu yüzden İTSO Sanayi Şubesi, gümrük bağışıklığı sağlanan mallar listesinin uzman bir kurul tarafından gözden geçirilmesini ve yerli sanayie zararı dokunan malların liste kapsamında çıkarılmasını istemektedir (40).

III. SONUÇ

Politik iktidarı etkileyen veya elinde tutan değişik sermaye kesimleri arasında süren ve daha yüksek kâr elde etme amacına yönelik çıkar çatışmasının Cumhuriyetin ilk yıllarında, ticaret ve sanayi sermayeleri arasında, daha çok gümrük tarifeleri sorunu üzerinde yoğunlaştığını görüyoruz. Bu mücadelenin diğer yönlerinin (örneğin, sanayi ve tarım sermayesi, sanayi ve banka sermayesi arasındaki mücadeleler) de incelenmesi 1920 - 1930 döneminin ve belirgin özelliği «devletçilik» olan 1930 sonrası döneminin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Cumhuriyet dönemi iktisat tarihinin ise, yıllardır bizlere anlatıldığı ve bizim inanmamız istendiği biçimiyle değil, bir tüm olarak bilimsel açıdan yeniden incelenmesi ve yazılması mutlaka başarılması gereken bir görevdir.

IV. KAYNAKLAR

- (1) Z.Y. Hershlag, **Introduction to the Modern Economic History of the Middle East**, Leiden, 1964, s. 167; B. Tuncer, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Sorunu**, Ankara, 1968, s. 70; K. Bulutoğlu, **Türkiye’de Yabancı Sermaye**, İstanbul, 1970, s. 108 - 110.

- (2) A.G. Ökçün, 1920 - 1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, Ankara, 1971.
- (3) H. Derin, Türkiye'de Devletçilik, İstanbul, 1940, s. 84; Ö. Özgür, Sanayileşme ve Türkiye, İstanbul, 1976, s. 160 - 161.
- (4) T.C. Dışişleri Bakanlığı, Lozan 1922 - 1923, Ankara, 1973, s. 262 - 263.
- (5) «Resmi» görüşe aykırı tek önerme devrin Başbakanı İsmet Paşa'ya aittir. İsmet Paşa 9 Kasım 1929'da TBMM'nde yaptığı konuşmada yeni gümrük tarifesinin «hesapsız bir himayecilik fikrinden uzak» olduğunu ve birçok kalemlerde gümrük oranının azaltıldığını söylemiştir, bk. İsmet Paşa'nın Nutukları, Ankara, 1933, s. 258 - 259.
- (6) İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Millî Sanayimizin Himayesi Hakkında Tetkikat, İstanbul, 1929. (Bundan sonra İTİSO diye kısaltılacak).
- (7) «Hayat Pahalılığı» ve «Gümrük Siyasetimizin Esasları» adını taşıyan bu raporlar için bk., Ali İktisat Meclisi Raporları, 1928 İkinci İctima Devresi, seri A, no. 2, Ankara, 1929. (Bundan sonra HP ve GSE diye kısaltılacak).
- (8) A.G. Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi, Ankara, 1968, s. 277.
- (9) İbid., s. 194, s. 435.
- (10) İbid., s.297, s. 324.
- (11) S. İlkin, İ. Tekeli, 1929 Cihan İktisat Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara 1976, (baskıda). Ali İktisat Meclisi'nin 1 Mart

1928 günü yaptığı ilk toplantıyı açış konuşmasında Başbakan İsmet Paşa, Meclis üyeleri arasına «ülkenin en seçkin uzmanlarını katmak için insan gücü dahilinde olan bütün titizliğin gösterildiğini» belirtmekte ve hemen arkasından «zorunlu olarak bazı uzmanların ve kişilerin» üye yapılmadıklarını eklemektedir, bk., **İsmet Paşa'nın Nutukları**, s. 183.

- (12) Ökçün, **op. cit.**, s. 124.
- (13) **GSE**, s. 4.
- (14) Ökçün, **op. cit.**, s. 124.
- (15) **ibid.**, s. 145.
- (16) **ibid.**, s. 146 - 147.
- (17) **GSE**, s. 9 - 10, s. 19.
- (18) **HP**, s. 65.
- (19) **GSE**, s. 10 - 11.
- (20) **HP**, s. 64.
- (21) **GSE**, s. 18.
- (22) Devlet İstatistik Enstitüsü, **Sanayi Sayımı 1927**, Ankara, 1969, s. 15.
- (23) **GSE**, s. 15.
- (24) **GSE**, s. 12 - 13.
- (25) H. Tahsin, R. Saka, **Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi**, İstanbul, 1929, s. 52 - 53.
- (26) **HP**, s. 63, **GSE**, s. 16.
- (27) **GSE**, s. 23.

- (28) A.G. Ökçün, **The Ottoman Legacy and Economic Development to 1930**. Paper read at the Chicago Conference on the 50th Anniversary of the Turkish Republic, Chicago, 1973, tablo 13, s. 29.
- (29) **İTSO**, s. 3.
- (30) **GSE**, s. 20.
- (31) **GSE**, s. 17.
- (32) K. Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul ,1968, s. 13 - 146.
- (33) Hükümet programlarında yer almayan fakat İsmet Paşa'nın çeşitli söylev ve demeçlerinde üzerinde ısrarla durulan nokta un değirmenlerinin dış rekabete karşı en etkin biçimde korunacağı hususudur. Ali İktisat Meclisi bu korumaya da karşı çıkmakta, değirmen sahiplerinin çok yüksek kârlar elde ettiğini söyleyerek un gümrüğünün azaltılmasını istemektedir, **HP**, s. 49 - 58.
- (34) A.S. İloğlu, **Türkiye Ekonomi Kurumunun Kuruluşu ve 1929 - 1973 Yılları Arasındaki Çalışmalarına Toplu Bir Bakış**, Ankara, 1974, s. 28 - 29, s. 34 - 35.
- (35) **GSE**, s. 22 - 23.
- (36) Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Ankara, 1973, s. 294.
- (37) **İTSO**, s. 1.
- (38) **İTSO**, s. 2.
- (39) **İTSO**, «Sanayi Encümeni Raporu», s. 10.
- (40) **İTSO**, s. 4, s. 8.

MAKİNA MÜHENDİSLERİ ODASI
SANAYİ 1976
KONGRESİ

Devletçilik Öncesinde Sanayi Politikası Arayışları

**DÜNYA İKTİSADİ BUHRANI ÖNCESİNDE
CUMHURİYETİN İLK PLAN YAPMA DENEYİ**

Dr. İlhan TEKELİ
Selim İLKİN

(1) Bu yazı yazarlar tarafından hazırlanmış olan 1929 Dünya İktisat Buhranında Politika Arayışları kitabının bir bölümünü teşkil etmektedir. Dönemle ilgili daha geniş bilgi için yayınlanacak kitaba bakınız.

1. Giriş :

Türkiye'nin, sosyalist ülkeler dışında, ilk plan hazırlayan ülkelere biri olduğuna, iktisat tarihi yazımızda oldukça sık değinilir. Sözü edilen bu plan, Sovyetler Birliği'nden gelen uzmanlarla Türk uzmanlarının işbirliği ile hazırlanan ve Kasım 1933'te yayınlanan «Birinci Beş Yıllık Sanayi Planıdır.» (2) Oysa Türkiye'nin planlama deneyini dünya iktisadî buhranının öncesine kadar geriye götürmek olanağı vardır.

Türkiye'de 1929 Haziran ayında 1930 yılının ilk günlerine kadar uzanan altı aylık süre içinde Âli İktisat Meclisi ve İktisat Vekâletinin işbirliğiyle bir iktisadî program hazırlanmıştır. Daha sonra bürokratik çevrelerce Şakir Kesebir planı diye adlandırılan bu plan, dünya iktisat buhranı içindeki değişik politika arayışları yüzünden uygulamaya girmemiştir. Ama yine de Türkiye'deki ilk iktisadî program çalışması olması bakımından üzerinde durulmaya değer.

Şakir Kesebir planı, Türkiye'nin planlama deneyleri açısından, iki yönden ilginçtir. Şakir Kesebir planının varlığı, uygulanmamış olsa da, 1933 planının toplumda birden doğan bir plan olmadığını, plan program fikri üzerinde üç dört yıllık bir hazırlıktan sonra ortaya çıktığını ka-

(2) Afet İnan : Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı, Türk Tarih Kurumu. Ankara, 1972.

nıtlamaktadır. Öte yandan Şakir Kesebir planında yer alan birçok yatırım önerisi 1933 Birinci Sanayi Planınca benimsenmiştir. Başka bir deyişle birinci sanayi planının daha iyi anlaşılabilmesi için Şakir Kesebir planının öyküsünü ve niteliğini bilmek gerekir.

2. Şakir Kesebir (3) Planı :

Âli İktisat Meclisinin, 1929 yılının Haziran ayındaki ilk toplantısında (4) bu kurumun gelecek toplantısı gündemine «Türkiye'nin İktisadî Programı»nın hazırlanması da alındı. Bu iş için İktisat Vekili Şakir Kesebir başkanlığında «Bekir, Raif, Selahattin Muhtar, Mehmet Vehbi, Niyazi Asım, Nurullah Esat» beylerin katıldığı bir komisyon kuruldu. (5)

Bu heyet ilk iş olarak, ülkenin üretim olanaklarını yerinde tesbit etmek için üç gruba ayrılarak, Türkiye'nin çeşitli kesimlerinde inceleme yapmağa karar verdi. Birinci grup, demiryolu güzergâhında; ikinci grup, Karadeniz sahilleri ile Trabzon ve Erzurum çevresinde; üçüncü grup ise Akdeniz sahilleriyle Trakya'da incelemeler yapacak-

(3) Şakir Kesebir'i; Mehmet Zeki Pakalın şöyle tanıtmaktadır: «Çok muhterem Edirne Mebusu Şakir Bey, kurnaz bir maliyeci olmakla beraber aynı zamanda da çok vukufî bir iktisatçıdır. Bütçe komisyonunda mühim bir mevki işgal eden mumalleyh Rahmi Beyin istifası üzerine iktisat vekâletine (29 Mayıs 1929'da) tayin edilmiştir. Eylül 1930'da istifa etmiştir.» Türkiye Teracımı Ahval Ansiklopedisi III İstanbul, 1930 - 1932 s. 288.

(4) Bu toplantı için bknz. Cumhuriyet, 5 Haziran 1929.

(5) Bknz. «Türkiye'nin İktisadî Programı» Milliyet, 15 Haziran 1929.

tı (6). Böyle bir tutumun elde mevcut bilginin çok sınırlı olduğu bir ortamda, geçerli bir yöntem olduğu muhakkaktır (7).

Yapılan bu geziler, «... Tetkikatın ehemmiyetli neticelere varması için ipucu rolü oynayacak birçok noktanın tebellür...» etmesini sağlamıştır (8). Ne var ki, çalışma Âli İktisat Meclisinin Kasım ayında yapacağı toplantıya yetiştirilememiştir (9). Zaten çok sınırlı imkân ve yetenekli bu «ihzari komisyonun» bu denli geniş bir projeyi tamamlaması pek güçtü. Aralık 1929'dan itibaren bu işi İktisat Vekili Şakir Kesebir ile birlikte İktisat Vekâleti yüklenmiştir (10). Dış ticaret dengesi açıklarının devam etmekte ve Türk Lirasının dış değerinin hızlı kıymet kaybına uğramakta olduğu ve ülkenin her kesiminden «radikal tedbirler» ve «iktisadî ve malî seferberlik» (11) istenmekte olduğu bir ortamda, (program) çalışması ülkede, büyük bir ilgi ile karşılandı. Onu, hilafetin ilgası, Cumhuriyetin

-
- (6) Bu «İhsari Komisyonun» yaptığı ilk toplantının ayrıntıları için bkz. **Hakimiyetî Millîye**, 18 Haziran 1929. Ayrıca bkz. Nizamettin, «İktisat Programımız» **Milliyet**, 18 Haziran 1929
- (7) Bknz. «İktisat Programı : Tetkikat Başladı. Hazırlık Komisyonu Reisinin Söyledikleri» **Hakimiyetî Millîye**, 1 Temmuz 1929.
- (8) Heyetlerin yaptığı geziler için bkz. **Milliyet**, 17 Ağustos 1929 ve **Hakimiyetî Millîye**, 13 Eylül ve 21 Ekim 1929.
- (9) Âli İktisat Meclisinin Haziran ayındaki toplantısında bu «İhsari Komisyonun» raporunun Kasım ayı toplantısında görüşülmesi öngörülmüştü. Son toplantıda, bu konunun ele alınmamış olması, herhalde çalışmanın tamamlanamamış olmasındandı. Bknz. **Milliyet**, 15 Haziran 1929 ve **Hakimiyetî Millîye**, 25 Kasım ve 2 Aralık 1929.
- (10) **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1930.
- (11) Bknz. Mahmut Muin, «İktisat Cephesinde» **Hakimiyetî Millîye**, 7 Aralık 1929; «Tatbiki Elzem Seferberlik» ve «İktisadî ve Malî Seferberlik» **Cumhuriyet**, 4 ve 9 Aralık 1929.

ilânı gibi önemli bir olay gibi görenler veya «gündelik zaruretlerin esiri bir iktisat devrinden daimî idaremize muti bir iktisat devresi...» ne geçiş gibi yorumlayanlar ⁽¹²⁾ çoktu.

Programın hazırlanması sırasında, İktisat Vekâletince uygulanan ana yöntem şöyle olmuştur.

- 1 — Memleket dahilinde yetişen (veya yetişebilecek) mahsulâta karşı gümrükleri kapama. Bunu temin için.
- 2 — Muhtaç olduğumuz bu maddeleri memleket dahilinde yetiştirmek,
- 3 — Hariçten zarurî olarak ithal edeceğimiz maddelere karşı, memleketin iktisadî muvazenesini temin zımnında, ihracatta bulunmak ⁽¹³⁾.

Önerilen iktisadî politika ülkenin özellikle, tarım üretiminde ve bazı ana ihtiyaç maddelerinde kendine yeterli hale gelebilmesini ve dolayısıyla ithalâtı ve ihracatı dengeleyebilecek tipik bir «ithal ikamesidir». Böylece daha yüksek bir düzeyde dışa kapanmayı değil, fakat açık vermemegi amaçlayan, yeni bir denge peşinde koşulmak istenmektedir ⁽¹⁴⁾.

(12) Program çalışmalarına verilen önemle ilgili olarak bknz. Nizamettin «İktisadî Program» **İktisatçı** No: 3, 1 Temmuz 1929; M. Vehbi Sarıdal, «1930 İktisat Senesine Girerken» **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Ocak 1930; Vedat Nedim Tör, «Günün Paralosu: İktisat Programı», **Ömürhüyet**, 12 Ocak 1930.

(13) Bknz. «İktisadî Muvazene. Nasıl Temin Edilecek», **Halkın İhtiyacı**, 11 Ocak 1930.

(14) Bu denge politikası için bknz. Mahmut Sırt, «Gazımız» **Halkın İhtiyacı**, 16 Ocak 1930.

Bu çerçeve içinde, programa alınacak proje ve malların, «idarî, fennî» ve iktisadî yönden gözden geçirildiği ve «süratle netice vereceklerle» «vermeyecek olanların» birbirinden ayrıldığı belirtilmiştir (15).

Bu şekilde hazırlanan projeler 13 Ocak 1930'da incelenmesi için Başvekil İsmet İnönü'ye verilmiştir (16). Ve basında onun bu konuda bir hafta içinde, meclise bilgi vereceği yazıldıysa da (17), bu gerçekleşmemiştir. Yunus Nadi, aynı ayın sonlarında yazdığı bir başmakalede ise, programın basılıp, tartışılması için meclise gönderileceğine değinerek şöyle demektedir : «... Demek oluyor ki, iktisat programı daha tatbik mevkiine konmadan ve hatta son şeklini almazdan evvel milletin efkârı umumiyesine mal edilmiş olacaktır.» (18)

Programın basılıp, mecliste tartışılması beklenirken, gazeteler Şubat başlarında İktisat Vekili Şakir Kesebir'in programı tekrar incelenmekte olduğunu bildirmiştir (19). **Hakimiyeti Milliye** birkaç defa, bu incelemenin «birkaç gün devam edeceğini» bildirdiyse de inceleme Mart ayı başına kadar sürmüştür (20). 4 Mart 1930 tarihinde inceleme biterek, basına geçilmiştir. «Mahdut» miktarda basılan (21) bu çalışma, program veya benzeri bir kelime ye-

(15) Bknz. «İstihsal Kabiliyetimizi Tezidi Projeleri: Projeler Nasıl Bir Esasa Göre Hazırlandı» **Hakimiyeti Milliye**, 13 Ocak 1930.

(16) **Hakimiyeti Milliye**, 14 Ocak 1930.

(17) **Hakimiyeti Milliye**, 15 Ocak 1930.

(18) Bknz. Yunus Nadi, «İktisat Programı Etrafında» **Cumhuriyet**, 29 Ocak 1930.

(19) **Hakimiyeti Milliye**, 9 Şubat 1930.

(20) İktisat Vekilinin yeniden yaptığı bu incelemeler için **Hakimiyeti Milliye**'nin şu tarihli nüshasına bakınız, 9, 11, 15, 16, 19, 20, 25 ve 27 Şubat 1930.

(21) **Hakimiyeti Milliye**, 9 Mart 1930.

rine, **İktisadî Vaziyetimize Dair Rapor** başlığını taşımaktadır (22).

Zaten bu rapor «... İktisadî işlerde semere almak, senelerce ve musurrane çalışmağa mütevakkıf olduğundan memleketimiz için muayyen bir iktisadî siyaset tesisi ile bu siyasetin tatbikatını tayin edecek etraflı bir program ihzarı esas olmak lâzımdır...» diyerek, incelemenin «... Bu maksadın temininde az çok faydalı...» olabileceği amaçladığı söylemektedir (23). Fakat bu çalışmanın hiç olmazsa basılı kısmı bizzat «program» olma iddiasından uzak durmaktadır veya aşağıda görülecek nedenle, durmak zorunda bırakılmıştır (24).

Yunus Nadi o günlerdeki bir başmakalesinde bu konuda şöyle yazmaktadır :

«... Şakir Bey tarafından yapılan tetkikat, Gazi Hz. de mütalea buyurmuşlar ve esas itibariyle pekiyi bularak Başvekil Pş. ile görüşmüşlerdir. Gazi Hz. ne göre asıl program bundan sonra yapılacağı ve işle bizzat Başvekil Pş. nın meşgul olacağı anlaşılıyor.» Şimdilik «Heyeti Vekile Erkanına ve sair bazı zevaat...» vermek için sınırlı sayıda basılan bu belgenin «... istihzaratına program demekten ziyade iktisat muhtelif mevzuları üzerinde icra kılınmış

(22) Adı geçen rapor, bu çalışmanın Ek 1 de verilmiştir.

(23) Bknz. a.g.e., s. 195.

(24) Bu çalışmanın, Reisicumhur ve Başvekilin inceleme yaptığı basılı olmayan ilk şekli bulunamamış olduğundan, ilk metinle, basılı metinler arasındaki farkları tam olarak saptayamadık.

tetkikat demek daha doğru olacak Nitekim Heyet-i Vekilece bu tetkikin mütaleacak...» (25)

Hakimiyeti Milliye, Şakir Kesebir'in çalışmasının bu niteliğini açıkça ortaya koymamış, sadece İsmet İnönü ve arkadaşlarının hazırladığı iktisadî programı birincisinin tabii uzantısı gibi, kamu oyuna sunmayı tercih etmişlerdir (26).

Ne var ki, İktisat Vekili Şakir Kesebir o yıl içinde C. Serbest Fıkra tarafından aleyhine yürütülen görevini kötüye kullanma ve suistimal iddiaları üzerine istifa etmiş - kabinenin istifasından bir gün önce - ve üstelik, o yılki meclis encümenleri seçimi hemen hemen geçen senelerin aynı gibi olmasına karşılık Şakir Kesebir «... Hiç bir encümene...» yeniden seçilememişti. Cumhuriyet'in «Şayanı hayâl» bulduğu bu neticede, program çalışmasının da etkisi olsa gerektir (28).

3. Şakir Kesebir Planının (İktisadî Vaziyetimize Dair Rapor) Genel Değerlendirmesi :

1929 buhranının Türkiye'de hissedilmesinden önce hazırlanmaya başlamasına rağmen, planın sonuçlandırıl-

(25) Yunus Nadi, «İktisadî Program» **Cumhuriyet**, 12 Nisan 1930. Yine Yunus Nadi, Şakir Kesebir'in bu çalışmasının, yetersizliğinin nedenini şöyle açıklayacaktı:

«... Geçen sene İktisat Vekili Şakir Kesebir Beyin hazırladığı şey, memleketin iktisadî vaziyetine ait **umumi bir malûmat fihristi** idi. Kıymetsiz demek istemiyorum... İstihsal ve istihlâka ait belli başlı maddeler etrafındaki bu malûmat- ta memleketin iktisadî vaziyetini toplu olarak görmek mümkündür...» «Ama bu çalışma henüz program değildi.» İktisadî Program **Cumhuriyet**, Ocak 1931.

(26) **Hakimiyeti Milliye**nin şu tarihli nüshalarına bkz. 15, 16, 26 ve 29 Mart 1930 ve 9, 11, 14, 15 ve 20 Nisan 1930.

(27) **Cumhuriyet**, 23 Eylül 1930.

(28) **Cumhuriyet**, 7 Kasım 1930. - <https://rantey.org>

ması, buhran sonrasında olduğundan, planın ana amacı; buhran yüzünden ortaya çıkan para kıymetindeki değişmelere, ekonominin tümünde alınacak tedbirlerle bir çözüm bulmak haline gelmiştir. Bu husus planın hükümet başkanına sunuş yazısında :

«Paramızın son aylardaki kıymet temevvüçleri dolayısıyla tarafı devletlerinden 12 kânun-
evvel 1929 tarihinde Büyük Millet Meclisinde
irat buyrulan nutukta iktisadî kifayet temini
ve istihsalâtın tezyidi suretile tediye muvaze-
nemizin islahındaki hayatî ehemmiyet tebaruz
ettirilmiş ve bu esasların mütaleasına yarıya-
cak malûmat ve rakamların ayrıca, ihzârı lü-
zumuna işaret olunmuştur.» (29) şeklinde be-
lirtilmiştir.

Dış ödemeler dengesinin üretimin artırılması yolu ile sağlanmasının esas amaç olarak alınması planın uyguladığı metodolojinin özelliklerini de belirlemiştir. Planın metodolojisi sunuş yazısında aşağıdaki şekilde verilmektedir.

«Tediye mucazenemiz tetkikata esas ittihaz edilmiş ve bu muvazene unsurları meyanında bilhassa haricî ticaret vaziyetimizde haizi tesir bütün mevât sırasile gözden geçirilerek herbiri-
nin istihsalini artırmak ve kıymetlendirmek için faideli addedilen tedbirler izaha çalışılmıştır. İktisadî tetkikler müşahade ve hükümlerin isabetli olabilmesi doğru ve kat'î erkam ve malûmat verecek iktisadî istatistiklerin vücuduna vabestedir.» (30).

(29) İktisat Vekili Şakir Kesebir, *İktisadî Vaziyetimize Dair Rapor*, T.B.M.M. Matbaası 1930 Ankara, s. 1 - 4

(30) Şakir Kesebir, *a.g.e.*, s. 1 - 4

«Geçen sene ilk defa olarak Âli İktisat Meclisince, 1926 senesine ait bir tediye muvazenesi tanzim edilmiş ve bulunabilen malûmata müsteniden beynelmilel tediye vaziyetimizin tespitine çalışılmıştır. Yapılan tablo dört sene evvele ait olmasına ve henüz mükemmel denecek halde bulunmamasına rağmen şayanı istifade bir başlangıçtır.» (31).

Planda sektörler ya da tüm ekonomi düzeyinde değil herbir mal düzeyinde teker teker dış ticaret dengesinin geliştirilmesine çalışılmaktadır.

Her mal düzeyinde sağlanacak gelişmeler teker teker başarılsa, ekonominin tüm olarak dış ödemeler dengesi- nin iyileşeceği varsayılmaktadır. Böyle parçacı program anlayışı içinde tabîdir ki, bir öncelikler kavramı doğmaktadır. Gayretlerin hangi noktalara toplanması gerektiği belirsizdir. Planın sunuç yazısında Âli İktisat Meclisinin hazırladığı dış ödemeler dengesi tablosundan söz edilmesine rağmen bu tablo kullanılmamış ve hatta planın uygulanması halinde oluşması beklenen ödemeler dengesini gösteren bir tabloda hazırlanmamıştır.

Önerilen tedbirlerin tümünün ödemeler dengesindeki açığı kapayıp kapamadığı veya kaç sene içinde kapayacağı belirsizdir. Zaten planın kaç yılda uygulanacağı da belli değildir.

Planın ödemeler dengesindeki açığı kapamakta kullanacağı strateji ise aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır.

«Muvazenenin islahı şedit bir mengene tazyiki ile ithalâtın büyük bir nisbette tenkisi suretinde de düşünülebilir. Fakat iktisadî faaliyet ve ticarî münasebatta normal şerait ve müteakıl

(31) Şakir Kesebir, a.g.e., s. 1 - 4

menafiin muhafazası esas olduğuna göre en muvafık usulü tevzin muamele yekûnu azaltmadan istihsali çoğaltmadır. Bunun içinde memlekette sermaye, faiz, kredi, para meselesi şerait ve istihsal imkânları, ihracat maddelerimizin evsafı ticariyesi mahreçlerdeki vaziyetleri, dahilî, haricî nakliyat mesaili velhasıl maliyet ve satış fiyatlarının tesbitinde amil olan bilûmum unsurların tetkiki lâzım gelir.» (32)

Planın stratejisi, dış ödemeler dengesinin, toplam ticaret hacmini daraltmadan sağlanması olarak özetlenebilir. Planda böyle bir strateji öngörülmesi, bir yandan Şakir Kesebir'in ünlü İş Bankası çevresine başka bir deyişle ticaret kesimine yakınlığı ile açıklanabileceği gibi, öte yandan da dışa bağımlılığı yüksek üretim güçleri gelişmemiş bir ülkede ithalâtı birden kısmanın ekonomide büyük sarsıntılar doğuracağının beklenmesi ile de açıklanabilir. Planın ayrıntısı incelendiğinde bu bağımlılığın ilginç örnekleri görülecektir. Bunlardan biri plan hazırlandığı dönemde ülkede «imal» edildiği söylenen çukulatanın hamurunun bile hazır olarak ithal edilmekte olmasıdır.

Planın öngördüğü üretimin artırılması yoluyla dış ödemeler dengesinin sağlanması, uzun vadeli bir süreçtir. Oysa dünya buhranının etkisine, bütün şiddetiyle karşı karşıya kalan Türkiye'nin böyle uzun süre beklemesine olanak yoktur. Türkiye parasının değerini korumak ve dış ticaret dengesini sağlamak için radikal tedbirler alacaktır. 1930 yılında dış ödemeler dengesini sağlayacak parasının değerini stabilize edecektir. Bu nedenle planın temel strateji seçmesi, hızla gelişen dünya koşulları dolayısıyla çok kısa zamanda aşılmıştır.

(32) Şakir Kesebir, a.g.e., s. 4

Dış ödemeler dengesinin sağlanmasında plan iki yön-
de tedbirler getirmektedir. Bunlardan birincisi ithalâtın
azaltılması ve iç üretimin artırılması, ikincisi ise ithalâtın
artırılmasıdır. İthalâtın azaltılması planda toplumun tüm
katlarını birden başaracağı bir iş olarak sunulmaktadır.

«... Müstehlik hayatına ve sıhhatine ⁽³³⁾ lüzumu ol-
mıyan mevaddan sarfınazar etmekle, bütün ihtiyacatını
yerli mahsulat ve mamulatımızla tatmine itina eylemekle
ve behemal kazandan bir miktarını tasarrufa çalışmakla
millî bir vazife ifa etmiş olur...

- İthalâtı azaltmak müstahsilin de işidir...
- İthalâtı azaltmak tüccarımızın da işidir...
- En nihayet ithalâtı azaltmağa çalışmak devlete
de taallûk eder...

... İthalâtın azaltılması hususunda devlete teveccüh
eden vazifeden biri de ithalât eşyasının yerine kaim ola-
cak yerli mevat istihsalini bir program dahiline almaktır.
Yarı veya tam mamûl halde ithal olunanlardan da memle-
ketin iktisadî ve ticarî hayatında en büyük yekûn ve kıy-
met tutan ne miktar mevaddı iptidayiyesi ve evsafça mem-
leketle tamamen mevcut olan veya halen mevcut olma-
makla beraber yetiştirilmesi mümkün bulunanlar ve ha-
yatı umumiye ve müdafaa için zararı görülenleri ve tek-
nik şerait itibariyle memlekette yapılması nisbeten kolay
olanlar tercih suretiyle peyderpey dahilde imal hedefinin
olmak ve tamamen dahilde imal edinceye kadar bu mevad-
dı kabil oldukça bir kısım ameliyatı olsun memlekette ya-

(33) Tüketim normlarını sağlık koşullarıyla temellendiren bu
ibarede İnönü'nün 12 Aralık 1929'da T.B.M.M. yaptığı ko-
nuşmanın etkisi görülmektedir.

pılacak vechile yarı mamul halde ithal nazarı dikkate alınmalıdır (34).

İthalâtın kısılmasında ülkenin tümünü kapsıyacak rollerin tanımlanması bu dönemde Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti yoluyla yaratılmak istenen akımın paralelinde-dir. Burada bizim bakımımızda ilgi çekici olan bir özellik değişik grupların rolleri tanımlanırken devlete üretimin programlanması ötesinde bir rol verilmemiş olunmasıdır (35). Programda yeni sanayi üretimi alanları belirlenirken genellikle ithal ikamesi temel ilke olmuştur. Bu yaklaşımın toplam dış ticaret hacmini sabit tutmak hedefiyle çelişir olduğuna ayrıca dikkati çekmek gerekir. Sanayinin yalnız programlanması devlet tarafından yapılacaktır. Yoksa planda sanayi malları üretimine yönelik bir devletçilik anlayışı yoktur. Planda programlanacak bu sanayilerin gerçekleştirilmesi görevi özel sektöre verilmektedir. Devletin planı gerçekleştirmekte yararlanacağı araçlar himaye, teşvik, sermaye ve kredi kolaylıklarının sağ-laması tanzim ve murakabe ve teknolojik bilgiyi sağlama-dır. Devletin özendirici, koruyucu rolleri planda şöyle an-latılmaktadır.

«Bilhassa dampinglere karşı himaye edilmediği takdirde millî sanayimizin yaşaması imkânı yoktur...»

Himaye ve teşvik muhtelif müsaadet ve muafiyat ile gümrük resimleri ile, evsaf takyidatı ile, mevaddı iptidaiyenin müstehlike tedarikini teshil edecek meselâ; Mevaddı

(34) Şakir Kesebir, a.g.e., s. 161 - 168

(35) 22 Nisan 1930 da Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin topladığı 1930 Sanayi Kongresinde de daha «devletçilikten» söz edilmemektedir. «Devletçilik» ten ilk defa İsmet İnönü'nün 30 Ağustos 1930 da Sivas demiryolu hattının açılış töreni münasebetiyle söylediği nutukta sözedilecektir.

iptidaiyenin ihracı memnuniyeti, mevaddı iptidaiye istih-salî için mecburiyetler vaz'ı, mevaddı iptidaiyenin islahı ve dahilde yetiştirilecek veya hariçten getirilecek mevaddı iptidaiye ve müstehlikenin rüsum muafiyeti gibi tedabir ile mevaddı iptidaiye, müstehlike ve mamule, nakliyat, ücret ve şeraitinin tanzimi ve muamelâta sürüm temini ve primler itası ile olabilir. Hatta bazı ahvalde inhisarlar tesisi suretile de sanayiimizi himaye muvafık olur. Teşviki Sanayi Kanunu ile yeni gümrük kanunu himayeyi esas itibarı ile nazarı dikkate almış olmakla beraber ihtiyacı tamamen tatmin etmiş değildir. Teşviki sanayi kanunu yük-sek himayeye muhtaç bazı sanayi için gayri kafi, bilâkis daha az himaye ve teşvik ile çalışabilmek kabiliyetinde olan bazı sanayi içinde fazladır. Bu noktai nazardan ka-nunda bazı tadilât icrası icap eder.» (36)

Plan bu önerileriyle 1923 - 1929 döneminde uygulanılan özel sektör eliyle kalkınma yönteminin ancak daha çok derinleştirilmesini önermekte, ekonomik politika-da yapısal bir dönüşüm getirmemektedir.

Plana göre halen sanayileşmek için milli (özel) ser-maye yeterli değildir. «Bunlardan dokuma, demir, kömür, şeker, ispirto, kimyevi gübre sanayii gibi milli ehemmi-yeti haiz olanlara tesis için bidayetden Devletçe iştirak ve yardım edilmeli, diğer sanayide de ecnebi sermayesi-nin iştirakini ve rağbetini teşvik edecek kolaylıklar gös-terilmek lazımdır.

Tesis için uzun vadeli ve uzun faizli kredi temini iş-letme ve satış hususunda mutedil şeraiti haiz krediler-den istifade imkanının ihzarı sanayiin sermaye ve kredi ihtiyacını tatmin hususunda devletten beklediği başlıca yardımlardır.

(36) Şakir Kesebir, a.g.e., s. 169 - 170

İşletme kredilerinin dahi sanayinin hususiyetine göre senelik olması ve azami % 10 faize tabi bulunması lazımdır. Bu vazifenin ifası bilhassa Sanayi ve Maadin Bankasına terettüp edecektir. Sanayi ve Maadin Bankasının münhasıran sanayi ile iştigal etmek üzere sermayesinin onbeş yirmi milyon TL'ye iblağı bu vazifeyi ifa noktasından lazımdır. (37)

Dış ödemeler dengesinin sağlanmasında üzerinde durulan ikinci yol ihracatın arttırılması ve kıymetlendirilmesi olmaktadır. Plan bu konuda yeni bir örgütlenme önermektedir.

«İhracatları daha toplu harekete getirmek toplu satışlar yaptırmak imkanlarının tehiyesi alınacak ticari malûmatın bunları istimal edebilecek kabiliyet ve vaziyette olan tüccarlara derhal tebliğı ve bu gayenin istihşali için istihbarata müteallik merkez ve odalar teşkilatı ile ticaret mümessilliklerinin takviyesi, İran, Rusya, Baltık memleketleri, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Suriye ve Mısır mintakalarında ayrıca birer ticaret mümessilliğı ihdası.

... Ticari istihbar ve alelûmum haricî ticaret meselelerinin ilmî ve amelî bir surette tensikına memur bir harici ticaret bürosunun veya diğer rakip memleketlerde olduğu gibi muhtelif ihracat malları için ayrı ofislerin ihdası (38) yanısıra, ihracatçı tüccara kredi sağlaması, ihracat itibarı sağlanması vb. öneriler yer almaktadır.

Planın özel sektör ile devlet kesimi ilişkisini ele alışındaki genel tutumu ihracat tedbirleri için de söz ko-

(37) Şakır Kesebir, a.g.e.,

(38) Şakır Kesebir, a.g.e., s. 171 - 172

nusudur. Devletin organizasyon gücü ile bilgi temin etmesi özel sektörü teşvik etmesi ve kaynakların özel sektöre yönltilmesi önerilmektedir. Devletin dış ticareti devletleştirmesi vb. tedbirler söz konusu edilmemektedir.

Plan bu parçacı yapısı içinde özel sektörün vergi alınmaması ve kredi temini yollarıyla teşvikini öngörürken, bu teşvik tedbirlerinin o zaman üzerinde çok önemle durulmakta olduğunu gördüğümüz, bütçe dengesi üzerine olan etkilerini incelememektedir.

Planın dış ticaret bakımından ilginç bir başka önerisi Türkiyedeki transit ticaretinin canlandırılması üzerinedir. Plana göre «Beynelmilel ticaret yolları üzerinde memleketimiz müstesna ve hakim bir vaziyette bulunmaktadır... Transit ticaretimizin esasını teşkil eden bu vaziyetten elyevm memleketimiz senede takriben beş, altı milyon lira müstefit olmaktadır. Göstereceğimiz teslihat ve tekemmül ettireceğimiz nakil, tahvil, tahliye muhafazaya ait vesait ve tesisat ile mütenasiben transit ticaretimiz daha pek çok inkişafa müsaittir. O suretle ki şimal ve şarkı şimaliden cenup ve garbi cenubiye doğru hareket eden mühim bir ticaret cereyanı ile garb ve cenubu garbiden şark ve şarkı şimali istikametlerini takip eden diğer mühim bir ticaret cereyanı boğazlarda karşılaşmaktadır.

Bundan edilecek ilk istifade cereyanının muhtaç bulunduğu hizmetleri hüsnü suretle ifa ederek bedelini tahsil etmek olacaktır. (39)

Transit ticaretinden umulan tabii ki yalnız onlara hizmet sunarak gelir temin etmek değildir. Kurulacak serbest ticaret bölgeleri ile birinci dünya savaşı sonunda imparatorluğun küçülmesi ve azınlıkların Türkiye dışına

(39) Şakır Kesebir, *a.g.e.*, s. 172 - 174

çıkmasıyla kaybolan ticaret imkanlarını tekrar sağlayabilmektir.

«Serbest mıntakanın başlıca hedefi İzmirden Akdeniz adalarına ve Mersinden İskenderuna ve Trabzondan Batuma çekilmiş olan bir kısım ticaretimizi bu civarlarda ufak mikyasta birer serbest mıntika tesisi suretile tekrar memleket dâhiline celbi cayı teemmül görölmektedir. Kablel harb İzmirin adalar için ifa ettiği tevzi merkezliği rolünü bugün Pirenin ticaret itibar ve nakliye hususunda gösterdiği kolaylıklar karşısında tamamıyla istirdat etmek pek güç olsa bile Midilli, Sakız, İstanköy ve Rodos limanlarının Anadolu limanları hesabına ifa etmekte oldukları transit deposu vazifesini İzmirle almak lâzım ve pek mümkündür.

... İzmir senevi 250000 ton üzüm, incir, tütün, pamuk, palamut hububat sevkeder.

Bu maddelerin bilhassa hububattan arpa ve bakliyatın ihraç kabiliyetleri büyüktür. Kablel harp senevi 60 - 65 milyon kilo arpa ve (35.000.000) kilo bakliyat ihraç eden İzmir elyevm ancak (10000000) kilo arpa ve (6.000.000) kilo bakliyat ihraç etmektedir. Yalnız bu maddeler üzerinde eski durumun istirdadı, İzmir limanına senevi takriben 90 - 100 bin ton nakliye temin edecektir ki mevcudun % 40'na muadildir. (40)

Plan serbest mıntakanın çok yatırım gerektirmediği ve hemen gerçekleştirilebileceğini belirtmektedir. «Serbest mıntika büyük bir liman, geniş teşkilat, muazzam tesisat demek değildir. Bunlar olmaksızın da serbest mıntika mütevazı vesait ile çalışabilir. Çünkü serbest mıntika tarifi; manası ve tatbikatı itibariyle nihayet bir gümrük usulü, daha doğrusu gümrük kayıtlarının orta-

(40) Şakir Kesebir, a.g.e., s. 191

dan kalkması demektir. Serbest mıntaka bittabi evvel emirde İstanbul için düşünülebilir. Bunda şimdilik asgari tesisat ve daha ziyade idari kolaylıklar ile başlamak kafidir.»

Serbest mıntaka (41) önerisi bu planda öngörüldüğü ölçekte uygulamaya kavuşmıyan bir öneri olmasına rağmen döneminin özel kesiminin isteklerini ve yapısını göstermesi bakımından ilgi çekicidir. 1931 Birinci Ziraat Kongresi zabıtlarında belirtildiği gibi Türk tüccarı Kurtuluş Savaşından sonra ayrılan azınlık tüccarların fonksiyonlarını tam olarak üzerine alamamıştır. Ayrılan azınlık tüccarlar büyüklüklerine ve etnik orjinlerine göre, adalarda, Yunanistan'da ve Trieste ve Hamburg vb. serbest limanlarda üstlenerek, Avrupa'daki eski pazarlarını ve alıcılarını koruyorlardı. Türk tüccarlarının hiç olmazsa bir kısmı ikinci derecede aracılar olarak kalıyorlar ve satışlarını serbest limanlardaki bu azınlık tüccarlara yapıyorlardı.

Serbest limanların Türkiye'de tekrar kurulması Türkiye dışındaki serbest limanlarda yer alan eski azınlık tüccarının tekrar bu kesimlere yerleşmesini sağlayacaktır. Serbest liman önerisi bu dönemin ticaret burjuvazisinin anlayışını ve dışta kuracağı ilişkilerin yönünü göstermesi bakımından ilinçtir. Dış ticaretin gelişmesine paralel olarak deniz nakliyatının ve limanların geliştirilmesi üzerinde durulmaktadır. Plana göre «Seyri - sefain idaresinin Triyeste, Cenova, Marsilya, Pire ve İskenderiye hatlarını açması, lâakal üçer bin tonluk ve loit evsafını haiz altı şilep ile İskenderiye hattına ait olmak üzere bir yolcu vapuru alması iktiza eder...

(41) Tophane rıhtımında kurulan bir serbest mıntıkada bir süre Ford Motor Kumpanyasıncı bir otomobil montaj fabrikası kurulmuşsada, buhran sırasında kapanmıştı.

Deniz nakliyatının inkişafında sahillerimizin muhtelif mevakiinde meteoroloji istasyonları ve bunların rasadını gemilere muntazaman tebliğ edecek telsiz istasyonları yeniden bazı fenerler tesisi, deniz ticareti mektebinin islahı bazı rüsumun milli vapurlar lehine tadili kredi temini gibi daha bazı tedabire ihtiyaç, görülmektedir...

Limanlarımızın rakibi olan Pire ve Selanik limanlarında, Yunanistan hükümeti mütemadiyen tesisat tevsi etmekte tekemmül ettirmektedir; Pirede rıhtım tulünün yedibin metreye iblağına çalışılıyor serbest muntaka tesis olunuyor... Yalnız Mersin, Samsun, Ereğli gibi inşası derpiş olunan limanlar için kırk milyon, İstanbul için yirmi milyon, İzmir için 6 - 7 milyon, Trabzon için 7 - 8 milyon lira sarfına ihtiyaç olacağı hesap edilmektedir. Liman inşaatı için kabul olunan tahsisat ile muayyen bir program dahilinde bu işlere başlamak şayanı temennidir (42).....

İstanbul Ticaret Odasınca teşkil edilmiş olan komisyon tarafından münakaşa edilen haliçten istifade vaziyetinin ciddi bir surette tetkiki muvafık olacaktır. (43)

Alt yapı ve ulaşım önerilerinin bu planda deniz ticareti ve limanların geliştirmeye yöneldiği demiryolu üzerinde durmadığı görülmektedir. Böyle bir alt yapı gelişimi önerisinin planın ithal ikamesi ile üretimi artırma stratejisi ile çelişik olduğu söylenebilir. İthal ikamesi ile görelî olarak kendine yeterli bir ekonomi yaratacak ülke

(42) Bu liman önerilerinin 29 Mayıs 1929 da T.B.M.M. de kabul edilen demiryolları, limanlar ile su işlerine 240 milyon tahsisat ayrılmasına ilişkin kanunda sözü edilen bayındırlık programından etkilendiği söylenebilir.

(43) Şakir Kesebir, a.g.e., s. 186 - 192

iç pazarını bütünleştirecektir. Dolayısıyla dış ulaşım sistemini değil iç ulaşım sistemini başka bir deyişle demir yollarını geliştirme durumundadır. Plan bu önerisiyle Cumhuriyet döneminde uygulanan temel alt yapı politikasında ters düşmektedir. Bu bir anlamda dış ticaret çevrelerinin çıkarları ile hükümeti kontrol eden gruplar arasındaki çelişkinin plana intikal etmesidir.

Planda önerilen tek demiryolu önerisi Batuma kaçan İran Transit ticaretin tekrar ele geçirilmesi için Trabzon, İran hattının yapılmasıdır. Planın mal düzeyine inen yapısı içinde hayvancılık, tarım, sanayi ve ticaret kesimini kapsayan bir çok öneri vardır. Bunlar çok çeşitli ayrıntılı teknik önerinin plan içinde toplanması şeklindedir. Bu arada madenlerin işletilmesi için yapılan öneride ilgi çekicidir. «Mamafih milli ehemmiyeti haiz olan.. madenlerimizin işletilmesi ve alelûmum madenciliğın canlandırılması ve hatta ecnebi sermayesinin celbine yol açılması için sanayi ve maadin bankasından maadin kısmının tefriki ile ayrıca bir maadin ve maden sanayi bankası teşkili faideli bir tedbir olarak düşünülebilir.....

Memleketimizde madenlerin inkişafına hizmet edecek ve ecnebi sermayeye de emniyet bahıs olarak bunu celp ve memlekete nafi şekilde çalışmasını temin eyliyecek mühim amillerden biride maadin mevzuatı hazıramızın tadil ve islahı olacaktır. Bu itibarla yeni lâyihanın bu sene kanuniyet kesp etmesi şayanı arzudur. (44)

Maden konusunda yabancı sermayeyi teşvik eden tutumu planın kendi genel tercihleri ile tutarlıdır. Bu konuda ilginç olan öneri sanayi maadin bankasının maden ve sanayi diye iki ayrı kesime ayrılmasıdır. Bir anlamda planın özel sektörcü anlayışı içinde Etibank - Sümerbank ayırımının öncüsüdür.

(44) Şakir Kesebir, a.g.e., s. 148

Planda diğerk ilginç sorun Türkiye'ye yeni yeni girmeye «Makina ve alâtı mühazükiye» nin (45) bakım sorunudur. Bunlar arasında Ziraat Makineleri için tamirhaneler kurulması yedek parça temini önerilmektedir. Dönemin bu konudaki sorunlarının önemini göstermesi bakımından planın yazı makineleri için bakım merkezleri kurulmasını ve seyyar tamirciler kullanılmasını önerdiğini belirtmekte yarar vardır. Plan o dönemde ülkede 12000 yazı makinesi olduğunu tahmin etmektedir. Bu küçük sayıdaki makine ve aletlerin kullanılmasında Türkiye önemli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır.

Planın genel ekonomik politika düzeyindeki seçmeleri özel sektöre dayanan bir sanayi gelişmesi ve Türkiye'deki ticaretin yeniden canlandırılması şeklinde özetlenebilir. Plan 1923-1929 dönemindeki politikanın bir devamından çok bu politikanın özel sektörün çıkarları yönünde yeniden düzenlenmesini önermektedir. Oysa buhran içinde ekonomik politikaların gelişimi tamamen ters yönde olacak «devletçiliğe» geçilecektir. Bu genel politika seçmelerindeki ters düşme dolayısıyla planın önerdiği genel politika seçmeleri uygulanmamıştır denilebilir. Buna karşılık planın mal bazına inen proje teşhisi düzeyindeki önerileri, daha sonraki planlarda da yer almış ve uygulanmıştır. 1933 I. Sanayi Planında yer alan pek çok projeden bu planda da söz edilmektedir. Kesebir planında yer alan selüloz kâğıt ve suni ipek fabrikası, pamuk üretimin artırılması için İzmir Pamuk imalatı Türk Anonim Şirketi, Bakırköy Bez Fabrikasının tevsi, «yeni fabrikalar tesisi ile ithalattan her sene üç dört milyon kazanılması ve nihayet 15 sene zarfında otuz iki otuzbeş milyonluk ithalatın önüne geçilmesi». Bir ken-

(45) Şakir Kesebir, a.g.e., s. 150

dir fabrikası, ynl mensucat için acilen mevcut fabrikalara defterdara 50, Herekeye 20, Karamrsele 20, Süreyya Paa Fabrikasına 20 tezgah ilvesi; Kütahya ini Fabrikası; (Prof. Bertel ve Blot Fiyyer'in raporuna dayanarak.) e ve Cam Fabrikası, 1925 - 1926'da Profesör Grani tarafından hazırlanan rapora dayanarak Demir elik Fabrikası, Ergani ve Kuvarsan - Murgul'dan bakır istihsali, Kimya sanayi (hamızı kibrit ve soda), sünger ve glyaağı nerileri 1933 planında da yer alacak olan önerilerdir. Bu önerilerin çoğu proje detayında incelemeye kavumu değildir. Ancak proje konularını saptama düzeyindedir. Bunlar daha sonraki dönemlerde proje düzeyine gelerek uygulama olanağı bulmuşlardır.

MAKİNA MÜHENDİSLERİ ODASI
SANAYİ
KONGRESİ 1976

**Büyük Dünya Bunalımı
İçinde Türkiye'nin
Sanayileşme ve Gelişme
Sorunları : 1929 - 1939**

Doç. Dr.
Korkut BORATAV

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının 1933 yılında kalemeye alınan sunuş bölümünde şu satırları okuyoruz :

«Garp kültürünün, yani tekniğin ve büyük sanayiın sahası, Avrupa'nın bütün garbî kısımlarını ve şimalî Amerika'nın da şark sahillerini ihata ediyordu. Dünyanın tezgâhı haline girmiş olan bu sahalar, sanayileşmiş milletlere mamulât gönderiyor, bu suretle büyük sanayiın tufanı altındaki dünya pazarlarında mevcut istihsal vasıtaları inhilâl ediyor ve daha dün müstakil vahdetler halindeki camialar büyük sermayenin hegemonyası altına girerek hukuken müstakil, fakat iktisaden tabi birer varlık haline düşüyordu. Garbın sanayi memleketleriyle ziraat ve ham madde memleketleri arasındaki bu tabiiyet, sanayi memleketlerini ihya edici, fakat ham madde memleketlerini de tedricen inhilâl ettirici vaziyetler ihdas etti... Türkiye'nin dünya emtia mübadelesindeki mevkii Garp sanayi mamulâtına bir mahreç ve buna mukabil de o sanayie ham madde yetiştiren bir ziraat memleketi olmasında mânâsını bulmuştur... Büyük sanayici memleketler, aralarındaki bütün siyasî ve iktisadî münazaalara ve ihtilâflara rağmen, ziraatçı memleketleri her zaman için ham madde müstahsili mevkiinde bırakmak ve bu memleketlerin piyasalarına hâkim olmak davasında müttefiklerdir. Bu itibarla ziraatçı memleketlerin bu silkinme hareketlerine, ergeç, set çekmek hususunda siyasî nüfuzlarını kullanmakta da birleşeceklerdir.

Bazı ziraf memleketler de ufak bir taviz mukabilinde bu-
nu kabulden imtina etmeyeceklerdir. Bilhassa bu haki-
kat muhtaç olduğumuz sanayii, zaman kaybetmeden,
kurmak için en büyük muharrikimizdir.» (1).

Bu yazıda tartışılacak temel sorunlara hareket nok-
tası olarak yukarıdaki cümleleri alıyorum. Bundan kırk
küsur yıl önce, çok önemli bir resmî belgede yer alan bu
görüşleri birkaç bakımdan fevkalâde ilginç bulmamız ge-
rekir sanırım.

Bir kere, yukarıdaki ifadeler emperyalist merkezler-
le onlara bağımlı «çevre» yi, yani gelişme ile geriliği tek
bir bütünün birbirini tamamlayan parçaları olarak gör-
mekle gerikalmışlık olgusunun günümüzde geniş kabul
gören bir çözümlemesine tamamen uyan bir yaklaşımı
yansıtmaktadır.

İkinci olarak, sözü geçen büyük uluslararası işbölü-
mü içerisinde Türkiye'nin yeri kesinlikle teşhis edilmiş-
tir : Türkiye, bu iki kutuplu dünya sistemi içerisinde Ba-
tının, Avrupa'nın saflarında değil, bağımlı ve geri kalmış
kutupta yer alır ve diğer ham maddeci ve tarımcı ülke-
lerle kader birliği içindedir.

Üçüncü olarak, Sanayi Planını sunan satırları ya-
zanlar, emperyalist sistemin 1929'dan sonra sürüklenmiş
olduğu bunalım ve bunun sonuçları üzerinde bazı ilgi çe-
kici saptamalar ortaya koymaktadırlar. Büyük bunalı-
mın emperyalist merkezlerde yarattığı «siyasî ve iktisa-
dî münazaalar» ve «ihtilâflar» ın, sistemin gerikalmış
kutuplarında «silkinme hareketleri» nin doğması için el-

(1) Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Bi-
rinci Sanayi Planı, Ankara 1972 içinde yayınlanan: Rapor-
lar, Kısım I, Smaî Tesisat ve İşletme, Ankara 1933, s. 8-10

verişli bir konjonktür yarattığı inancı içinde görünmektedirler. Bu yargı, emperyalizmin güçlenmesi ve gelişmesinin gerikalmışlığı da güçlendirdiğı ve müzminleştirdiğı teşhisinin tabii bir uzantısıdır. Böylece büyük bunalım, dünyanın gerikalmış ülkeleri için tarihi bir fırsat, bir gelişme ve sanayileşme fırsatı doğurmaktadır.

Son olarak, yazarlar, gelecek açısından da pek iyimser değildirler. Ortaya çıkan, sadece bir imkân, hızla kullanılması gereken bir fırsattır. «Muhtaç olduğumuz sanayii zaman kaybetmeden kurmak» gerekmektedir. Zira, emperyalist ülkeler bunalımdan sıyrıldıklarında kendilerini birleştiren temel çıkarlar, yoksul ülkeleri «hammadde müstahsii mevkiinde bırakmak ve bu memleketlerin piyasalarına hâkim olmak» hedefi çevresinde kenetlenenler; geri kalmış ülkelerin «silkinme hareketlerine, ergeç, set çekmek hususunda siyasi nüfuzlarını kullanmakta birleşeceklerdir.» İşte o zaman, bazı geri kalmış ülkeler, ve kim bilir belki de Türkiye, «ufak bir taviz mukabilinde bunu kabulden imtina etmeyeceklerdir.» Zamanın darlığı, vakit kaybetmenin gelecekteki maliyetinin çok ağır olacağı bilinci aktardığımız metne hâkim görünmektedir.

Son elli yıllık tarihimiz boyunca, içinde yaşanan an için bu derece doğru teşhis koyabilmiş bir ikinci resmi metin bulabilir miyiz? Pek sanmıyorum.

— II —

Yukarıda aktardığımız görüşler, Birinci Sanayi Planının yazı kuruluna her nasılsa sızan mürekkep yalamış birkaç kişinin rastgele kalem oynatmalarından ibaret olsaydı bunların üzerinde bu denli durmak gereksiz olur-

du. Gerçekte ise, bu ifadeler, kanımca, siyasî iktidarın 1933 yılı başlarında ulaşmış olduğu tavrı, doğru bir biçimde yansıtabilmektedir. Büyük bunalımı izleyen yıllarda Türkiye'nin bir dönüm noktasına yaklaştığı bilinci doğacak ve giderek resmî çevrelerde yaygınlık kazancaktır. 1929 - 1931 yılları içinde bazı tesadüflerle üstüste binen dış ve iç gelişmelerin, siyasî kadroları bir «dönüm noktası» bilincine ulaştırması belki de kaçınılmazdı; ancak aynı kadrolar acaba bu dönemeci, plan yazarları gibi, sanayileşme ve kalkınma yönünde cürekli adımlar atma imkânını da getiren bir büyük tarihî fırsat olarak da gördüler mi?

Bunlar, belâgatli ve teorik genellemelere yatkın insanlar değillerdi. Bu yüzden 1930'lara damgasını vuran ekonomik tartışmalarda, Türkiye'nin kaderini dünya konjonktürüne bağlayan ve tarihî bir perspektifle yerine oturtan bir çözümleme berraklığı aramak boşunadır. Ancak bir yandan bu tartışmaların, bir yandan da dönemin iktisat politikalarının incelenmesi bizi şu sonuca götürüyor : Siyasî kadrolar, büyük dünya bunalımı ile birlikte karşılarına çıkan alternatifleri algıladılar. Bir kısmını peşinen reddederek, bir kısmını el yordamıyla deneyerek 1932 yılı içerisinde millî bir sanayileşme alternatifi üzerinde karar kıldılar. Bu alternatif, bir yandan dışa bağımlılığı azaltarak sanayileşmeyi, bir yandan da - aşağıda anlatılacak zorunluluklardan dolayı - devletçiliği içeren bir programdan oluşuyordu. Ve bu temel unsurlardan oluşan program, yukarıda sözü edilen «tarihî fırsat» ın bilinç-altında, zımnen de olsa farkedilmiş olduğunu gösteriyordu.

Çeşitli alternatifler içinden, bu yeni program nasıl seçildi? Doğruluğu nasıl algılandı? Nasıl ve ne derece

uygulandı? Ne kadar başarılı oldu? Hangi sınıf ittifakları üzerine inşa edildi? Aşağıda, kısaca ve kuşbakışı olarak bu sorulara, bazı nicel verilerden de yararlanarak cevap vermeğe çalışacağım.

— III —

1932 yılında ulaşıldığını kabul ettiğimiz «yeni program» a 1929'da başlayan uzunca bir geçiş süreci sonunda ulaşılmıştır.

1932 yılında ulaşıldığını kabul ettiğimiz «yeni program» a 1929'da başlayan uzunca bir geçiş süreci sonunda ulaşılmıştır.

1929 yılı, büyük dünya bunalımının başladığı tarih olmanın dışında Türkiye için ayrıca önem taşıyan birkaç olayın da üstüste gelmesiyle sözünü ettiğimiz dönüm noktasının başlangıcı sayılabilir.

Bilindiği gibi, Lozan Andlaşması, Türkiye'nin gümrük tarifeleri ve diğer dış ticaret kontrolleri ile himayeci bir politika izlemesini büyük ölçüde imkânsız kılmakta idi. Bu sınırlamalar 24 Ağustos 1928 tarihinde son buluyordu. Cumhuriyet hükümeti Ekim 1929'dan itibaren yeni ve himayeci gümrük tarifelerini yürürlüğe koymaya karar verdi. Bu karar 1923 - 1928 yıllarının açık kapı politikasının terkedileceğinin bir belirtisi idi ve dış çıkar çevreleri ile bunların Türkiye'deki güçlü ve nüfuzlu uzantıları arasındaki doğacak olan kopukluğu haber veriyordu.

Ancak, yeni gümrük tarifeleri uygulanmaya başlamadan önce, Türkiye çok ciddi bir «para bunalımı» na

sürüklendi. Dış çevreler ve ithalatçılar, muhtemelen siyasî iktidara sızmış dostlarından sağladıkları bilgiler üzerine geniş çapta spekülâtif ithalata giriştiler ve 1929 yılı içerisinde ithalat 256 milyon lirayı, dış ticaret açığı ise, bir önceki yıla göre iki misli artarak 100 milyon lirayı aştı (2). Türk lirasının dış değeri hızla düşmeye başladı. Belki de 1929 yılı başında hükümet çevreleri, bir sonraki döneme sadece koruyucu gümrük resimlerine dayanan ılımlı bir himaye politikasıyla girmek niyetinde idiler. Ne var ki, dışa bağlı ticaret sermayesinin sebep olduğu «para bunalımı» siyasî iktidarı bunun çok ötesine sürüklendi. 1929 1930 ve 1931 yıllarında kabul edilen 1567, 1705 ve 1873 sayılı kanunlar hükümete ithalatı **miktar** olarak kısıtlayabilecek; ihracatı denetleyebilecek; bütün döviz işlemlerini ve sermaye hareketlerini de tam denetim altına alabilecek yetkiler veriyordu (3).

Hemen ve önemle işaret edelim ki, dış ticareti devletin tam denetimi altına sokan bu tedbirlerin getirilmesi sırasında, yani 1929 - 1931 yılları arasında, içe dönük ekonomik politikalarda henüz devletçilik yoktu (4). Dış ticaretin denetimi ve himayecilik, Türkiye'ye devletçilikten önce gelmiştir.

(2) T. Bulutay, Y.S. Tezel, N. Yıldırım, **Türkiye Millî Geliri (1923 - 1948)**, Ankara 1974, Tablo 9.5.

(3) Bk. K. Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul 1974, ss. 125 - 129.

(4) 1930 yılında Serbest Fırka hareketi sırasında başlayan liberalizm - devletçilik tartışması, bence, köksüz ve sunî bir polemik'in sınırlarını aşmamıştır ve esasta sadece demiryolu siyaseti ile imtiyazlı şirketlerce işletilmekte olan inhisarların eleştirilmesi ve savunulmasından ibaret kalmıştır. (Bk. **ibid.**, ss. 78 vd.)

Bu durumda, büyük bunalımla birlikte, dış ticarete himayeci, içte ise «liberal» iktisat politikalarının ege-men olduğu bir döneme girildiğini söylemek mümkündür. Bunun, 1930'lar Türkiye'sinde geçerli bir alternatif ol-madığını siyasî iktidarın el yordamıyla keşfetmesi için 3 yıl kadar geçmesi gerekecekti.

Siyasî iktidarı sonunda devletçiliğe zorlayan etken-ler nelerdi? Bunları birkaç noktada toplayabiliriz.

Bir kere, dışta himayeci, içte «liberal» (daha doğ-rusu özel teşebbüsün teşvikine dayanan) bir iktisat po-litikasının tabii sonucu, himaye rantı diye nitelendirilen büyük tekelci kârların sanayi sermayesine intikal etmesi oluyordu. Eğer Türkiye'de siyasî iktidarın rahatça daya-nabileceği güçlü ve dinamik bir sanayi burjuvazisi ol-saydı ve bu burjuvazi ülkeyi büyük bunalım koşulların-da ciddi bir sanayileşme sürecine çekebilseydi, sorun sa-dece bölüşüm ilişkilerinde ve siyasî iktidarın sınıf ittifak-larında bir yeniden düzenleme olarak kalır ve devletçili-ğe geçiş zorunlu görülme-yebilirdi.

Gerçekte ise, Türk sanayi burjuvazisi ne 1923 - 1929 yıllarının «Açık Kapı» ve «Teşvik-i Sanayi Kanunu» po-litikaları; ne de 1930 - 1932 döneminin «gümrük himaye-leri arkasında teşvik» politikaları karşısında gücünü, di-namizmini, kısacası rüştünü ispat edememişti. Sanayi-leşme temposu 1929'a kadar cılız kalıyordu. 1923 - 1929 arasında GSMH içinde (carî fiyatlarla) sanayi payı % 13 ten % 10'a düşmüştü. 1932 yılına gelindiğinde bu payın

% 14'e kadar çıktı; yani gümrük duvarlarının sanayileşmeyi bir ölçüde hızlandırdığı görülüyor (5); ancak bu, kısmen de olsa, tarım ürünleri fiyatlarındaki düşmenin bir yansıması olarak da kabul edilebilir. Daha da önemlisi, bu dönemin sanayileşmesi nitelik bakımından da zayıf, tamamen derme - çatma ve «kapkaççı» özellikler taşımaktaydı. Ahmet Hamdi Başar'ın kalemiyle: «yeni gümrük tarifesinin arkasına sığınarak dünya fiyatından birkaç misli yükseğe satan basit ve şımarık bir sanayi türemeğe başlamıştı... İşte, demir telleri keserek çivi yapan, çiviye dış piyasa fiyatının on misline satan, millî sanayi olduğu için demir telleri de hammadde diye gümrüksüz sokan şu çivi fabrikası eski bir medresenin yıkık duvarları arkasına kurulmuştur. İşte şu, yine dışarıdan hammadde diye gümrüksüz getirdiği telleri sadece galvanize edip, mamul bir halde yine on misline satan meşhur fabrika (!) Galata'da bir arsa aralığındaki salaşın altındadır. İşte şu bakır mamulâtı fabrikası mahallemizin köşesinde, eski bir taş evde kurulmuştur. Fabrikanın saçtan bacasından... yayılan kurum, halka pencerelerini açmağa bile müsaade etmez. Mahallenin şikâyet hakkı yok. Bunlar vatanın selâmeti için çalışıyorlar.» (6) Bu türden bir «sanayi» burjuvazisine, bunalım yıllarında ekonominin kaderini teslim etmenin büyük bir macera olacağı herhalde çok geçmeden idrak edilecektir.

Üstelik, sanayileşme sorununun dışında da ülke çok ağır şartlarla karşı karşıya idi. Özellikle tarım kesimi ve köylü nüfus büyük bunalımın dayanılmaz darbeleri al-

(5) Bk. Aşağıda Tablo 1 ve Bulutay, Tezel, Yıldırım, op. cit., Tablo 8.6.A.

(6) op. cit., ss. 43 - 45, 91 - 92. Bulutay, Tezel, Yıldırım, op. cit., Tablo Ek 1.

tında çökmek üzereydi. Buğday fiyatı, 1928'deki 13,5 kuruştan 1931 yılında ortalama olarak 4 kuruşa; hatta zamanın bazı yazarlarından öğrendiğimize göre yer yer 2 kuruşa düşmüş; eski fiyatlar üzerinden hesaplanan faiz, anapara ve vergi borçları, dolayısıyla tefeci - tahsilat baskısı dayanılmaz bir hal almıştı. Öte yandan 1923-1929 yıllarının iş çevrelerine dönük politikalarının tabii bir uzantısı olarak, Cumhuriyet Halk Fırkası büyük bir çıkar şebekesi haline dönüşmekte idi. Bu ekonomik ve siyasî koşulların üstüste binmesi sonunda, aslında bir muvazaa muhalefeti olmasına rağmen Serbest Fırka hareketi 1930 yılında neredeyse büyük bir halk patlamasına dönüşüyordu. Ve 1930 yılı sonunda Mustafa Kemal, «halk kitleleri niçin bize karşı?» sorusuna cevap aramak üzere, üç ay sürecek ve geniş bir uzman ve politikacı kadrosunun da katıldığı bir Anadolu gezisine çıkar. Bir dönüm noktasına yaklaşılmaktadır; bunun zorunluluğu ve kaçınılmazlığı siyasî liderlerce kavranmaya başlanmaktadır. Anlaşılmaktadır ki, rejim kaygan bir zemin üzerindedir ve mevcut ekonomik ilişki ve eğilim süregel-dikçe, rejimin geleceği dahi tehlikededir. Dolayısıyla, sanayileşme ve gelişme, bir ölüm - kalım sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Ve sanayi burjuvazisi, kendisine verilen bütün taviz ve imkânlarla, bütün tekelci sömürü mekanizmalarına rağmen, ülkeyi dinamik bir gelişme sürecine çekecek nicelik ve nitelikte sermaye birikimini gerçekleştirilememektedir.

Böylece 1932 yılı Temmuz ayı içinde, üstüste kabul edilen müdahaleci, devletçi, hatta bazıları devletleştirici sekiz adet kanunla, bizim kısaca «yeni program» dediğimiz himayecilik - devletçilik sentezine ulaşıldı.

Devletçiliğin, önceki politikalardan farklı olarak sağladığı imkânlar nelerdi? Bu imkânlardan hangileri ve ne ölçülerde gerçekleşmiştir? Bu soruların cevapları, 1933 - 1939 yıllarını kapsayan iktisadî politikaların genel bir değerlendirilmesine de fırsat verecektir.

Birinci olarak, yukarıda «himaye rantı» diye andığımız tekelci kazançların devlet sanayiine intikali imkânı doğuyordu. Devletin bu kaynak üzerinde nasıl tasarruf edeceği ayrı bir sorundur. Bu, örneğin, bir bütün olarak bir sanayileşme fonu olarak sermaye birikimine tahsis edilebilecek bir kaynak olarak kullanılabileceği gibi, sanayileşme değil, bölüşüm politikalarına öncelik verilerek bir bütün olarak tüketicilere de devredilebilirdi.

İkinci olarak, büyük bunalımla birlikte aniden tarım aleyhine ve sanayi lehine dönmüş olan iç ticaret hadlerinin ortaya koyduğu durum, devletçi bir politika için büyük imkânlar getiriyordu. Objektif olarak bu durum, tarımdan tarım dışına önemli bir kaynak aktarımı anlamına gelir ve devletçiliğin ya da etkili bir vergilemenin yokluğunda bu kaynak, tarımla alış-veriş yapan ticaret burjuvazisi, sanayi burjuvazisi ve dış ticaret hadleriyle ilişkili olduğu oranda - dış merkezler arasında paylaşıl-mak üzere bir çekişme konusu olur. Tarımla iç ve dış piyasalar arasına tamamen girmeyi başaran bir devlet kesimi, teorik olarak sözü geçen kaynağın büyük bir bölümüne el koymayı başarabilir. Bu kaynak üzerinde tasarruf etme biçimlerine ilişkin alternatifler çeşitlidir. Örneğin devlet, tarım-sanayi fiyat ilişkilerini olduğu gibi, yani tarım aleyhinde tutmaya devam eder ve elde ettiği kaynağın tümünü bir sanayileşme fonu olarak kamusal sermaye birikimine tahsis eder. Ya da, sermaye birikimi

ve sanayileşme hedefini bir kenara bırakan bir paylaşım-refah politikası izleyerek tarım ürünlerini yüksek fiyatla satın alır - ve kâr maksimizasyonu peşinde koşmak zorunluluğu içinde olmadığı için - tarım dışındaki tüketicilere ucuza intikal ettirir. Bu noktada bütün tarım ürünleri için aynı politikanın izlenmesi zorunluluğu da yoktur. Temel ücret malı olan - dolayısıyla, fiyatı parasal ücretlerin belirleyicisi kabul edilebilecek olan - buğday; sanayinin ham maddesi olan ürünler (pamuk, pancar, yün) ile dış ticarete yönelik tarım ürünleri (tütün) için farklı politikalar ve farklı sonuçlar söz konusu olabilir.

Devletçiliğe geçişin getirdiği yeni imkânlardan bazıları bunlardır. Bu imkânlardan hangilerinin ve ne ölçüde gerçekleştiği konusuna eğilmeden önce herhalde şunu söyleyebiliriz ki, devletçiliğe geçiş siyasî iktidara çok daha geniş bir hareket alanı sağlayan ve bu yüzden önceki politikalara göre çok daha etkili araçlar veren bir dönüşüm olarak görülmelidir.

— VI —

Mevcut veriler üzerinde yapılabilecek bazı kaba değerlendirmelere girişmeden önce, 1933-1939 dönemindeki devletçiliğin sınırları üzerinde kısa bir açıklama yapmak uygun olacaktır.

Yukarıda değindiğimiz teorik imkânların tam anlamıyla geçerli olması için, devletin tarım kesimiyle içerde ve dışardaki nihaî piyasalar arasındaki alana **tamamıyla** egemen olması gerekirdi. Herkesin bildiği gibi devletçilik hiçbir zaman bu kapsama ulaşmadı. Gerçi 1932 Temmü-zunda devletçilik yönündeki ilk atılımlar, özel sermaye çevrelerini önce paniğe, sonra şiddetli muhalefete sürük-

leyecek dozda görünüyordu; ama bu ilk tepkiler sonuç verdi ve birkaç ay içinde üst kademede yapılan gerekli değişiklikler sonucunda iktisat politikası, sermaye çevrelerinin yakından tanıdığı ve güvendiği bir kişinin, İş Bankası Genel Müdürünün yönetimine devredildi.

Böylece, devlet kesiminin her alanda ve keza sanayide özel kesimle yanyana yaşayacağı belirlenmiş oldu. Bunun tabii sonucu, ticaretle ve sanayide devlet kesimi için doğan her imkânın - mevzuatın ve günlük politikaların sınırları içerisinde - çeşitli oranlarda özel kesimle de paylaşılması oldu.

Ayrıca, devletin özel kesimle rekabet değil tamamlayıcılık ilişkisi içinde bulunduğu alanlarda, dinamik bir devlet kesiminin varlığı, özel sermayenin gelişimi için de çok uygun bir ortam yaratıyordu. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, devlet sanayiinin özel kesim için yaratacağı imkânlar üzerinde çeşitli örnekler verdikten sonra şunları ifade ediyordu : «Etrafında hususi teşebbüslerle takviye edilebilecek ve memleketin sınaî inkişafı ile mütenasip olarak yükselip kuvvetlenebilecek birçok sanayi şubası [doğacaktır] ki bunların hakkı hayatları da bugünkü şartlar altında teessüs eden mümasillerine kıyasen daha ziyade tahtı emniyette olacaktır. Sanayi programımızın tahakkuku ile memleket iktisadî hayatına ilâve edilecek iş hacminin neticesi olarak husul bulacak servet terakkümünün sanayide plasman arayacağına ve yukarıda bahsettiğimiz müştak sanayiî inkişaf edeceğine muhakkak nazarıyla bakılabilir.» (7)

Burada sözü geçen «servet terakkümü» nün, hiç olmazsa büyük ölçüde, genişleyen devlet yatırımlarının

(7) op. cit., s. 13.

imkân verdiği ve çok önemli bir birikim kaynağı oluştur-
ran çeşitli biçimler altındaki müteahhit kârlarından ve
devletle iş yapan diğer aracı kazançlarından oluştuğu
söylenebilir. Bu noktada, devletçi sanayileşmenin alter-
natifinin, en iyi ihtimalle kronik bir durgunluk hali oldu-
ğunu ve bu türden aracı kazançlarının durgun bir ekono-
mide büyük ölçüde tasfiyeye uğrayacağını vurgulama-
mız gerekir.

Bu nedenlerden dolayıdır ki, 1933 - 1939 dönemi dev-
letçiliğini «kapitalist» bir gelişme yolu olarak nitelendi-
riyoruz ve sonraki dönemlerde devletin özel sermaye bi-
rikimine kaynak olmasını sağlayan yaygın uygulamala-
rın ilk örneklerini bu döneme kadar uzatabiliyoruz.

Yine de, saf bir model olmamasına rağmen, 1933 -
1939 devletçiliği, kendisine alternatif olabilecek bütün
politikalarından daha geniş bir hareket serbestisi getiri-
yordu. Ancak, bu genişleyen hareket alanı ne ölçüde ve
nasıl kullanıldı? Dönemin bazı verilerine, bu soruyu so-
rarak eğilelim.

— VII —

İlk önce, dönemin ekonomik durumunu önceki dö-
nemlerle karşılaştırmaya çalışalım. Beş ekonomik gös-
terge kullanıyoruz : (a) Gayri safi yatırım/GSMH;
(b) Sınai hasıla/GSMH; (c) GSMH büyüme hızı; (d) İt-
halat/GSMH; (e) İhracat - İthalat. Bu beş göstergenin,
1933 - 1939 dönemine ait yıllık ortalama değerlerini,
1923 - 1928, 1929, 1930 - 1932'ye ait yıllık ortalamalarla
karşılaştıran Tablo 1 aşağıdadır :

TABLO 1. BAŞLICA EKONOMİK GÖSTERGELER :**1923 - 1939**

	1923-28	1929	1930-32	1933-39
G.S. Yatırım/GSMH (%)	8,9	10,2	9,7	10,3
Sınai Hasıla/GSMH (%)	11,3	9,9	12,7	14,7
GSMH Artış %'si (1938 fiyatları)	9,9 (a)	16,1	1,5	9,1
İthalât/GSMH (%)	14,9	12,4	8,9	6,6
İhracat - İthalât (Milyon TL)	—49,2	—101,1	+6,6	+12,4

Kaynak : Bulutay, Tezel, Yıldırım, op. cdt., Tablo 8.2.C, Tablo 8.3.A, Tablo 9.3, Tablo 9.5.

Not : 3. sıra dışındaki göstergeler carî fiyatlar üzerinden hesaplanmıştır. (a) : 1924 - 1928

Son iki göstergenin, ülkenin dışa bağımlılık derecesini simgelediğini kabul edersek, dönemin genel ekonomik verileri şu çarpıcı sonucu ortaya koyar niteliktedir: Türkiye ekonomisinin dışa bağımlılığı, 1933 - 1939 döneminde belirgin biçimde azalırken, ekonomi genel olarak başarılı bir gelişme süreci içinde görünmüştür. Sermaye birikiminin oranı ve sanayileşme temposu bakımından 1933 - 1939 dönemi, önceki bütün dönemlerden üstündür. Büyük dünya bunalımının süregelmeyeine rağmen GSMH artış oranı ise, 1923 - 1928 dönemine yakın, 1930 - 1932 yıllarının ise çok üstündedir.

Bu sonuç, emperyalist sistemdeki bunalımların, az gelişmiş ülkelerde, dış bağımlılığı azaltan, kendi öz kaynaklarına dayanan politikalar izlenmek şartıyla ciddi bir sanayileşme süreci doğurabileceğine ilişkin tezle uzlaşma halindedir. Ne var ki, 1933 - 1939 döneminin bu bakımdan anlamlı bazı özelliklerinin de ayrıca incelenmesi gereklidir: Türkiye'nin Nazi Almanyası ile çok genişleyen ekonomik ilişkilerinde yeni türden bağımlılıkların doğmuş olup olamayacağı ve yabancı sermaye ve dış yardım la ilgili politika ve tavırlarda, özellikle dönemin son yıllarında ortaya çıkan yeni eğilimler gibi. (8)

— VIII —

İkinci olarak, tarım ve sanayi kesimlerinin, bir yandan karşılıklı bağıntıları ile; öte yandan kesim - içi ilişkiler açısından incelenmesi ve devletçi politikaların etkilerini ve rolünü bu noktada da yerine oturtmak gerekir. Sorun, bir yandan devlet tarım ürünleri karşısındaki fiyat ve destekleme politikalarına; ve nihayet dış ve iç ticaretteki devlet denetiminin kapsam ve etkilerine kadar uzanan çetin araştırmaların konusunu oluşturur. Biz burada, çeşitli boyutları olan bu etkenlerin belli bir yansıması olan ana sektörler ve çeşitli ürünler/ürün grupları arasındaki fiyat ilişkilerine bakacağız.

Kullandığımız fiyatlar, **sanayi maddelerinin** yanı sıra, temel ücret malı sayılması, dolayısıyla ücretlerin de göstergesi olarak kabul edilmesi mümkün olan **buğday**, **sanayinin** temel ham maddelerinden biri olan **pamuk** ve

(8) Bu sorunlar Y.S. Tezel'in yayınlanmamış bir çalışmasında önemli ve ilgi çekici bilgiler ve tartışmalar vardır.

Öncelikle dış piyasalara yönelik ürünleri temsilen tütün fiyatlarıdır. 1939'u 100 kabul eden fiyat endekslerinden hareketle, buğday/sanayi, pamuk/sanayi, tütün/sanayi, buğday/pamuk, buğday/tütün fiyat endeks oranlarının incelediğimiz dönemlere ilişkin ortalama değerleri Tablo 2'ye alınmıştır.

TABLO 2. FİYAT ORANLARI (1939=100)

	<u>1923-1928</u>	<u>1929</u>	<u>1930-1932</u>	<u>1933-1939</u>
Buğday/Sanayi	166	175	111	104
Pamuk/Sanayi	94	102	93	102
Tütün/Sanayi	82	96	96	106
Buğday/Pamuk	177	172	118	102
Buğday/Tütün	208	183	117	100

Kaynak : Tablo 4.

Fiyat oranlarının incelenmesinden şu izlenimler elde edilmektedir :

1. İç ticaret hadlerinin 1930'larda tarım aleyhine döndüğünü saptayan genel nitelikte bulgular vardır. Bizim verilerimiz bu bulgularla tutarlıdır; zira, buğday/sanayi fiyatları oranında 1930/32 döneminde dramatik bir düşme vardır ve çok daha ağır bir tempoda da olsa bu düşme 1939'a kadar devam etmiştir. Diğer tarım ürünleri fiyatlarının sınıî fiyatlarla ilişkisi ise daha dengelidir; hatta Tablo 4'ten de daha ayrıntılı olarak tesbit edilebileceği gibi, 1923 - 29 döneminde tütün, 1932 - 39 döneminde ise pamuk, fiyat ilişkileri açısından sınıî ürünlere karşı durumlarını düzeltmişlerdir. Ne var ki, buğda-

yın. tarım kesimi içerisindeki yeri öylesine önemlidir ki tek başına buğday fiyatının seyri, tarımın iç ticaret hadlerini de büyük ölçüde etkileyecek güçtedir.

2. Daha önce de belirttiğimiz gibi, diğer tarım ürünlerinden farklı olarak buğday temel ücret malıdır ve buğday/sanayi fiyat oranlarında 1930 - 1932 yıllarında meydana gelen büyük düşüklüğün, devletçiliğin hâkim olduğu dönemde de devam etmesi, bu yıllarda sanayi kesiminde - kısmen himaye rantını da içeren - büyük kârların elde edildiğini gösterir. 1930 - 1932 döneminden farklı olarak bu kârlar sadece özel kesime değil, büyük ölçüde devlet sanayiine intikal etmiş ve dönem içindeki sanayileşme sürecinin temel kaynaklarından birini oluşturmuştur.

3. Sınai fiyatlarla, sanayinin temel bir ham maddesi olan pamuğun fiyatı arasındaki ilişki ise, 1933 - 1939 yıllarında, ılımlı bir tempo ile de olsa, sanayi aleyhine seyretmiştir. Böylece, 1930 - 1932 yıllarında pamuk aleyhine dönmüş olan fiyat ilişkileri, devletçilik yıllarında, bunalım öncesindeki dengeyi yeniden sağlamıştır. Devletçiliğin tarım kesiminin bir bölümü için böylesine bir imkânı sağlayabileceğine yukarıda değinmiştik. O yılların İktisat Vekili Celâl Bayar da durumu açıkça bu biçimde sunmuştur : «Yerli iptidai maddeler... sanayi hareketlerinin tesiriyle kıymetlenebilir. Sanayi hareketlerimiz sayesinde ki, mühim bir kısım mahsullerimizin fiyatı buhran dolayısıyla çok düşmüş olan arası ulusal fiyatların fevkine... çıkabilmiştir... Sanayimizi kurmadan evel... hariçten... mallarımızı dikte edilen fiyatlarla satmakta idik. Fakat bir kısmı için sanayii memlekette kurduktan sonra, hariç alıcılarına karşı fiyat noktai nazarından nazım bir rol oynamağa başladık. Pamuğun da böyledir. Yünün de böyledir... Demek oluyor ki, ipti-

dai maddesi memlekette bol olarak yetişen herhangi bir sanayi kurulduğu zaman ondan çiftçi müstefit oluyor.» (9)

4. Dış piyasalara yönelik bir ürün olarak tütünün sınaî fiyatlar karşısındaki durumu 1923 - 39 döneminde genel olarak düzelmiştir. Bunun gerçekleşmesinde dış piyasa koşulları ile devlet politikalarının rolünün katkılarını ayırmak imkânına şu anda sahip değiliz.

Görülüyor ki, büyük bunalımla birlikte tarım aleyhine dönen iç ticaret hadlerinden doğan durum, devletçilik döneminde farklı ürünlere karşı yeknesak olmayan biçimlerde gelişmiştir. Ancak bir bütün olarak, sanayileşme sürecinin kolaylaşmasına imkân veren gelişmelerin gerçekleştiği söylenebilir : Bir yandan buğday fiyatları, dolayısıyla ücretler düşük tutularak bir bütün olarak sanayi kesiminde ve özellikle devlet sanayiinde yüksek bir sermaye birikimi temposu sürdürme imkânı yaratılmış; öte yandan (pamuktan bir genelleme yaparsak) sanayinin ham maddesini oluşturan tarım ürünleri fiyat politikalarıyla desteklenmiştir. Bu ham maddeleri geniş ölçüde kullanan ve maksimum kâr peşinde de koşması zorunlu olmayan bir devlet sanayii kurulmasaydı, bu dönemin serbest piyasa koşulları içerisinde fiyatların bu grup çiftçilerin lehine seyredebilme ihtimali, herhalde, pek kuvvetli olmazdı.

— IX —

1929 - 1945 yılları emperyalist sistemin uzun bir bunalım dönemini temsil eder. Bu, gelişmiş kapitalist mer-

(9) B. Kuruç, **İktisat Politikasının Resmi Belgeleri**, Ankara 1963, ss. 40, 47.

kezlerle az gelişmiş ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkilerinin zayıflayabileceği objektif şartların doğması anlamına gelir. Az gelişmişliği emperyalizmin bir ürünü olarak gören teze itibar edersek, sözü geçen bağlardaki gevşemenin, yoksul ülkeler grubu için, kendi içsel dinamiğine dayanan, bağımsız bir sanayileşme ve kalkınma sürecini başlatabilme fırsatı doğurduğunu kabul etmemiz gerekir. Bu çalışmanın ilk paragraflarında naklettığımız ve 1933 yılına ait olan satırlardan anlaşılmaktadır ki, F malist rejimin üst düzeydeki kadroları arasında, 1929 yılıyla başlayan yeni uluslararası konjonktürü bu biçimde, yani zaman yitirilmeden kullanılması gereken bir tarihî fırsat olarak değerlendirenler vardı.

Böyle bir fırsatın objektif olarak doğması, fiilen kullanılacağını kendiliğinden gerekli kılmaz. Ancak, bu kısa çalışma göstermiştir ki, siyasî iktidar, 1929'dan itibaren uluslararası konjonktürün doğurduğu koşulları bir gelişme ve sanayileşme sürecine döndürmenin; en azından ülkenin kendiliğinden büyük bunalımın batağına sürüklenmesini önlemenin yollarını aramaya başladı ve 1932 yılı içerisinde himayecilik ve devletçilik sentezinden oluşan bir çözüme ulaştı.

Bu çözümün ne gibi imkânlar getirdiğini ve yeni alternatiflerden hangilerinin, ne ölçüde gerçekleştiğini yukarıda gözden geçirmeye çalıştık. Objektif koşulların doğurduğu imkânların sonuna kadar kullanıldığı söylenebilir. Zira, ne devletçilik saf bir model olarak uygulanabilmiş; ne de dış bağımlılıkların tasfiyesi tam olarak gerçekleşmiştir. Genişleyen devlet kesimi ticaret ve hatta sanayi alanlarında önemli bir özel kesimle yanyana yaşamış ve devletçi politikaların uzantıları bütün kesimlere birden sirayet etmiştir. Öte yandan ekonominin dış kay-

naklara, dış ticarete bağımlılığının azalması, dış ticaret içinde tek bir ülkenin (Almanya'nın) öneminin aşırı bir biçimde artması ile yanyana gerçekleşmiştir.

İncelenen dönemin iktisadî verilerine baktığımızda, 1933 - 1939 yıllarında millî ekonominin küçümsenemeyecek bir mesafe aştığı sonucunu çıkarabiliyoruz. Bu yargının temel dayanakları şöylece özetlenebilir :

Kapitalist sistem, tarihinin en uzun ekonomik bunalımını yaşarken, Türkiye ekonomisi 1933 - 1939 yıllarında ortalama % 9'u aşan bir büyüme hızına ulaşıyordu. Bu, sözünü ettiğimiz «büyük tarihî fırsat» ın gerçekten doğmuş ve belli bir ölçüde kullanılmış olduğunu gösteren bir veri olarak kabul edilmelidir.

Aynı sonuç sanayileşme temposu bakımından da doğrulanmaktadır. Sanayi kesiminin GSMH içindeki payı 1923 - 1928 döneminde % 11 dolaylarında iken, 1933 - 1939 döneminde bu oran % 15'e yaklaşmıştır. Sabit fiyatlarla sınaî hasılanın yıllık ortalama artış hızları bakımından da benzer bir sonuca ulaşıyoruz : 1924 - 1929 döneminde bu kesimin büyüme hızı % 8,5 iken, 1933 - 1939 döneminde % 10,2'ye ulaşmaktadır. ⁽¹⁰⁾

Son olarak, ve belki de en önemlisi, bütün bu olumlu gelişmelerin Türkiye ekonomisinin dışa karşı önemli ölçüde kapandığı bir dönemde gerçekleşmiş bulunmasıdır. Dış ticaret bilançosu 1923 - 1929 arasında her yıl açık verirken, 1930 - 1939 döneminde (bir yıl hariç) sürekli fazla ile bağlanmıştır. Keza, ithalatın GSMH içindeki payı, 1923 - 1928 döneminde ortalama % 15 civarında idi. 1933 - 1939 döneminde ise ortalama % 6,5 dolaylarına

(10) Bulutay, Tezel, Yıldırım, *op. cit.*, Tablo 8.5.C.

düşmüştür. Kısacası, millî ekonominin dış kaynaklara bağımlılığı önemli ölçüde azalırken, millî ekonominin «başarı göstergeleri» hep olumlu yönde seyrediyordu. Bu sonuç, 1945 sonrasında Türkiye'ye ve bütün azgelişmiş ülkelere empoze edilen, «dış yardım, dış borçlanma, yabancı sermaye olmadan kalkınılamaz!» tezleriyle temelden çelişen bir kalkınma yolunun da, alternatif bir stratejinin de mümkün olabileceğini ortaya koymaktadır ve ben-
ce bu bakımdan fevkalâde önemlidir.

Günümüzde, kalkınma stratejisi ve ekonomik gelişmenin uluslararası boyutları üzerinde burjuva iktisadının yıpranmış ve sınanmış reçeteleri yerine yeni sesler duyulmaya başlanmıştır. Üçüncü Dünya ülkeleri, dünya çapındaki bir sömürü mekanizmasının temel aracı olan uluslararası işbölümüne ve uluslararası ekonomik düzene topluca karşı çıkmakta ve bu arada «kendi (öz) güçlerine dayanan kalkınma stratejileri» ciddi bir alternatif yol olarak ⁽¹¹⁾ önerilmektedir. Öyle sanıyorum ki Türkiye, büyük dünya bunalımını izleyen yıllarda bu güncel önerileri el yordamıyla aramış, kısmen ifade etmiş ve geçerliliklerini çok güç şartlar içinde sınamış bir ülke olarak görülebilir. Ve böylece, 20. yüzyıl şartlarında azgelişmiş bir ülkede bir «millî kapitalist sanayileşme» yolunun **imkân ve sınırlarına** ışık tutan önemli bir denemeyi yaşamıştır.

(11) Bu kavram, bilinçli olarak «otarşı» ile eşanlamlı gösterilerek karikatürize edilmektedir. Dış ticarete ilişkin olarak, «öz güçlerine dayanmak» otarşıylı değil, olsa olsa dış açık vermemeyi öngören bir yolu öngörür. Dengeli (ihracatı kadar ithalat yapan) bir dış ticaret, herhalde dış ticaretin yokluğu (otarşı) ile eşanlamlı değildir.

TABLO : 3 FİYAT ENDEKSLERİ (1939 - 100)

	<u>1923</u>	<u>1924</u>	<u>1925</u>	<u>1926</u>	<u>1927</u>	<u>1928</u>	<u>1929</u>	<u>1930</u>	<u>1931</u>	<u>1932</u>	<u>1933</u>	<u>1934</u>	<u>1935</u>	<u>1936</u>	<u>1937</u>	<u>1938</u>	<u>1939</u>
Sıralı Maddeler	158	164	168	164	156	156	162	125	105	83	78	81	89	104	107	98	100
Buğday	175	241	327	282	268	307	284	166	91	95	84	82	105	107	107	98	100
Pamuk (Kıtlı)	114	163	170	122	168	174	165	131	84	79	82	88	101	108	101	90	100
Tütün	71	148	152	139	157	122	155	155	77	75	66	97	116	115	104	94	100

KAYNAK : T.Bulutay, Y.S.Tezel, N.Yıldırım, Türkiye Millî Geliri (1923-1948), Ankara 1974, Ek Tablo 25.

(Kaynak Tabloda bazı yılları olan 1948, yerine 1939-100 kabul edilmiştir.)

TABLO : 4 FİYAT ORANLARI (1939 - 100)

	<u>1923</u>	<u>1924</u>	<u>1925</u>	<u>1926</u>	<u>1927</u>	<u>1928</u>	<u>1929</u>	<u>1930</u>	<u>1931</u>	<u>1932</u>	<u>1933</u>	<u>1934</u>	<u>1935</u>	<u>1936</u>	<u>1937</u>	<u>1938</u>	<u>1939</u>
Buğday/Sanayi	111	147	195	172	172	197	175	133	87	114	108	101	118	103	100	100	100
Pamuk/Sanayi	72	99	101	74	108	112	102	105	80	95	105	109	113	104	94	92	100
Tütün/Sanayi	45	90	90	85	101	78	96	124	73	90	85	120	130	111	97	96	100
Buğday/Pamuk	154	148	192	231	160	176	172	127	108	120	102	93	104	99	105	109	100
Buğday/Tütün	246	163	215	203	171	252	183	107	118	127	127	85	91	93	103	104	100

KAYNAK: Tablo:3

MAKİNA MÜHENDİSLERİ ODASI
SANAYİ
KONGRESİ 1976

1950-60 Döneminde Sanayileşme

Dr. Gürel TÜZÜN

(*) 1960 - 62 döneminin bir «geçiş» ya da «ara» dönemi niteliği taşıması ve sanayi sayımlarının 1950 ve 1963 yıllarında yapılmış olması nedeniyle, özellikle niceliksel çözümlmeler, 1950 - 63 dönemi için yapılmıştır.

1. GİRİŞ

1950'ler, 20'nci yüzyılın başlarından beri izlenen, «devlet eliyle ve yardımıyla özel sermaye birikimini özendirme ve hızlandırma» politikasının somut sonuçlarını verdiği ve 1950'de siyasal iktidara dolaysız bir biçimde egemen olan toprak sahibi - tüccar - sanayici üçlüsünün iktidarını pekiştirdiği yıllardır. Hızlı bir kapitalistleşmenin görüldüğü bu yıllar, özel sermayenin sanayileşme üzerindeki dolaysız denetimini sürekli olarak arttırdığı bir dönemi oluşturur. Bir yanda özel sermaye birikimi ve ona koçut olarak, daha doğrusu bu sürecin bir parçası olarak sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi olguları ilerlerken, öte yanda, yerli sermayenin yabancı sermaye ile giderek daha sıkı ilişkiler içine girmesi, bütünleşmesi de büyük ölçüde bu dönemde gerçekleşmiştir.

1950 sonrasında, devletçilik, «özel sermaye birikimini özendirme ve hızlandırma» niteliğinde bir değişme olmamakla birlikte, görüntü değişimine uğramıştır. Başka bir deyişle, amaç aynı kalmakla birlikte, bu amaca ulaşmada kullanılacak araçların göreceli ağırlıkları değişmiştir. Bir anlamda, kamu kesimi ile gelişen özel kesim arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesidir yapılan. Bu açıdan ele alındığında, ilk önce «İktisat Vekili» sonra da «Başvekil» olarak 1930'ların devletçi politikalarını yürütmekle görevli kişinin 1950 sonrası «liberal» dönemde karşımıza «Reisicumhur» olarak çıkmasını yadırgamak gerekir.

Aslında, devletçiliğin içeriğinin yeniden tanımlanmasının kökenlerini, en azından, II. Dünya Savaşı he-

men izleyen yıllarda bulma olanağı var. Örneğin, 1943'da kurulan Peker Hükümeti Programında, özel teşebbüs ve sermayeden yararlanma, onların çalışmalarına ve gelişmelerine yardım ve devlet işletmelerinin özel işletmelerin yapabileceği işleri yapmaması, buna aykırı durumların giderilmesi gibi ilkelere yer veriliyordu (Fişek, 1969 : 83). CHP'nin 1947 Programında, özel sermayenin devlet koruyuculuğu ve yardımından yararlanacağı söyleniyor (Küçük, 1975 : 254); 1949'da kurulan Günaltay Hükümeti Programında ise, hükümetin başlıca ilkesinin, özel girişimleri özendirmek ve kolaylaştırmak olacağı belirtiliyordu (Fişek, 1969 : 83).

1946'da kurulup 1950'de iktidara gelen ve «ticaret ve sanayi burjuvazisinin ve toprak sahipleri sınıfının kendi sınıfsal çıkarları açısından daha «liberal», daha az müdahaleci yönetimi arzulayışlarını temsil eden DP (Boran, 1975 : 89) Programında, iktisadi hayatta özel girişim ve sermayenin esas olduğu belirtildikten sonra, devlet girişimciliğinin görevleri,

a. Özel teşebbüs ve sermayenin yetip erişemeyeceği, yahut yeter ve yakın kâr görmediği için girişemeyeceği, fakat, bütün ekonomik faaliyetlere müessir olacak ve memleket müdafaasını sağlayacak, mahiyetteki teşebbüslere girişmek; bilhassa ana sanayii ve büyük enerji santrallerini kurmak; bugün olduğu gibi, demiryolu, liman, su işleri yapmak; büyük taşıt vasıtaları inşa etmek ve işletmek;

b. Milletın, gelecek nesillere de şamil, daimi menfaatler bakımından devlet elinde bulunması daha faydalı olan büyük maden ve orman işletmeleri kurmak ... (Aktaran, Tayanç, 1973 : 128)

olarak belirleniyordu. Program ayrıca, yukardaki «nitelikleri taşımayan Devlet işletmelerinin 'elverişli şartlarla' özel girişimlere» devrini ve «devlet girişimciliğinin özel girişimlere engel olmamasını, onlarla eşit koşullar altında rekabet etmesini» öngörmekteydi (A.e. : 128 - 9).

Özel kesimin görüşlerini belirlediği, isteklerini dile getirdiği ve İstanbul Tüccar Derneği'nin girişimi ile 1948'de İstanbul'da toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde ise, bir yanda devlet girişimciliğinin amacı, özel girişime altyapıyı kurma ve gereksinme duyulan alanlarda koruma sağlama olarak tanımlanıyor (Tayanç, 1973 : 120), öte yanda, ekonomik gelişmeyi hızlandırmak için yabancı sermayeyi Türkiye'ye çekecek önlem ve kararların alınması isteniyordu (Ete, 1951 : 40). (1)

Bu tür önerilerin yer aldığı ve 1950 sonrası gelişmelerin yönünü ve niteliğini belirlemede etkili olan bir diğer belge, 1950 öncesinde hazırlanıp 1951'de yayınlanan Dünya Bankası (IBRD) Raporu'dur. «Barker Raporu» diye de bilinen bu rapora göre, devlet yatırımları, özel girişimin özendirilmesi için gerekli olan ve özel girişimcilerin gitmeyecekleri, ulaşım, haberleşme, enerji gibi alanlarda yoğunlaştırılmalıdır (IBRD, 1951 : xxiii). Örneğin, ulaşım yapılması gerekli olan büyük miktardaki kamu yatırımlarının nedeni, özel sanayi, madencilik ve ticaretin genişlemesine ve daha etkin olarak çalışmasına büyük katkıda bulunacak olmalarıdır (A.e. : 267). Raporun bir başka yerinde ise, devletin özel yatırım fonlarına dokunmamaya dikkat etmesi gerektiği belirtiliyordu (A.e. : 253). Özel yatırımların ana genişleme alanı ola-

(1) Kongrenin ilginç bir yanı, alınan kararlar arasında, kalkınmanın bağımsız uzmanlar tarafından planlanması isteğinin de yer almasıdır (Aktaran, Hershlag, 1968).

rak sanayiın görüldüğü raporda, bu alandaki kamu yatırımlarının süratle azalacağı da öngörülüyordu (A.e. : 270), çünkü devlet işletmeciliği özel girişimin gelişmesini engelliyordu (A.e. : 30). Raporda öngörülen kalkınma programından beklenen sonuçlar arasında, özel kesimin gelişmesi için daha elverişli bir ortamın yaratılması sayılmakta idi (A.e. : xxxii). Yabancı sermaye konusundaki görüş ve öneri ise çok açık bir biçimde ortaya konmuştur : Türkiye'nin yabancı sermayeyi ülkeye çekmek suretiyle gelişmesini hızlandırabileceği belirtildikten sonra, yabancı sermayenin ülkeye yalnızca döviz değil, aynı zamanda, Türkiye'nin gereksindiği ileri teknolojiyi ve yönetim bilgisini de getireceği söyleniyor ve Türkiye'nin aşırı milliyetçi uygulamalar döneminin zararlı sonuçlarını gidermesi gerektiği ekleniyordu (A.e. : 245).

Dünya Bankası raporunda önerilen, tarıma dayalı kalkınma stratejisinin yer aldığı bir diğer önemli belge 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'dır. Tarıma verdiği önem ve ağırlık (yatırımların % 20,6'sı dolaysız olarak tarıma, % 59,7'si ise tarımsal kalkınma için gerekli, ulaşım ve enerji alanlarına gidecekti) (Tekeli - İlkın, 1974 : 22) ve finansmanın % 50'sine yakın bölümünü dış kaynaklardan sağlama amacı (Günçe, 1967 : 24) bu plan ile 1950 sonrası uygulamalarının iki önemli ortak noktasını oluşturur. Bundan da önemisi, planda yer alan ve özel ve kamu girişimciliğinin yerlerini belirleyen şu iki paragraf konumuz açısından çok aydınlatıcıdır :

«Türkiye İktisadi Kalkınma Planı»nın dayandığı ana fikirlerden biri de; yurdumuzda hususi teşebbüslerin faaliyet göstermek istedikleri veya isteyecekleri sahalarda tam bir serbesti ve emniyet içinde inkişaf etmelerini sağlamak ve fertler tarafından başarılabilecek

her türlü iktisadi faaliyetlerin hususi müteşebbisler ve sermayelere hasredilmesi prensibidir.

Bu düşünüş tarzına uygun olarak, maden kömürü ve büyük linyit havzaları ile büyük elektrik santrallerinin ve demir, çelik fabrikalarının, demiryollarının tamamen ve denizyollarının da kısmen devlet eliyle kurulması ve işletilmesi bir devlet vazifesi olarak kabul edilmek suretiyle devletin iktisadi sahadaki faaliyetlerinin hudut ve şumulü sarıh olarak tesbit edilmiş, bu mevzular dışında kalan her türlü faaliyetlerin hususi teşebbüsler tarafından vücuda getirilmesi ve yürütülmesi ve bu sahalara dahil olup da halen devlet elinde bulunan ve ilerde tesis edilecek olan işletmelerin de zamanla hususi sermayelere devredilmesi prensibi vazolunmuştur. (Tekeli - İlkin, 1974 : 51)

Buraya kadar söylenenlerden anlaşılacağı gibi, 1950 sonrasında izlenen, özel sermaye ve girişimin öncülüğünde, tarıma ağırlık veren ve Türkiye'yi kapitalist dünyaya açan ekonomi politikasının kökenleri 1950 öncesinde yatmaktadır. Denebilir ki, 1950 öncesinde belirlenip ortaya atılan görüş ve önerilerin tümü 1950 sonrasında uygulamaya konmuştur.

1950 - 60 döneminde sanayiın gelişmesini konu alan bu kısa incelemede, sanayi dar anlamda tanımlanmış ve yalnızca «imalat sanayii» ndeki gelişmeleri betimleme ve çözümleme amaçlanmıştır. Böylece madencilik ve taşımacılığı ile elektrik, gaz ve su üretiminin kapsam dışı bırakılmasının temel nedeni, bu dönemde imalat sanayiinin sanayi üretimi içindeki payının % 82 dolayında olmasıdır. Kuşkusuz, konuyu bu biçimde sınırlandırma, kapsam dışı bırakılan alanların önemsiz olduğu anlayışına gelmez.

2. 1950'de Sanayin Görünümü

1950 yılında tarımın Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) içindeki payının % 45 olmasına karşılık, sanayinin payının % 11,9 (imalat sanayii % 9,7) olması, bir yanda, tarımın Türkiye ekonomisi içindeki yerini ve rolünü, öte yanda da, sanayi alanındaki geriliği göstermekte. Bu gerilik, aşağıdaki tablolarda daha açık seçik görülüyor. Buradaki verilere dayanarak, imalat sanayinin 1950'deki yapısına ilişkin şu gözlemler yapılabilir :

(1) 1950 öncesi devletçilik uygulamasının yansımaları, kamu işletmelerinin, ücretlilerin % 33'ünü çalıştırmada, toplam ücretlerin % 50'sini ödemesinde görülüyor. Bütün işyerlerinin binde 1,25'ini oluşturan 103 kamu işyerinin, çıktı içindeki payının % 36,6, katma değer içindeki payının ise % 45,6 olması da aynı gerçeği vurguluyor. (Tablo 1) Ancak, bu rakamlar, başka bir açıdan bakıldığında, özel kesimin imalat sanayii içinde hiç de küçümsenmeyecek bir paya sahip olduğunu da gösteriyor. Bu yönüyle de, devletçiliğin, özel sermaye birikimini özendirme ve hızlandırmada oynadığı rolü sergiliyor.

(2) «Büyük» diye nitelenen işyerlerinin toplam içindeki payının % 3,2 olması, imalat sanayinin esas olarak «küçük» işletmelerden oluştuğunu gösterir. Ancak, «küçük» işletmelerin ücretliler, çıktı ve katma değer içindeki payının (özel kesim için), sırasıyla, % 43,9; % 33,4 ve % 40,1 olması, «büyük» ve «küçük» işletmelerin özel kesim içindeki gerçek yerlerini ortaya koymaktadır. Ayrıca, «ücretsiz çalışanlar» ın % 97,5'inin «küçük» özel kuruluşlarda bulunması, bunların cüce aile işletmeleri olduğunu göstermektedir.

TABLO 1
İMALAT SANAYİNDE KAMU VE ÖZEL KESİMİN BÜYÜKLÜĞÜ - 1950

	SANAYİ SAYIMI (M)				
	MUTLAK DEĞER			YÖZDE	
	Toplam	Kamu	Özel	Kamu	Özel
İşyeri Sayısı	82.331	103	82.228	0,1	99,9
Öcretsiz Çalışanlar	104.840	-	104.840	-	100
Öcretli Çalışanlar	230.736	76.033	154.703	33,0	67,0
Bir Yıllık Öcret Tutarı (Bin TL)	279.445	139.916	139.529	50,0	50,0
İmalat Değeri (Çıktı) (Bin TL)	2.543.818	929.812	1.614.006	36,6	63,4
Katma Değer (Bin TL)	938.196	428.024	510.172	45,6	54,4

	SANAYİ ANKETİ (M)					Sanayi Anketi Sonuçlarının Sayım Sonuçlarına Oranı		
	MUTLAK DEĞER			YÖZDE				
	Toplam	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Toplam	Kamu	Özel
İşyeri Sayısı	2.618	103	2.515	3,9	96,1	3,2	100	3,1
Öcretsiz Çalışanlar	2.595	-	2.595	-	100	2,5	-	2,5
Öcretli Çalışanlar	162.859	76.033	86.826	46,6	53,4	70,6	100	56,1
Bir Yıllık Öcret Tutarı (Bin TL)	235.660	139.916	95.744	59,3	40,7	84,3	100	68,6
İmalat Değeri (Çıktı) (Bin TL)	2.004.025	929.812	1.074.213	46,4	53,6	78,8	100	66,6
Katma Değer (Bin TL)	733.741	428.024	305.717	58,3	41,7	78,2	100	59,9

KAYNAK : D.İ.E., Türkiye İstatistik Yıllığı 1973, s.237, Tablo 221.

- (e) Sayım sonuçları bütün il ve ilçelerle, nüfusu 2.000'den fazla olan bucak merkezlerinde ve köylerde bulunan sanayi işyerlerine aittir. Nüfusları 501-2.000 olan merkezler ve köylerdeki sanayi işyerleri hakkında genel sayım yapılmayıp, örnekleme usulü uygulanmıştır.
- (m) 1950 Yılı sanayi anketinde 10 ve daha fazla beygir güçlük cavarıcı güç kullanan veya motor gücü ne olursa olsun 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri "büyük" olarak nitelenerek anket kapsamına alınmıştır. 1963 anketinde ise "büyük"lük ölçüsü olarak 10 ve daha fazla kişi (iş sahibi ve ortaklar ile ücretsiz çalışan aile fertleri dahil) alınmıştır. Tablo 1 ile Korum (1975) den alınan Tablo 3 arasındaki farklılıklar, 1950 ile 1963'ü karşılaştırmak için, değişen büyüklük ölçütüne ilişkin düzeltmeleri yapmış olmasındandır.

Özel kesim kuruluşlarının küçüklüğü, kamu - özel karşılaştırmasında daha belirgin bir biçimde ortaya çıkıyor. Örneğin, kamu kesiminde işyeri başına ücretli sayısı, çıktı ve katma değer miktarları sırasıyla 738 kişi, 9 027 bin TL ve 4 156 bin TL iken, özel kesimde 2 kişi, 20 bin TL ve 6 bin TL'dir. Yalnız «büyük» özel firmalar için ise, bu rakamlar, sırasıyla, 35 kişi, 427 bin TL ve 122 bin TL düzeyinde idi. **Bu durum bir yanda kamu ve özel firmaların büyüklük farklılıklarını, öte yanda, özel kesim içindeki farklılaşmayı ortaya koymaktadır.**

(3) Kamu ile özel kesimin ücretliler, ücret ödemeleri, çıktı ve katma değer içindeki paylarının karşılaştırılması bizi şu sonuçlara götürüyor :

a. **Kamu kesiminde verimlilik** (katma değer/ücretli sayısı) tüm özel kesim işletmelerine oranla % 70, «büyük» özel işletmelere oranla % 60 **daha yüksektir.**

b. **Kamu kesiminde ücret düzeyi** tüm özel işletmelere oranla % 103, «büyük» özel işletmelere oranla % 67 **daha yüksektir.** Bu durum, verimlilik ile, ücret düzeyi arasındaki ilişkinin bir göstergesi olarak alınabilir.

c. Kamu kesiminin çıktı içindeki payının katma değer içindeki payından daha düşük olmasına karşılık, özel kesimde durum bunun tersidir. Bunun nedeni, **kamu kesiminde ücretlerin ve dolaylı vergi payının daha yüksek olması yanında, kamu işletmelerinde üretimin dikey bütünleşmesinin özel kesime oranla daha ileri düzeyde olmasıdır.**

(4) «Küçük» özel işletmelerde 1200 TL olan verimlilik ⁽²⁾ düzeyinin, «büyük» özel işletmelerde, % 184'lük

(2) «Küçük» işletmelerde çalışanların önemli bir bölümünü ücretsiz çalışan alle üyeleri oluşturduğundan, karşılaştırma için, «küçük» ve «büyük» işletmelerde ücretsiz çalışanlar da verimlilik hesaplanmasında dikkate alınmışlardır.

bir artışla, 3420 TL'na yükselmesi, bu iki tür özel işletme arasındaki ölçek farklılıklarına keşut olarak verimlilik farklılıklarının ortaya çıktığını gösterir. Bu durum, aynı zamanda, «büyük» ve «küçük» işletmeler arasındaki teknolojik farklılıkları da bir göstergesidir. Sermaye birikim sürecinin en önemli özelliklerinden birisi olan sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi olgularının sözü edilen bu farklılıklardan kaynaklanması, sanayide 1950 sonrasında görülen gelişmelere ışık tutmaktadır.

(5) İmalat sanayinde gerek sayım gerek anket sonuçlarına göre, tüketim malları üretiminin egemen olduğu Tablo 2 ve 3'de görülmektedir. Ayrıca; tüketim malları kesiminde, anketten elde edilen ve yalnız «büyük» işyerlerine ilişkin olan oranlar, sayımdan elde edilen ve tüm işyerlerini kapsayanlara oranla daha yüksektir. Yatırım malları kesimi için ise durumun bunun tersi olduğu görülmekte. Bunun anlamı, tüketim malı kesiminde «büyük» işyerleri payının imalat sanayii ortalamasının üzerinde ve, dolayısıyla, bu kesimdeki sermayenin yoğunlaşması olgusunun diğerlerine oranla daha ileri olduğu, buna karşılık, yatırım malı kesiminin genellikle, küçük, atölye tipinde ve geri teknoloji kullanan aile işletmelerinden oluştuğudur. Yatırım malları kesiminin ücretsiz çalışan aile üyeleri içindeki payının % 32 olması ve verimlilik açısından son sırayı alması da bu yargıyı doğrulamaktadır.

(6) Yalnız «büyük» işyerlerini kapsayan anket sonuçları incelendiğinde çok ilginç bir durum görülmektedir. Kamu ve özel işyerleri arasında önemli ölçek farklılıkları bulunmakla birlikte, ara ve yatırım malları üreten kesimlerdeki verimlilik özel kesimde daha yüksek olmaktadır (1950). (Tablo 4) Bu durumun bir nedeni, bu alanlardaki kamu kuruluşlarının istihdam hacminin, çeşitli

nedenlerle, şişirilmiş olması olabilir. Ancak, tüketim malları üretimindeki durum dikkate alındığında, bunun önemli ve açıklayıcı bir neden olduğunu söylemek güçleşir. Kanımca, daha önemli ve gerçek neden, bu alanlardaki kamu kuruluşlarının esas olarak özel kesimin yatırımlarında ve üretiminde kullanacağı üretim araçlarını üretmekte olmasıdır. Dolayısıyla, özel kesime ucuz girdi sağlama kaygusu, bu kesimlerdeki ürün fiyatlarının düşük tutulması ve, bu nedenle, parasal olarak ölçülen verimliliğin özel kesime oranla daha düşük olması sonucunu doğurmuştur.

TABLO 2
1950 SANAYİ SAYIMI VE ANKETİNE GÖRE
İMALAT SANAYİNİN YAPISI

(Yüzde olarak)

	İşyerleri		İstihdam		Katma Değer	
	Sayım	Anket	Sayım	Anket	Sayım	Anket
Tüketim Mal.	56,8	58,5	65,8	67,3	68,2	73,0
Ara Malları	19,0	34,3	20,6	20,6	21,6	19,1
Yatırım Mal.	24,2	7,2	13,6	12,1	10,2	7,9
İmalat San.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak : D.İ.E., Türkiye İstatistik Yıllığı 1973, s. 235.

D.İ.E., Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, s. 176 - 207.

(7) Sayım ve Anket sonuçlarına göre verimlilik açısından yatırım malları kesimi son sırayı almakta. Ancak, yalnızca «büyük özel işletmeler ele alındığında, verimliliğin en yüksek olduğu kesim yatırım malları üretimidir. Bu durum, yatırım malları kesimindeki özel işletmeler arasındaki ölçek ve verimlilik farklılıklarının bir sonucudur.

TABLO : 3

BOYOK İMALAT SANAYİİ : 1950 - 1963

	İşyeri Sayısı				İstihdam				Öcretler (Milyon TL)			
	1950		1963		1950		1963		1950		1963	
		%		%		%		%		%		%
Tüketim Malları	1.004	100	1.734	100	97.160	100	191.186	100	126	100	1.048	100
Kamu	47	4,7	132	7,6	46.079	47,4	79.389	41,5	75	59,5	519	49,5
Özel	957	95,3	1.602	92,4	51.081	52,6	111.797	58,5	51	40,5	529	50,5
Ara Malları	717	100	791	100	30.979	100	76.835	100	52	100	631	100
Kamu	30	4,2	72	9,1	12.938	41,8	35.163	45,8	28	53,8	330	52,3
Özel	687	95,8	719	90,9	18.041	58,2	41.672	54,2	24	46,2	301	47,7
Yatırım Malları	184	100	482	100	19.820	100	51.781	100	41	100	396	100
Kamu	26	14,1	33	6,8	17.018	85,9	25.881	50,0	37	90,2	211	53,3
Özel	158	85,9	449	93,2	2.802	14,1	25.900	50,0	4	9,8	185	46,7
İmalat Sanayii	1.905	100	3.007	100	147.959	100	319.802	100	219	100	2.075	100
Kamu	103	5,4	237	7,9	76.035	51,4	140.433	43,9	140	63,9	1.060	51,1
Özel	1.802	94,6	2.770	92,1	71.924	48,6	179.369	56,1	79	36,1	1.015	48,9

	Katma Değer (Milyon TL.)							
	1950		1963		1950		1963	
		%		%		%		%
Tüketim Malları	502	100	3.421	100	1.401	100	11.658	100
Kamu	336	66,9	1.782	52,1	730	52,1	4.513	38,7
Özel	166	33,1	1.639	47,9	671	47,9	7.145	61,3
Ara Malları	128	100	2.197	100	331	100	5.363	100
Kamu	46	35,9	1.302	59,3	120	36,3	3.267	60,9
Özel	82	64,1	895	40,7	211	63,7	2.096	39,1
Yatırım Malları	60	100	1.018	100	110	100	2.614	100
Kamu	47	78,3	411	40,4	81	73,6	888	34,0
Özel	13	21,7	607	59,6	29	26,4	1.726	66,0
İmalat Sanayii	690	100	6.636	100	1.842	100	19.635	100
Kamu	429	62,2	3.495	52,7	931	50,5	8.658	44,1
Özel	261	37,8	3.141	47,3	911	49,5	10.967	55,9

KAYNAK : U.Korum, "The Structure and Interdependence of the Public and Private Sectors in the Turkish Manufacturing Industry," 1975, (teksir), s.9-13, Tablo 2-6.

Özetleyecek olursak, imaat sanayiinin 1950'deki başlıca özellikleri şöyle sıralanabilir :

(a) Büyük ölçüde 1950 öncesi devletçi uygulamaların bir sonucu olarak, özel kesim, imalat sanayii içinde önemli bir yere sahiptir.

(b) Gerek kamu ve özel işletmeler arasında, gerek özel kesimin kendi içinde, önemli ölçek ve, buna bağlı olarak, teknoloji ve verimlilik farklılıkları görülmektedir.

(c) Özel işyerlerinin % 96,9'unu oluşturan «küçük» işyerleri, özel kesim katma değeri içinde % 40 gibi önemli bir paya sahiptir. Bu durumun bir sonucu olarak, özel imalat sanayiinde geri teknoloji ve düşük verimliliğin yaygın olduğu söylenebilir.

(d) İmalat sanayiinde (gerek kamu, gerek özel) tüketim malları üretimi egemendir.

TABLO 4**BÜYÜK İMALAT SANAYİNİN KİMİ ÖZELLİKLERİ : 1950, 1963**

	İstihdam/ İşyeri Sayısı		Verimlilik (Katma Değer/ İstihdam-TL)		Ücret Düzeyi (Yıllık Ücr./ İstihdam-TL)		Ücretler/ Katma Değer (%)	
	1950	1963	1950	1963	1950	1963	1950	1963
Tüketim Malları	97	110	5 167	17 894	1 297	5 482	25,1	30,6
Kamu	980	601	7 292	22 446	1 629	6 537	22,3	29,1
Özel	53	70	3 250	14 661	998	4 732	30,7	32,3
Ara Malları	43	97	4 132	28 594	1 679	8 212	40,6	28,7
Kamu	431	488	3 555	37 028	2 164	9 385	60,9	25,3
Özel	26	58	4 545	21 477	1 330	7 223	29,3	33,6
Yatırım Malları	108	107	3 027	19 660	2 069	7 648	68,3	38,9
Kamu	655	784	2 762	15 880	2 174	8 153	78,7	51,3
Özel	18	58	4 640	23 436	1 428	7 143	30,8	30,5
İmalat Sanayi	78	106	4 663	20 750	1 480	6 488	31,7	31,3
Kamu	738	593	5 642	24 887	1 841	7 548	32,6	30,3
Özel	40	65	3 629	17 511	1 098	5 659	30,3	32,3

Kaynak : Tablo 8'deki bilgilere dayanılarak hesaplanmıştır.

3. 1950 - 60 Dönemindeki Önemli Gelişmeler

1950 - 60 Dönemindeki sanayileşmeyi etkileyen önemli gelişmeler şöyle özetlenebilir :

3.1. Dış Ticaret

Daha önce de değinildiği gibi 1950'ler Türkiye'nin kapitalist dünyaya açıldığı dönemdir. Daha doğrusu, 1950 öncesinde, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan dış açılma süreci 1950 sonrasında hızla ilerlemiş ve Türkiye kapitalist dünya ile bütünleşme yolunda önemli adımlar atmıştır. Bu sürecin etkilerinin en belirgin bir biçimde dış ticaret alanında ortaya çıktığı görülüyor.

Dış ticaretteki en önemli değişme, 1950 öncesinin «ithalat ikamesi» politikasının terkedilmesi ve buna bağlı olarak ithalatın önemli ölçüde serbest bırakılması olmuştur. Buna karşılık, «ihracatı artırma» politikası izlenmeye başlanmış ve Kore Savaşı nedeniyle tarımsal ürün fiyatlarında görülen artış sonucu, 1950 ve 1951 yıllarında dış ticaret açığı düşük düzeyde kalmıştır. Ancak, Türkiye ihracatının tarımsal ürünlere dayalı olma özelliğinin sürmesi ve tarımsal ürün fiyatlarında ortaya çıkan sürekli azalma eğilimi sonucunda ihracat gelirlerinde önemli bir sıçrama gerçekleşmemiştir. Öte yanda, ithalatın serbest bırakılması ithalat giderlerinin hızla artmasına, sonuç olarak da dış ticaret açığının büyümesine yol açmıştır. Bu durum karşısında açığın finansmanı için kısa ve uzun vadeli dış borçlanma yoluna gidildi ve 1950 yılında 776 milyon TL olan dış borçlar, 1956'da 1,2 milyara, 1960'da ise 5 milyar TL'na yükseldi (Bulutoğlu, 1970 : 141).

1958'e gelindiğinde Türkiye dış borçların taksitleri bir yana faizlerini bile ödeyemez duruma gelmişti. 1958'in ilk yarısında yayınlanan Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği (TTOSOTBB)

İktisadi Rapor'unda bu konuda şu öneriler yer almak-
taydı :

Raporumuzda dış ticarete müteallik tahlil-
ler, iç ve dış fiatlar arasındaki paritenin behe-
mehal izalesi zaruretinin ortaya koymaktadır...

Dış ticaretimizin normal şartlara avdet
edebilmesi, paramızın resmi rayici ile serbest
rayici arasındaki farkın izalesi ile mümkün
olabilir. Türkiye Odalar Birliği bu farkın izale-
si için ötedenberi elastiki bir prim sisteminin
tatbikini düşünmüş ve teklif etmiştir. Bu görü-
şünde ısrar etmekle beraber, iç ve dış fiatlar
arasındaki paritenin izalesi, dış ticaretin tan-
zimi ve iç fiatların istikrarı için paranın kıy-
metinin ayarlanması da etraflı bir tetkike
muhtaç bir tedbir olarak mütalaa edilmesinin
uygun olacağı kanaatindeyiz...

Dış ticaretimizin normal bir şekilde işle-
yebilmesi için arriéré anlaşmalarının beheme-
hal ilgası ve dış borçlarımızın bir konsolidas-
yona tabi tutularak memleketimizin hakiki im-
kanlarına tesahüb etmesi sağlanmalıdır. An-
cak bu suretle, dış ticaretimiz bugünkü tıka-
nıklıktan kurtulabilir ve Türkiye de mültilete-
ral mübadelelerin semeresini iktitaf edebilir.
(TTOSOTBB, 1958 : 50 - 51)

Özel kesimin bu istekleri kısa zamanda gerçekleşti
ve Türkiye yıl ortalarında Paris'de yapılan ve alacaklı
ülke ve kuruluşların katıldığı bir konferansda, parası-
nın değerini % 70 oranında düşürmek zorunda kaldı. Ay-
rıca, bu ülkeler ve kurumlarca önerilen ekonomik ön-
lemleri almakla yükümlü kılındı. Buna karşılık Türki-
ye'ye 350 milyon dolarlık yeni kredi açıldı.

Dış ticaret alanındaki darboğazın aşılması için baş-
vurulan öteki yol da devletin dış ticaret üzerindeki dene-
timini arttırması oldu. Bir yanda dönem başlarındaki li-
beralizasyon oranı düşürülürken, **kredili ithalat olanak-
larının daraltılması yoluna gidildi.** Kota ve katlı kur sis-
temi ile de mallara göre farklılaştırılmış bir dış ticaret
rejimi uygulamaya kondu. Tüm bu önlemlerin amacı
**ithalatı kısıtlayıp dış ticaret açığını belirli ölçüler içinde
tutabilmektir.** Dış ticaret güçlüklerinin zorlaması sonucu
benimsenen bu politikanın 1950 sonrasındaki sanayileş-
menin yönü ve niteliği üzerinde önemli etkileri oldu.

1950 - 60 Döneminde ithalatın yapısındaki değişme-
lere baktığımızda, 1950 - 54 döneminde ithalatın ortalama
% 22,5'ini oluşturan tüketim mallarının 1958 - 60
arasında ortalama % 9,7'ye düştüğünü görüyoruz. Buna
karşılık, 1950 - 54 arasında % 65,6 olan hammadde ve
makina - teçhizat payının 1958 - 60 döneminde % 81,5'e
çıktığı görülüyor (DİE, 1973 : 336). Bu durum ithalat
kısıtlamasından en fazla etkilenen grubun tüketim mal-
ları olduğunu gösterir. Ancak, dönem başında Türkiye'ye
serbestçe sokulabilen malların ithalatının kısıtlanması,
bu malların yurtiçinde üretimini kârlı hale getirdi. Çoğu
zaman bu üretim, artık Türkiye'ye mal satamayan ya-
bancılarla, onların Türkiye'deki aracılarının kurdukları
ortaklıklarca gerçekleştirildi. Böylece, yerli ve yabancı
sermaye bütünleşmesi hız kazanmış oldu. Öte yanda, ko-
ta ve katlı kur sistemine dayalı yeni dış ticaret rejimi,
yabancı firma ve pazarlarla yakın ilişkileri olan ithalat-
çıları ayrıcalıklı bir duruma sokarak onların yurtiçi pi-
yasada tekelci bir güce sahip olmaları ve yüksek kârlar
elde etmeleri sonucunu doğurdu. Böylece, izlenen dış ti-
icaret rejimi bir yanda özel sermaye birikimini hızlandı-
rırken öte yanda **ticaret sermayesinin sanayi sermayesi-
ne dönüşümünü** de özendirmiş, hızlandırmış oldu.

Kuşkusuz, dış ticaret alanındaki gelişmelerin başka sonuçları da var. Örneğin, ithalat güçlüklerinin gerek ithal malı makina - teçhizat gerektiren yatırımlar, gerek ithal hammadde gerektiren üretim üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. Ayrıca, ithal güçlüklerinin yol açtığı darlıklar, karaborsanın yaygınlaşması sonucunu doğurmuş spekülâtif faaliyetler artmıştır. Buna bağlı olarak ortaya çıkan yedek parça sıkıntısı da gereksinme duyulan parçaları üreten küçük atölyelerin yaygınlaşmasına yol açmıştır.

3.2. Fiyatlar

1950 - 60 Döneminin en önemli özelliklerinden birisi, özellikle dönemin ikinci yarısında fiyatların süratle artması olmuştur. Örneğin, 1950'de 100 olan tüketici fiyatları endeksi 1955'de 137'ye, 1960'da 260'a yükseldi. (Zaim, 1974 : 126 - 127) Bu dönemdeki enflasyonun nedenlerini, bir yanda, devletin sürekli olarak artan bir biçimde açık finansmana başvurmada, öte yanda, izlenen para - kredi politikasında bulma olanağı var.

1950 sonrasında geniş ölçüde altyapı yatırımlarını üstlenen devletin bu yatırımları gerçekleştirecek yeterli gelir kaynaklarına sahip olmaması sonucu devlet bütçesi giderek büyüyen açıklar vermiş ve 1951'de 34 milyon TL olan açık 1956'da 837 milyon TL'na yükseldi (Herslag, 1968 : 336 - 337). 1956'da bütçe gelirleri toplamının 2,6 milyar TL olduğu gözönünde bulundurulduğunda, açığın boyutları daha iyi anlaşılır. 1959 yılında kalkınma ile ilgili bütçe yatırımlarının % 79,4'ünün enerji, taşıma, haberleşme alanlarına gitmesi, buna karşılık madencilik ve sanayiye gidenin, toplamın % 1,4'ünü oluşturması, kamu giderleri artışının temel nedenini ortaya koymaktadır

(DPT, 1963 : 19). Bunlara ek olarak, özel kesime ucuz girdi sağlama görevini üstlenen kamu girişimlerinin giderek büyüyen açıkları ve tarımsal ürün destekleme politikasının doğurduğu Toprak Mahsulleri Ofisi açıkları da kamu giderlerinin hızla artmasında önemli bir rol oynamışlardır. Gelirlerin geride kalmasının önemli nedenleri ise bir yanda tarımın vergi dışı kalması, öte yanda da bu dönemde vergi gelirlerinin ortalama % 64'ünün dolaylı vergilerden oluşmasıdır. Kaldı ki, gelir vergisinin de % 62 - 63'ü ücret ve maaşlılar tarafından ödenmekteydi (Küçük, 1975 : 269 - 270).

Devletin büyüyen bütçe açıklarının finansmanında giderek artan bir ölçüde Merkez Bankası kaynaklarını kullanması, başka bir deyişle para matbaasını çalıştırması, 1950 sonrası enflasyonun önemli bir nedenini oluşturur. Kaldı ki, bu dönemde özel kesimin faaliyetlerini finanse etmek için açılan kredilerde de önemli bir artış olmuştur. Örneğin, özel sektöre açılan krediler toplamı 1950'de 1,1 milyar TL iken 1960'da 7,2 milyar TL'na yükselmiştir. Bu sonuncu miktarın 2,4 milyarını tarım kredileri, 3,9 milyarını ise ticari krediler oluşturmaktaydı (Merkez Bankası, 1973 : 33). İktidarın iki ana ortağının kredilerden aslan payını aldığı açıkça ortadadır.

Özetlenen bu nedenlere bağlı olarak 1950'de 1,6 milyar TL olan para arzı, 1955'de 4,2, 1963'de ise 9,3 milyar TL'na çıkmıştır. (A.e. : 38) Oysa, 1950 - 60 arasında gerçek GSMH artışı % 85 dolayında kalmıştır. Bu duruma, 1955 sonrasında dış ticaret kısıtlamalarının doğurduğu darboğazlar ve 1958 sonrasında da devalüasyonun etkileri eklendiğinde, 1950'lerin özellikle ikinci yarısındaki enfasyoncu gelişmenin, özel sermaye ve girişime dayalı gelişme stratejisinin doğurduğu kapitalistleşme süreci ile devletçilik anlayışından ve dışa açılma sürecin-

den kaynaklandığı ortaya çıkar. Böylece, enflasyonun sı-
nıfsal kökenleri de belirlenmiş olur.

Bu dönemde, bir yanda iç ticaret hadlerinin tarımcı-
lar lehine değişmesi (Küçük, 1975 : 258 - 259), öte yanda
gerçek ücret artışlarının verimlilik artışlarının gerisinde
kalması, enflasyondan kimlerin yararlandığını ortaya
koymaktadır. Enflasyonun sanayileşme üzerindeki bir
diğer etkisi, spekülâtif faaliyetlerin artan kârlılığı nede-
niyle, sanayi yatırımlarına gidebilecek fonların bu alan-
lara kayması olmuştur. Özellikle hızla ilerleyen **kentleş-**
me olgusu, arsa ve konut spekülasyonunun hızlanması
sonucunu doğurmuştur. Ayrıca, 1958 Ağustos'undan
sonra uygulamaya konulan istikrar programının bir par-
çası olarak kredilerin kısıtlanması, sanayi alanındaki ge-
lishmeleri engelleyen bir etki yapmıştır. Ancak, kredi kı-
sıtlamasından asıl zarar görenlerin küçük işletmeler ol-
duğu düşünülecek olursa (aynı durum ithalat kısıtlama-
ları için de doğrudur), bu tür uygulamaların sermayenin
yoğunlaşması ve merkezileşmesine dolaylı yoldan katkı-
da bulunduğu söylenebilir.

3.3. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB)

1950 yılında kurulan ve 12,5 milyon TL'lık kuruluş
sermayesinin % 75'i özel ticaret bankalarına (en önemli-
si İş Bankası), % 15'i ticaret ve sanayi odaları ve borsa-
larına, % 10'u özel sınai kuruluş ve işyerlerine ait olan
TSKB'nın kuruluş amaçları şöyle sıralanmaktaydı :

- a. Yeni özel sanayiın kuruluş ve genişlemesine yar-
dımcı olmak, hızlandırmak;
- b. Yerli - yabancı ortaklığı şeklinde kurulan işlet-
melere yardım ve bunları teşvik etmek;

- c. Türk sanayiine ait hisse senedi ve tahvilin özel mülkiyete geçmesine ve özel mülkiyette kalmasına yardım etmek (İlke, 1974 : 88).

Banka, sayılan amaçlara ulaşmak için orta ve uzun vadeli kredi vermek, sınai kuruluşlara katılmak ve bazı durumlarda bankanın kaynakları ile yeni girişimler kurmak gibi faaliyetlerde bulunacak idi. TSKB'nın sermayesine ek olarak kullanabileceği kaynaklar ise, tahvil satışları, yabancı kurum ya da para piyasalarından sağlayacağı dış krediler ve devletçe kullanımı TSKB'na bırakılan fonlardan oluşmaktaydı. Eldeki verilerden anlaşıldığına göre, 1950 - 60 döneminde TSKB kredilerinin en büyük bölümü tüketim malları kesimine gitmiştir. 1953 - 57 döneminde verilen kredilerin sektörel dağılımını gösteren Tablo 5'de bu durum açıkça görülmektedir.

TABLO 5

TÜRKİYE SINAI KALKINMA BANKASI KREDİLERİ
(Milyon TL)

	1953-57					
	1953	1954	1955	1956	1957	% Dağılım
Tüketim Malları	51,3	64,3	74,0	79,3	88,2	54,4
Ara Malları	26,1	35,4	39,4	44,8	49,4	29,7
Yatırım Malları	5,1	8,0	9,5	12,4	26,0	9,3
Diğerleri	2,9	8,7	8,8	11,0	12,0	6,6

Kaynak : TTOSOTEB, *İktisadi Rapor 1958*, Ankara 1958, s. 13.

Burada, ara ve yatırım malları kesimlerine giden kredi oranının zaman içinde artış gösterdiği görülüyor.

Bu durumun nedeni TTOSOTBB Raporunda şöyle açıklanıyor :

Bu temayül bilhassa, 1957 yılı içinde kuvvetlenmiştir. Milli ekonomimizin ithal güçlükleriyle karşılaşması, artan milli gelirle yükselen yatırım talebinin zaruri kıldığı makine ve teçhizat ihtiyacı, sınai yatırımların yeni bir istikamet almasına müncer olmuştur. Sınai gelişmenin duraklamadan, sür'atli bir şekilde devam edebilmesi için sanayi şubeleri arasındaki ahenk ve muvazenenin muhafazası zaruridir. Yatırım malları talebinin artışı, ham madde talebinin yükselişi, yatırım malları ve mutavassıt mallar sanayiinin ehemmiyetini daha da artıran bir unsurdur. Son yıllarda Dış Ticaret güçlükleri yüzünden sanayimizin bünyesinde ve gelişme istikametinde müşahade edilen bu tahavvül sıhhatli bir inkişafın ifadesidir.

Yatırım malları istihsal eden sanayi şubelerinin gelişmesi, yatırım talebinin artması yüzünden doğan ithal malı ihtiyacının bir kısmını, iç imalatla karşılama imkanları sağlayacaktır. Sınai yatırımların bu yeni istikameti, iktisadi gelişmenin ithal güçlükleri dolayısıyla aksamasını önleyecek ehemmiyetli bir tekamüldür. (TTOSOTBB, 1958 : 13)

1951 yılında 18 milyon TL olan sanayi kredileri hacminin hızla büyüyerek 1962 sonunda 334 milyon TL'na yükselmesine karşın, TSKB'nın sanayi kredi gereksinimini karşılayamadığını söylemek gerekir. Sanayi kuruluşları özellikle işletme kredisi gereksinimlerini büyük ölçüde ticaret bankalarından sağlamışlardır. An-

cak, TSKB başka bir alanda etkili olmuş ve Türkiye ekonomisinin dışa açılmasında ve yerli ve yabancı burjuvazi arasındaki ilişkilerin yoğunlaşmasında önemli bir rol oynamıştır (Rozaliev, 1974 : 9 -11).

3.4. Yabancı Sermaye

1947'de Türk Parasının Kıymetini Koruma Yasası uyarınca çıkarılan 13 sayılı kararname, Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin, sağladığı kârlarla birlikte, kısmen ya da bütünüyle yurtdışına transferine, belirli koşullar altında, izin vermiş ancak yabancı sermaye çekmekte başarılı olmamıştı. Mayıs 1950'de ilk Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası (No. 5583) çıkarıldı. Bu yasaya göre Maliye Bakanlığı gelen yabancı sermayeye garanti tanıyor ve kârların transferini güvence altına alıyordu. Tek koşul, yatırımın, sanayi, tarım, ulaşım, inşaat ya da turizm alanlarında olması ve üretim ve ihracat üzerinde olumlu bir etki yapması idi.

Dünya Bankası raporunda bu yasa şöyle değerlendirilmekteydi :

... Hernekadar bu yasa doğru yönde atılmış bir adım ise de, çok kapalı ve belirsizliklerle dolu olduğundan, yabancı sermaye üzerinde önemli uyarıcı bir etkisi olamaz. Hâlâ yürürlükte olan pekçok kısıtlamalar Türkiye'ye önemli miktarda yabancı sermaye gelmesini engellemektedir. (IBRD, 1951 : 245)

1951 yılında bu eleştiriye uygun bir biçimde yeni bir Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası (No. 5821) kabul edildi. Yeni yasa, Maliye Bakanlığı'na, getirilen sermayenin % 10'unu aşmayacak biçimde, kârların transferini serbest bırakma yetkisi tanıyordu. Hatta, nakit sermayenin

geldiği tarihten 3 yıl, aynı sermayenin ise 5 yıl sonra transferinde gene Maliye Bakanlığı yetkili kılınıyordu. Ayrıca, yabancı sermayeye yerli sermayeye tanınan tüm hak ve kolaylıklar da tanınıyordu. Ne var ki, bu yasa da yabancı sermayeyi çekmede, yatırım alanlarını ve kâr transferlerini kısıtladığı için, etkili olmadı. (Tayanç, 1973 : 148)

En sonunda, 1954 yılında, hazırlanmasında Amerikalı K.B. Randall'ın büyük bir rol oynadığı 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası çıkarıldı. Yeni yasa, eski kısıtlamaların hemen hepsini ortadan kaldırdı ve kârların ve anaparanın transferine olanak sağladı. Yerli yatırımcıların sahip olduğu tüm hak ve kolaylıkları yabancılarla da tanıyan yasa, yeniden yatırılan kârları da kapsamı içine alıyordu. Devlet, 1 milyar TL'na kadar kredileri garanti etmeyi üstlendi; ayrıca, gerekli yabancı personelin çalıştırılmasına olanak sağlandı. Kurulacak olan Yabancı Yatırımları Teşvik Komitesi'nce verilecek izne bağlı olarak faaliyet gösterecek olan yabancı yatırımlarda şu koşullar aranacaktı :

- a. Ülkenin ekonomik kalkınmasına yardımcı olmak;
- b. Yerli özel sermayeye açık alanlarda çalışmak;
- c. Tekel durumu ya da ayrıcalıklı bir durum yaratmamak.

Bu yasanın yabancı sermaye gelişini önemli ölçüde etkilediği görülüyor. Ancak, gene de, 1951 - 60 arasında gelen yabancı sermayenin 103,9 milyon TL düzeyinde kaldığı görülüyor (Tuncer, 1968 : 83). Bunda, özellikle 1955 sonrasındaki enflasyonist gelişmelerin ve ekonomik istikrarsızlığın önemli bir etkisi olmuştur. Nitekim, 1960'dan sonra sermaye girişimlerinin hız kazandığı ve

yalnızca 1961 ve 1962 yıllarında 130,3 milyon TL'lık yabancı sermaye geldiği görülüyor. (TÜSİAD, 1975 : 137) 1950 - 60 döneminde yalnız özel «büyük» imalat sanayiinde 1,6 milyar TL yatırım yapıldığı gözönünde bulundurulacak olursa, yabancı sermaye girişlerinin hiç de beklenen düzeye ulaşmadığı daha iyi anlaşılır (DİE, 1973 : 207). Ancak burada, 1973 yılında imalat sanayiinde faaliyet gösteren 95 yabancı sermayeli kuruluştan 23'ünün 1951 - 60 döneminde gelmiş olduğunu belirtmek gerekir. (TÜSİAD, 1975 : 132 - 133) Gelen yabancı sermayenin büyük bölümünün gıda, kimya (ilaç), madeni eşya, taş - toprak ve tarım makineleri gibi alanlara gelmiş olması, «... ileri teknoloji, büyük sermaye ve teknik bilgi gerektiren alanlardan çok, kısa sürede kârlılığı yüksek ve yakın pazar için üretim yapmaya dönük alanlara» (Tayanç, 1973 : 152) geldiğini gösterir.

Gelen yabancı sermayenin % 26,5'inin ABD, % 23'ünün Federal Almanya ve % 22,5'inin İngiltere kökenli olması, Türkiye'nin ekonomik ilişkilerindeki yeni yönelişlerin yansımalarından başka birşey değildir. (Bulutoglu, 1970 : 160)

Yabancı sermaye ile ilgili bu bölümde, bir gelişmeye daha değinmek gerekir. Dünya Bankası raporunda yer alan önerilerden birisi de, «özel sermayenin petrol arama faaliyetlerine izin verilmesi» idi (IBRD, 1951 : 271 ve 114). Nitekim, 1954'de çıkarılan ve hazırlanmasında Amerikalıların önemli bir rol oynadığı Petrol Yasası ile bir yanda petrol ürünleri üretiminin arttırılmasında özel girişimin desteklenmesi, özendirilmesine ilişkin hükümler yer alırken, öte yanda da petrol alanı yabancı sermayeye açıldı. Bu yasa uyarınca Türkiye'ye 1954 - 63 döneminde, petrol arama ve arıtma alanlarında 1,5 milyar TL'lik yabancı sermaye geldi. Diğer alanlarda oldu-

ğu gibi burada da yabancı sermayenin en önemli bölümü (% 70) ABD kaynaklı idi (Hershlag, 1968 : 348). İmalat sanayiine gelen yabancı sermaye ile petrol alanında gelenler arasındaki büyük fark, yabancı sermayenin istek ve tercihlerine ışık tutmaktadır.

3.5. Yatırımlar

Yatırım oranı (yatırımlar/GSMH) sermaye birikiminin, ilkel de olsa, bir göstergesi olarak alınabilir. 1920 - 29 arasında % 9,1, 1930 - 39 arasında % 10,1 ve 1940 - 49 döneminde % 8,9 olan bu oranın 1950 - 59 arasında % 13,8'e yükselmesi, sermaye birikimindeki hızlanmayı göstermektedir. (Bulutay, 1975 : 173) Bu durumun bir başka göstergesi, 1950 - 60 döneminde sabit sermaye stokunun yılda ortalama % 8,1'lik bir hızla artmış olmasıdır. 1960 - 70 döneminde bu hızın % 7,3 olduğu gözönünde tutulacak olursa, 1950 - 60 dönemindeki artışın önemi daha iyi ortaya çıkar (A.e.).

Dönem boyunca devletin özellikle altyapı yatırımları yoluyla özel sektörün gelişmesini özendirme, destekleme politikası izlediğine değinilmişti. Bu politikanın geniş kamu yatırımları gerektireceği açıktır. Bu nedenle, kamu yatırımlarının toplam içindeki payı düşmek bir yana artış göstermiştir. (1950 : % 38,7; 1960 : % 45,5; TTOSOTBB, 1966 : 79) Dönemin ikinci yarısındaki artışın bir nedeni de, ödemeler dengesi güçlüklerinin yolaçtığı ithalat kısıtlamaları ve enflasyonist gelişmeler sonucu, özel yatırımların yavaşlaması, spekülatif alanlara kayması sonucu, devletin kendi yatırımlarını arttırmak zorunda kalmasıdır. Nitekim, özel yatırımların, 1950 - 54 arasında, % 59,4'ü konuta gittiği halde, dönemin ikinci yarısında bu oranın % 66'ya yükselmesi, sözü edilen gelişmeleri yansıtmaktadır. Dönem boyunca sağlanan sermaye birikiminin daha yoğun bir biçimde sanayie git-

mesi, esas olarak, 1960 sonrasında gerçekleşmiştir. «Büyük» imalat sanayiinde gerçekleştirilen sabit sermaye yatırımlarının toplam (gayrisafi) yatırımlar içindeki payını gösteren Tablo 6'da, sözü edilen bu gelişmeler görülmektedir.

TABLO 6

**BÜYÜK İMALAT SANAYİİ SABİT SERMAYE
YATIRIMLARININ TOPLAM YATIRIMLARDAKİ
PAYI (%)**

1950	7,4	1953	11,6	1957	9,6
1951	9,8	1954	11,8	1958	8,7
1952	6,9	1955	12,3	1959	6,7
		1956	15,3	1960	7,1
				1961	7,0
				1962	16,7

Kaynak : «Büyük» İmalât Sanayiî Yatırımları (DİE, 1973 : 207);
Toplam Yatırımlar (Bulutay, 1975 : 204).

4. 1950 - 63 Döneminde Sanayi Yapısındaki Gelişmeler

1950 sonrasında sanayi üretiminin tarımsal üretimden daha hızlı arttığını ve 1950'de % 11,9 olan GSYİH içindeki payını 1960'da % 14,3'e, 1962'de ise % 15,3'e çıkardığını görüyoruz (1968 faktör fiyatlarıyla). Ancak, bu dönemde sanayi üretimi içinde imalat sanayiinin payında önemsiz bir artış görülürken (1950 : % 81,5; 1962 : % 81,9), madencilik ve taşocakçılığının payının önemli oranda azaldığı (1950 : % 14,3; 1962 : % 9,6), buna

karşılık elektrik, gaz ve su üretimi payının 1950'de % 4,2'den 1962'de % 6,4'e yükseldiği göze çarpıyor. Kamu yatırımlarının bu dönemde, kamu hizmeti niteliği taşıyan altyapıya ilişkin alanlarda yoğunlaşması sonucu buralarda görülen hızlı üretim artışı bu durumun temel nedenidir. Burada eklemek gerekir ki, kamunun tekelinde olan demiryolları ihmal edilerek, iç pazarı genişleten ve özel taşımacılığın egemen olduğu karayollarının geliştirilmesi, kırsal pazarları sanayi ürünlerine açarak, sanayi üretiminin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. (Karayollarının gelişmesinin taşıma araçları sanayii üzerindeki etkileri ise, esas olarak, 1960 sonrasında önem kazanmıştır.) Kuşkusuz, tarımsal gelişmeye koşut olarak tarımsal gelirin artması da, pazarı genişletmede etkili olmuştur.

İmalat sanayiinde dönem sonunda gözlemlenen özellikler ve dönem boyunca ortaya çıkan değişiklikler şöyle özetlenebilir :

(1) 1950 - 63 döneminde «küçük» işletmelerin işyeri sayısı içindeki payının artması, kamu kuruluşlarının «büyük» işyeri sayısı içindeki payının artması da gözönünde tutulduğunda, bu dönemde kurulan özel işletmelerin büyük bir çoğunluğunun «küçük» olduğunu gösterir. Buna karşılık, «küçük» işletmelerin istihdam, çıktı, katma değer ve ücretler - maaşlar içindeki payının düşmesi («büyük» imalat sanayii içindeki kamu payları da düştüğüne göre), özel kesimde önemli bir ölçek büyümesi ve farklılaşması olduğu, yani sermaye yoğunlaşması ve merkezileşmesinin ilerlediği anlamına gelir. Başka bir deyişle, özel işletmeler arasındaki eşitsizlik büyümüştür. (Tablo 7)

TABLO 7

**KUÇUK İŞLETMELERİN TÜRKİYE İMALAT SANAYİİ
İÇİNDEKİ YERİ (% Olarak)**

	1950	1963
İstihdam	55,9	52,5
Çıktı	27,6	24,7
Katma Değer	26,4	20,0
Ücret ve Maaşlar	21,5	14,1

Kaynak : Korum, 1975 : s. 5, Tablo 1.

«Küçük» işletmelerin katma değer ve ücretler - maaşlar içindeki payının, istihdamdaki payına oranla daha hızlı düşmesi, «küçük» ve «büyük» işletmeler arasındaki verimlilik ve ücret düzeyi farklılıklarının (her ikisi de büyük imalat sanayiinde daha yüksek 1950 - 63 döneminde arttığını göstermektedir.

(2) Bu dönemde, kamunun işyeri sayısı içindeki payı artarken istihdam, ücretler, katma değer ve çıktı içindeki payının azalması (Tablo 3), **imalat sanayiinin giderek özelleşmesinin** bir göstergesidir. İlginç olan, imalat sanayiindeki ortalama kamu işletmesi ölçeğinin küçülmesidir. Tablo 4'den de anlaşılacağı gibi, bu durum, tüketim malları üretiminde çalışan kamu işletmelerinin ölçeklerinin küçülmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü diğer kesimlerde kamu işletmesi ölçeği büyümüştür. Tüketim malları kesimindeki durumun ise, bu kesimdeki kamu payının (çıktı, katma değer, vb. içinde) azalması ile ilişkili olduğu düşünülebilir.

Soruna sektörel açıdan baktığımızda, kamu kesiminin tüketim ve yatırım malları kesimlerindeki payı azalırken, ara mallarındaki payının arttığını görüyoruz. Bu, 1950 sonrasında izlenen «devletçilik» politikasının doğal sonucu olarak görülmelidir. Çünkü, böylece, genişleyen iç pazarın kârlı kıldığı alanlar özel kesime bırakılırken, kamu kesimi, giderek artan ölçüde, niteliği gereği ileri teknoloji ve büyük ölçek gerektiren ve diğer sektörlerle girdi sağlayan ara malları üretimini üstlenmiştir.

(3) 1950-63 döneminde ortalama özel «büyük» firma ölçeği % 63'lük bir artışla 40 kişiden 65 kişiye çıkmıştır. Başka bir deyişle, sermaye yoğunlaşması oldukça hızlı bir seyir izlemiştir. Bu olgunun özellikle yatırım malları kesiminde çok hızlı olduğu ortadadır (Tablo 4). Bu nedenle, kamu işyerlerinin göreceli büyüklüğü (işyeri başına katma değer cinsinden), ara malları dışında hızla azalmıştır (Tablo 8). Ara malları kesiminde görülen farklı durumun nedeni, kuşkusuz, bu dönemde devletin bu alanda önemli, büyük ölçekli yatırımları gerçekleştirmiş olmasıdır.

TABLO 8

KAMU KESİMİNDE GÖRELİ İŞYERİ BÜYÜKLÜĞÜ

(Katma Değer/İşyeri)

(Özel Kesim Ortalaması = 1)

	1950	1963
Tüketim Malları	42	13
Ara Malları	13	15
Yatırım Malları	23	9
İmalât Sanayii	30	13

Kaynak : Korum, 1975 : s. 19, Tablo 9.

(4) Tablo 4'de kamu kesiminde verimliliğin özele oranla daha yavaş arttığı görülüyor. Ancak, devletin ara mallarına verdiği önem ve burada kurulan büyük ölçekli işletmelere bağlı olarak bu kesimde kamunun verimlilik artışı özele oranla daha hızlı ve kamu kesiminin verimliliği özeli geçiyor. Yatırım malları kesiminde ise, kamunun verimlilik artışı özeli geçtiği halde, verimlilik düzeyi açısından kamu özelin gerisindedir. Gerek ara gerek yatırım malları kesimlerinde kamu ile özel işletmeler arasında kamu lehine önemli ölçek farklılıkları olduğu halde verimlilik alanında görülen bu farklılıklar, daha önce de belirtildiği gibi, kamu işletmelerinin ürettiği malların nitelikleri ve bu mallara ilişkin fiyat politikaları ile açıklanabilir. Ancak, bu döneme ait sektörel fiyat endekslerinin olmayışı, bu konuda kesin bir sonuca varmamızı önlemektedir.

(5) Tablo 9 ve 2 birlikte incelendiğinde, 1950-63 döneminde imalât sanayiinin sektörel yapısında belirli bir değişikliğin gerçekleştiği görülüyor. Bu kendisini, çalışanlar ve katma değer içinde tüketim mallarının payı azalırken, ara ve yatırım malları payının artmasında gösteriyor. Ancak, gene de egemen olan tüketim mallarıdır. Gerek tüketim ve gerek ara malları kesimleri için, «büyük» işyerlerini kapsayan anket sonuçlarına göre bulunan paylar, sayım sonuçlarından bulunan paylara oranla daha yüksektir. Yatırım mallarındaki durum ise bunun tersidir. Bu da, imalât sanayii bir bütün olarak ele alındığında, ilk iki kesimdeki yoğunlaşma olgusunun daha ileri düzeyde olduğunu gösterir. 1950-63 arasında ara malı üreten işyerlerinin «büyük» işyeri sayısı içindeki oranının azalmasına karşılık, çalışanlar ve katma değer içindeki payının artması, sözkonusu olgunun bu kesimde en hızlı olduğunu göstermektedir. (Yalnız özel «büyük» işyerleri alındığında, bu olgunun en hızlı ilerlediği kesim yatırım malları

üretimidir.) Kamu kesiminin bu dönemde ara malları üretimine kayması ile bu kesimdeki ortalama işletme ölçeğinin büyümesinin yakından ilişkili olduğu açıktır.

TABLO 9

**1963 SANAYİ SAYIMI VE ANKETİNE GÖRE İMALÂT
SANAYİNİN YAPISI (% Olarak)**

	İşyerleri		İstihdam		Katma Değer	
	Sayım	Anket	Sayım	Anket	Sayım	Anket
Tüketim						
Malları	52,8	59,3	56,8	60,2	50,8	52,0
Ara Malları	19,1	26,9	24,2	24,3	32,2	33,3
Yatırım						
Malları	28,1	13,8	19,0	15,5	17,0	14,7
İmalât San.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak : DİE, 1973 : 216 - 229. DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1973, s. 236.

(6) Yalnız özel «büyük» imalât sanayii ele alındığında, tüketim ve ara malları payı azalırken, yatırım malları payının yaklaşık 4 misline çıktığı görülüyor. Özel kesimde üretilen yatırım mallarının esasta dayanıklı tüketim malları olduğu gözönünde tutulduğunda, 1950 sonrasında dış ticaret alanında görülen ve yukarda özetlenen gelişmeler ile özel sektör içinde yatırım mallarının payının artması arasındaki ilişki ortaya çıkar.

TABLO 10

**ÖZEL BÜYÜK İMALÂT SANAYİNİN SEKTÖREL
YAPISI (*) (% Olarak)**

	1 9 5 0	1 9 6 3
Tüketim Malları	63,6	52,2
Ara Malları	31,4	28,5
Yatırım Malları	5,0	19,3
T o p l a m	100,0	100,0

Kaynak : Tablo 3'den hesaplanmıştır.

(*) Özel kesim katma değeri içindeki paylarına göre.

Yatırım malları kesiminin payındaki önemli artışa karşın, özel kesimde tüketim malları üretiminin egemen olduğu açıktır.

(7) Tablo 4'de görüldüğü gibi, ücretlerin katma değer içindeki payı 1950-63 döneminde çok küçük bir düşme göstermiştir. Nitekim, gerçek ücret artışları ile verimlilik artışlarının karşılaştırılması da benzer bir sonuç vermektedir. Ancak, gelir dağılımı açısından önemli olan gerçek ücret artışları ile kişi başına GSMH artışlarının karşılaştırılmasıdır. Bu açıdan ele alındığında, 1950-63 döneminde gelir dağılımının imalât sanayiindeki ücretliler aleyhine değiştiği ortadadır (Tablo 11). SSK istatistikleri kullanılarak yapılan başka bir çalışma da benzer bir sonuç vermektedir (Tablo 12). 1951 yılındaki gerçek ücret düzeyinin 1938 düzeyine oranla yalnızca % 1 yüksek olduğu da gözönünde tutulacak olursa, 1951-63 döneminde gerçek ücret artışının yetersizliği ve gelir dağılımının ücretliler aleyhine değişmiş olduğu daha iyi ortaya çıkar.

TABLO 11**1950 - 63 DÖNEMİNDE ÜCRET VE VERİMLİLİK ARTIŞLARI**

	1950	1963
Kişi Başına Yıllık Ücret (TL)		
1. Sanayi Sayımı (a)	1 282	5 611
(Endeks)	(100)	(437,7)
2. «Büyük» İmalât Sanayii (b)	1 480	6 488
(Endeks)	(100)	(438,4)
Verimlilik (Katma değer/stihdam, TL)		
1. Sanayi Sayımı (a)	4 302	18 570
(Endeks)	(100)	(431,2)
2. «Büyük» İmalât Sanayii (b)	4 663	20 750
(Endeks)	(100)	(445,0)
Tüketici Fiyatları Endeksi (c)	100	314,2
Sanayi Fiyatları Endeksi (d)	100	304,3
Kişi Başına GSMH Endeksi		
(1948 Fiyatlarıyla) (e)	100	162,3
Kişi Başına Yıllık Gerçek Ücret Endeksi		
Sanayi Sayımı	100	139,3
«Büyük» İmalât Sanayii	100	139,5
Gerçek Verimlilik Endeksi		
Sanayi Sayımı	100	141,7
«Büyük» İmalat Sanayii	100	146,2

(a) Dİİİ, **Türkiye İstatistik Yılı** 1973, s. 235 - 236.

(b) Tablo 4.

(c) Zaim, 1974 : 126 - 127.

(d) Bulutay, 1975 : 202.

(e) A.e. : 193.

Ücretlilerin genel gelir artışının gerisinde kalmalarının önemli bir nedeni, kuşkusuz, işçi sınıfının ekonomik mücadeleyi yürütecek örgüt ve yöntemlerden yoksun oluşudur. Çünkü, hernekadar 1950 sonrasında sendikalaşma oranı artış göstermişse de (1950: % 20,9; 1958: % 37,5; Talas, 1960: 25), DP'nin iktidara gelmeden önceki vaadlerine karşın, 1950 sonrasında grev hakkını sağlayacak düzenlemeleri yapmaktan kaçınması, sendikaları en önemli bir ekonomik savaşım aracından yoksun bırakmıştır.

TABLO 12
SİGORTALI İŞÇİ CARİ VE GERÇEK ÜCRET
ENDEKSLERİ (*)

(1938 = 100)

	Cari Ücret	Tüketici Fiyatları	Gerçek Ücret
1951	340	336	101
1952	380	353	108
1953	404	370	109
1954	457	403	113
1955	530	454	117
1956	606	513	118
1957	678	566	120
1958	801	658	122
1959	976	790	124
1960	1063	862	123
1961	1150	901	128
1962	1215	941	129
1963	1317	1040	127

Kaynak : Zalm, 1974 : 126 - 127.

(*) 1950 yılına ait ücret rakamı sigorta dışı ücret olduğundan tabloya alınmamıştır.

5. SONUÇ

Özetleyecek olursak, 1950'lerde sanayiın 1950 önce-sine oranla önemli bir gelişme gösterdiğini söyleyebiliriz. Bu gelişmenin en önemli üç özelliği, sanayiın giderek özel-leşmesi, dışa bağımlılığın artması ve sermayenin yoğun-laşması ve merkezileşmesi olguları olmuştur. Sanayiın gi-derek özelleşmesi, kamu kesiminin imalat sanayii içindeki payının azalmasında somutlaşıyor. 1950'lerde sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi olgusunun ulaştığı bo-yutlar ise Tablo 13'de görülüyor. Burada, 500 ve daha fazla kişi çalıştıran özel kuruluşların özel «büyük» imalat sanayii yatırımları içindeki payının % 40'ın üzerinde olma-sı, büyük firmaların diğerlerine oranla ne denli hızlı bü-yüdüğünü gösteriyor. Kapitalizmin eşitsiz gelişme yasa-sının işleyişini belgeleyen bu durum, özellikle son 10 yıl boyunca hızla ilerleyen tekelleşme olgusunun kökenlerini de ortaya koyuyor.

TABLO 13

**500 VE DAHA FAZLA KİŞİ ÇALIŞTIRAN ÖZEL
KURULUŞLARIN ÖZEL «BÜYÜK» İMALAT SANAYİİ
İÇİNDEKİ YERİ (%)**
(1964)

	Pay
İşyeri sayısı	2,1
Yıllık çalışanlar ortalaması	28,4
Maaş ve ücretler	33,0
Tüketilen enerji	33,0
Yatırımlar	41,5
Çıktı	27,4
Katma Değer	34,6
Katma değer eksi maaş ve ücretler	35,4

Kaynak : DİE, Yıllık İmalat Sanayii Anketleri Sonuçları, 1964-68, 1976.

1950'lerdeki dışa bağımlılık olgusu, üç alanda çok belirgin bir biçimde görülüyor. Bir yanda, Türkiye ekonomisinin, özelde sanayiinin, birbiri ardısıra çıkarılan yasalarla yabancı sermayeye açıldığı görüldü. Dışa açılma, öte yanda, ithalatın serbest bırakılmasında somutlaştı. Ancak, hızla büyüyen açığın getirdiği güçlükler, dış ticaretin yeniden denetim altına alınması sonucunu doğurdu. Gerek dönemin ilk yarısındaki serbestlik, gerek ikinci yarıdaki kısıtlamalar, sanayileşmenin yönünü ve niteliğini belirlemede önemli bir rol oynadı. Ayrıca, dış ticaret açıklarını finanse etmek amacıyla alınan ve sürekli olarak artan dış borçlar da Türkiye ekonomisinin dışa bağımlılığını pekiştiren etkenlerden biri oldu. Denebilir ki, 1950'lerin özel sermaye ve girişime dayalı ve dışa açık sanayileşme stratejisi, ekonomik ilişkilerinde kapitalist ülkelere yönelen ve giderek kapitalist dünya ile bütünleşen bir Türkiye yarattı.

Bu ana nitelikleri taşıyan sanayileşme süreci, özel sermayenin giderek artan denetimi altında gerçekleşti. Bu denetimin en iyi örneklerinden birisi, dış ticaretin kısıtlandığı dönemde Odalar Birliği'ne (TTOSOTBB) verilen yetkilerde görülüyor. Çünkü Birlik, ithal fiyatlarını kayıt ve denetleme yanında, ithal kotalarını ithalatçılar ve sanayiciler arasında dağıtmakta da yetkili kılınmıştı. Böylece, kıt döviz kaynaklarını kimlerin ve nasıl kullanacağı konusundaki karar sermayenin bu güçlü örgütüne bırakılmış oluyordu. Bunun da ötesinde, yakınlarda yayınlanan bir çalışmada belirtildiği gibi, zamanın başbakanının kabine üyelerini atamadan önce Odalar Birliği'ne danışması, özel sermayenin o dönemdeki etkinliğini tüm açıklığı ile ortaya koymaktadır. (Saybaşı, 1976 : 126)

Kuşkusuz, bu dönemde siyasal iktidarı elinde bulunduran toprak sahibi - tüccar - sanayici üçlüsünün kendi

içindeki çıkar farklılıkları ve gelişmeler de sözkonusudur. Örneğin, iç ticaret hadlerinin tarım lehine gelişmesi, kota dağıtımlarında, Odalar Birliği içinde görece olarak daha güçlü olan tüccarın gözetilmesi gibi olgular bu gelişmelerin göstergeleridir. Ancak, 1960 sonrasında, toprak sahipleri ile ticaret ve sanayi burjuvazisi arasındaki gelişmelerin toprak sahipleri aleyhine çözümlenmesi, giderek sanayi burjuvazisinin egemen sınıfların en güçlü kesimi haline gelmesi gibi gelişmelerin kökenlerini de 1950-60 döneminde bulma olanağı vardır. Bu niteliği ile, 1950-60 dönemindeki sanayileşmenin, Türkiye'nin kapitalistleşmesinde önemli bir yeri olduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

- BORAN, B. (1975) : İki Açıdan Türkiye İşçi Partisi Davası.**
- EULUTAY, T. (1975) : «Türkiye'nin 1923 - 1972 Dönemindeki İktisadi Büyümesi Üzerine Düşünceler,» Maliye Enstitüsü Konferansları (İİF), 23. Seri (1973), ayırtışım.**
- BULUTOĞLU, K. (1970) : 100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye.**
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (DİE) (1973) : Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı.**
- DİE (1974) : Türkiye İstatistik Yıllığı 1973.**
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (1963) : Kalkınma Planı; Birinci Beş Yıl, 1963 - 1967).**
- ETE, M. (1951) : State Exploitations in Turkey.**
- FİŞEK, K. (1969) : Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı.**
- GÜNÇE, E. (1967) : «Early Planning Experiences in Turkey,» Planning in Turkey, Ed. S. İlkin ve E. İnanc, içinde.**

- HERSHLAG, Z.Y. (1968) : Turkey : The Challenge of Growth.**
- IBRD (1951) : The Economy of Turkey : An Analysis and Recommendations for a Development Program.**
- KORUM, U. (1975) : «The Structure and Interdependence of the Public and Private Sectors in the Turkish Manufacturing Industry,» Teksir.**
- KÜÇÜK, Y. (1975) : Planlama, Kalkınma ve Türkiye.**
- MERKEZ BANKASI (1973) : Aylık Bülten, 1973 (1 - 4).**
- ÖZGÜR, Ö. (1972) : 100 Soruda Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi.**
- ÖZGÜR, Ö. (1976) : Sanayileşme ve Türkiye.**
- ROZALIEV, Y.N. (1974) : Türkiye Sanayi Proletaryası.**
- SAYBAŞILI, K. (1976) : «Chambers of Commerce and Industry, Political Parties and Governments : A Comparative Analysis of the British and Turkish Cases,» ODTÜ Gelişme Dergisi, n. 11, Bahar 1976.**
- TALAS, C. (1960) : Türkiye Cumhuriyetinde Sosyal Politika Meseleleri.**
- TAYANÇ, T. (1973) : Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl.**
- TEKELİ, İ. ve S. İLKİN (ed.) (1974) : Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı.**
- TUNCER, B. (1968) : Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu.**
- TÜRKİYE TİCARET ODALARI, SANAYİ ODALARI VE TİCARET BORSALARI BİRLİĞİ (TTOSOTBB) (1958) : İktisadi Rapor 1958.**
- TTOSOTBB (1966) : Türkiye'de Özel Sektör ve Kalkınma.**
- TÜSLAD (1975) : 1975 ilkbaharında Türk Ekonomisi.**
- ZAİM, S. (1974) : Türkiye'de Ücret ve Gelirler Siyaseti. «Türkiye'de Sermayenin Yapısı : 1,» İlke (1974), n. 6, s. 64 - 101.**

MAKİNA MÜHENDİSLERİ ODASI
SANAYİ
KONGRESİ 1976

Tarihsel Gelişiminde **Türkiye Sanayinin Yeri** **(1950 - 1960 Döneminde Sanayileşme)**

Ahmet BÖRÜBAN

GİRİŞ

II. Dünya savaşına Türkiye'nin fiilen katılmamış olmasına rağmen, izlenen savaş ekonomi - politikası, karaborsacılık yoluyla biręok tuc̄carın palazlanmasına yol açmıştır. Bu savaş zenginleri arasında tuc̄carların yanı sıra, askeri mütcahitler, yüksek bürokratlar, devletle yabancı sermaye arasında aracılık yapan kişiler, gelişen sanayi kollarında bulunan sanayiciler de vardır. İzmir'de savaş öncesi 9 büyük özel ortaklık varken bunların sayısı, savaş sırasında 41'e yükselmiştir.

Savaşın sonlarına doğru Türkiye, Almanya'ya karşı göstermelik bir savaş ilân etmiş, ancak faşizme karşı en büyük mücadeleyi veren Sovyetler Birliğinin yanında yer almamıştır.

II. Dünya Savaşının sonucu olarak Avrupalı emperyalistler büyük ölçüde güçlerini ve etkilerini kaybetmişler, kapitalist dünya büyük bir devrim dalgasıyla karşı karşıya gelmiştir. Avrupalı emperyalistlerin bıraktığı bu boşluğu savaştan büyük zarar görmeyen ABD doldurmaya aday olmuştur. Bu amaçla «Marshal Planı» nı, «Truman Doktrini» ni ele almış ve ABD yeni bir dönem; soğuk savaş dönemini başlatmıştır.

Türkiye'de palazlanan, ancak Avrupalı ve ABD'li sınıflaşları ile karşılaştırıldığında ęok güdük olan tefeci, tuc̄car ve sanayiciler yavaş yavaş liberalleşme eğilimleri göstermekte, bürokrasinin denetimine karşı çıkmakta-

dır. Sözkonusu özel sermaye kesimi, yabancı sermaye ile işbirliği yapmak istemekte ve bu istekleri siyasi alanda da yansıtmaktadır. Celal Bayar, DP'nin kuruluşunu açıkladığı ilk basın toplantısında (7 Ocak 1946) «Memleketin kalkınması için yabancı sermayeye ihtiyaç vardır.» demektedir.

1947 yılında «Tüccar Klübü» kurulmuş ve bu klüp 1948 yılında İzmir İktisat Kongresine benzer bir iktisat kongresini İstanbul'da toplamıştır. Artık burada öğütler, Kemalist bürokrasiye değil DP'ye verilmektedir.

1947 yılında ABD ile askeri yardım anlaşması, 1948 yılında ekonomik işbirliği anlaşması imzalandı. 1947 yılında ABD'li bir uzman Max Thornburg, Türkiye'ye gelip çeşitli çevrelerle temas ettikten sonra Türkiye'nin kalkınması üzerine raporlar hazırlamıştı. Thornburg, raporunda Karabük Demir Çelik fabrikasının tasfiyesini istemekte, savaştan sonra hazırlanan kalkınma planında yer alan 125 lokomotif imal edecek bir fabrika için istenen 14 milyon dolarlık kredi, makine ve motor imali projesi, suni gübre fabrikası projesi yine bu raporu hazırlayan Thornburg tarafından veto edilmektedir. Thornburg, Türkiye'ye tüketim maddeleri üreten fabrikalar ve montajcılık öğretmekte, devletin sanayiye doğrudan el atmasını, ancak özel sektörün ihtiyacı olan alt yapı yatırımlarının; elektrifikasyon, yol, su, vb. yerine getirilmesini istemektedir.

Dünya Bankası Heyetinin hazırladığı ve Barker adıyla anılan rapor da Thornburg'un raporuna benzer öğütlerde bulunmaktadır : Devletçiliğin tasfiyesi, özel girişimciliğin her alana yayılması, yabancı sermaye ithalini engelleyen mevzuatın değiştirilmesi. Bu raporların tek

amacı, Türkiye'yi dolar diplomasisinin sihirli havasına sokmaktır.

Ekonomik, politik ve askeri alanda olan bu gelişmelerin sonucuna halkın CHP ye olan tepkisi de eklenince tüccarlar, sanayiciler ve toprak ağaları, eski ortakları olan bürokrasiyi saf dışı ederek 1950 Mayısında iktidarı DP vasıtası ile ele geçirdiler.

SERMAYENİN DURUMU VE DP'NİN EKONOMİ - POLİTİKASI

1950 Mayısında açıklanan hükümet programında; devlet sektörünün, kamu yararı olan dallarla temel sanayi dallarında toplanacağı, bunun ötesine geçmeyeceği belirtiliyordu. Bundan başka, hükümet, devlete ait bazı fabrikaları özel sektöre satmak istediysede özel sektörün bunları alacak sermayesi yoktu. Özel sermaye, daha çok ticaretle ilgili idi.

Özel sektörün teşvike ve desteğe ihtiyacı vardı. Bu amaçla 1950'de Sanayi Kalkınma Bankası kuruldu. Bankanın kuruluş sermayesi olan 12,5 milyon TL'nin % 75'i özel ticaret bankalarına (başta İş Bankası), % 15'i ticaret ve sanayi odalarına, % 10'u özel sanayi kuruluş ve kişilerine aitti.

Bankanın başlıca kuruluş amaçları şunlardı :

i) Yeni özel sanayiinin kuruluş ve genişlemesine yardımcı olmak, hızlandırmak.

ii) Yerli - yabancı ortaklığı şeklinde kurulan işletmelere yardım ve teşvik.

iii) Türk sanayiine ait hisse senedi ve tahvilin özel kesime geçmesine yardım etmek.

1950 - 1962 döneminde Banka'nın toplam olarak 492 milyon TL. lik kredi verdiğini ve ağırlığın tüketim malları üretimine, özellikle Marmara Bölgesine verildiğini görmekteyiz. Ancak, TSKB'nın hızla büyümesine karşın Türk Sanayiinin kredi ihtiyacını karşılayacak düzeye gelmediğini ve sanayiin, özellikle işletme kredisi ihtiyaçlarının büyük ölçüde ticari bankalarca karşılandığını gözlemlemekteyiz.

Henüz yabancı sermaye ile ilgili yasa çıkmadan alınan bazı teminatlar ve kararlarla, yabancı sermaye Türkiye'ye girmeye başlamıştır. General Elektrik Şirketinin katıldığı yerli - yabancı ortak yatırımı olan elektrik ampülü montaj fabrikası 1950 yılında tamamlanmış, aynı yılda Lever Brothers firması İstanbul'da Vita - Sana yağ fabrikasını kurmaya başlamıştır.

1948 - 1952 dönemi için öngörülen devlet yatırım harcamalarının % 20.6'sı doğrudan doğruya, % 59.7'si dolaylı olarak tarımla ilgili olup, metallürjinin payı % 3,4, çimento sanayiinin % 0.6'dır. 3,7 milyar lira gerektiren bu plan 1,8 milyar lira dış yardıma ihtiyaç duymaktadır.

1950 - 1955 arasında tarımsal gelirden görülen artış sınai gelişmeyi, özellikle tüketim malları üretimini teşvik etmiştir. Söz konusu dönemde yabancı sermayenin % 95'i aşkın kısmı imalat sanayiine yatırılmıştır.

1951 yılında çıkarılan 5821 sayılı Yabancı Sermaye Kanunu yetersiz bulunmuş ve Dış Ekonomik Politika Komisyonu Başkanı Randall'ın çabasıyla 1954 yılında 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır.

1951 - 1960 yılları arasında 548 milyon TL. tutarında yabancı sermaye izini verilmiş, bu sermaye genellikle

yerli sermaye ile ortak çalıştığından 514 milyon TL. tutarındaki yerli sermayeyi teşvik etmiş ve gerçekten kendine bağlı yeni bir sınıf yaratmıştır.

Petrol Kanunu tasarısı ABD petrol şirketleri avukatı Max Ball'e hazırlanmış ve ABD'nin telkinleriyle 1954 yılında yasalaşmıştır. Söz konusu yasa, özel sektöre ve yabancı şirketlere yeni olanaklar sağlıyor, devletin bu şirketlere karşı rekabetini önliyordu.

1957 yılında 6987 sayılı yasa ile Petrol Kanununda yapılan değişiklik yabancı petrol şirketlerine Türkiye'de rafineri kurma hakkını da veriyordu.

1950 - 1960 arasında özel girişimciliği teşvik etmek, bir başka deyişle devlet eli ile «her mahallede bir milyoner yaratmak» için karma kuruluşlar oluşturuldu. Bunlardan bir kaçı incelenmeye değer : Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Sümerbank, Ziraat Bankası ve İş Bankası'nın eşit payları ile kurulan bir devlet girişimidir. 1950 yılından sonra bu şirketin katıldığı beş özel şeker fabrikası kurulmuştur : Adapazarı, Amasya, Kayseri, Konya ve Kütahya'daki şeker fabrikaları. Özel kişiler Pancar Ekicileri Kooperatifleri kanalı ile bu fabrikalara ortak edilmişlerdir. Bu şirket, 1920'lerle 1930'lar arasında 4 adet fabrika kurmuştu. 1950'den sonra 11 yeni fabrika kurup 1956'da 375.000 ton şeker üreterek şeker ithalini durdurdu.

1953 yılında kurulan, hissesinin % 51'i devletçe, % 49'u özel kişilerce karşılanan Türkiye Çimento Sanayii T.A.Ş., daha sonra sermayesinin çoğunluğuna sahip olduğu, özel girişimcilerin de katıldığı on fabrika kurmuştur. Bu on fabrikanın dokuzunda yabancı sermaye de vardır. Devlet bu on çimento fabrikasına 171 milyon TL sermaye ve 151,3 milyon TL kredi sağlamıştır.

1954'de özel sektöre ait 4 tane, devlete ait iki tane çimento fabrikası vardır. 21 yeni çimento fabrikasının kurulması için ihaleler yapılmış, 3'ü 1955 yılında, 10'u 1956 yılında ve kalanı 1957 yılında bitirilmiştir.

Dünya Bankası Seyhan Barajı için kredi verirken barajdan elde edilecek olan elektrik üretiminin bir özel şirketce işletilmesini şart koşmuştur. Bu amaçla Çukurova Elektrik T.A.O. kurulmuş ve barajın hidroelektrik tesisleri sözleşme ile bu şirkete devredilmiştir. Ancak şirketin özel ortakları kendilerine düşen payı Ziraat Bankasından aldıkları kredilerle sağlamışlardır. Şu şirketin 1956 - 1963 yılları arasında dağıttığı temettü, sermayesinin % 107.5'ine ulaşmaktadır. Şirket, 1965 yılında da 13.6 milyon TL kâr etmiştir.

Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş. Amerikan Kalkınma İkraz Fonu'ndan sağlanan 129 milyon dolarlık kredi ile Koppers Grubu (ABD) tarafından kurulmuştur. 600 milyon TL'lik sermayeli şirketin 302 milyon TL'lik kısmını Sümerbank ve Karabük sağlamıştır. Ancak yönetim kurulunda devlet azınlıkta, Koppers Grubu, İş Bankası ve Ankara Ticaret Odası'nın oluşturduğu özel sektör çoğunluktadır.

DÖNEM BOYUNCA SANAYİ SEKTÖRÜNÜN MUKAYESELİ İNCELENMESİ

Geri bıraktırılmış ülkelerde tüm yurdu emperyalist pazara açmayı amaçlayan ulaştırma sektörünün ve üretime doğrudan katılmayan hizmet sektörünün milli gelirden aldığı payın yüksek olduğu bir gerçektir. Böyle ülkelerde işsizliği önlemek için baş vurulan bir yöntem olarak; devlet kadrolarının şişirilmesi karşımıza çıkar.

1950 - 1960 Döneminde Türkiye milli gelirinin bileşiminde tarımın milli gelirden aldığı pay azalırken, ulaştırma ve hizmet sektörünün payı artmış, sanayiın oransal payı önemli bir değişme göstermemiştir. 1950 - 1960 Döneminde geçmişe oranla hızlı bir sanayileşme de olsa aşağıdaki rakamlar, sanayileşmenin milli gelir içindeki paylarının değişik yıllarda çok artmadığını göstermektedir.

BAŞLICA ÜRETİM FAKTÖRLERİNİN MİLLİ GELİR İÇİNDE ORANSAL PAYI (% olarak)

(1948 üretim faktörleri fiyatları esas alınmıştır.)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Ulaştırma	Hizmetler
1950	50	16,1	5,4	28,5
1955	45,4	17,2	7,5	29,9
1960	43,9	16,8	7,9	31,4

Sanayi sektörünün tali dalları incelendiğinde gelişmiş ülkelerde imalat sanayii tüm sanayi sektörünün bel kemiği olduğu halde, geri bırakılmış ülkelere sanayiın gelişmesi - emperyalist ülkelerin çıkarlarına bağlı olarak - en az imalat sanayiinde görülmektedir. Aşağıdaki rakamlara göz atıldığında; en hızlı artışın elektrik - su - havagazı gibi hem kamu yararına hem de özel girişimcilğe alt - yapı hizmeti olan sektörde, olduğunu, bunu hiç de üretici olmayan inşaat sektörünün ve gelişmiş ülkelere ham madde kaynağı teşkil eden madencilğin izlediğini görürüz. Özel sektör yatırımlarının 1950 - 1954 yılları arasında % 59,2'si inşaat sektörüne gittiği halde ikinci yarıda bu oran % 66'ya yükselmıştır.

SANAYİ SEKTÖRÜNDE SAĞI HASILA ENDEKSLERİ

Yıllar	Madencilik	İmalat	İnşaat	Elektrik-Su Havagazı
1948	100	100	100	100
1950	123,1	108	162,2	118
1955	191,6	148,2	245,5	256,5
1960	215,1	188,9	352,6	479,0

TOPLAM YATIRIMLARIN SEKTÖREL DAĞILIMI

(% olarak)

	1950	1953	1955	1950 - 1955 arası ortalaması
İmalat	10,3	11,4	13,2	11,9
İnşaat	1,4	1,6	1,2	1,3
Maden-enerji	7,2	6,5	7,4	6,6
Ticaret	6,8	7,8	8,2	7,5
Ulaştırma	24,5	28,3	20,9	24,5
Mesken inşaatı	26,1	25,1	33,3	27,3

Ekonomik gelişmeyi hızlandırmak isteyen tüm geri bırakılmış ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de kamu yatırımları ağır basmaktadır. İktidar partisinin 1950 Mayıs'ında liberal ekonomiyi hükümet politikası olarak ilân etmesine rağmen kamu yatırımlarının ağır basması iki türlü yorumlanabilir.

- i) Daha önce açıklandığı gibi kamu yatırımları kanalıyla özel sektörü desteklemek ve güçlü kılmak,
- ii) Türkiye'de sanayi özel sektörü okadar cılız ki bütün desteklemelere rağmen ülke ekonomisini çekip çevirecek güce ulaşamamış ve imalat sanayiine bile devlet yeni girişimlerde bulunmuştur. Birbirini tamamlayan bu iki yorumu aşağıdaki rakamlar doğrulamaktadır.

TOPLAM YATIRIMLARIN SEKTÖRLERARASI DAĞILIMI (% olarak)

Yıllar	Özel Sektör	İktisadi-Devlet Kuruluşları	Kamu Sektörü
1950	57	15	28
1952	62	16	22
1955	44	27	29
1959	38	20	42

Özel sektörle kamu sektörü karşılaştırıldığında kamu kesiminin toplam işyeri sayısının % 7,9'una sahip olduğu halde katma değer % 52,7'sini oluşturmaktadır. Kamu kesimi bu katma değeri yaratırken toplam giderlerin % 44,2'sini kullanmaktadır. Bu rakamlar, kamu sektörünün daha ileri teknoloji kullanan, daha büyük çapta fabrikalara sahip olduğunu ve daha verimli çalıştıklarını gösterir.

FIYAT ARTIŞLARININ SEKTÖRLERE DAĞILIMI : 1950 yılından sonra hükümet, bazı tarım ürünlerine sübvansiyon vererek yüksek bir tarımsal fiyat politi-

kası izlemiştir. Bunun sonucu olarak satın alma gücü artmış ve talep fazlalığı 1954 yılında fiyatların yükselmesine ve enflasyona yolaçmıştır.

Fiyatları artıran bu politika da imalat sanayiinde faaliyet gösteren özel kesimin güç kazanmasını ve sermaye birikimini sağlamasını amaçlamıştır. Fiyat artışları, sektörlerin büyüme hızları ile ters orantılı bir gelişme göstermiştir. En yüksek fiyat artışı, en az gelişme gösteren imalat sanayiinde olmuştur. 1948 yılındaki fiyat endeksini 100 kabul edersek bu endeksin 1960 yılında 381'e yüksediğini görürüz. 1950 - 1960 yılları arasında en hızlı gelişmeyi gösteren ulaştırma ve hizmet sektörleri olduğu halde en az fiyat artışı bu sektörlerde olmuştur. 1948 yılındaki endeksleri her biri için 100'er kabul edersek, 1960 yılında bu endeks ulaştırma için 252'e, hizmetler için 229'a yükselmiştir.

Aynı dönemde işçi sendikalarının grev hakkı olmadığını da düşünürsek bu fiyat artışlarının işçi ücretlerinde de aynı oranda artışı sağlayamayacağını, böylece imalat sanayicilerinin milli gelirden aldıkları payların, toplumun öteki kesimleri aleyhine bir artış gösterdiği anlaşılır.

Ancak enflasyonist baskıdan ve dış ekonomik yardımdan (1) dolayı dış ticaret açığı artmış ithalat kotaya bağlanmış, kısıtlanmıştır. Bu kısıtlama sonucu karaborsacılık artmış, özel sermaye daha çok arsa spekülasyonu, konut yapımı gibi sanayi dışı tatlı kâr alanlarına akmaya başlamıştır. Bu dönem boyunca ancak kamu sektörünün istikrarlı çalıştığını gözlemekteyiz.

(1) Örneğin 1948 - 1954 yılları arasında Türkiye, ABD'den yalıtık 500 milyon dolar ekonomik yardım almıştır. Bu yardım ithalatı artırmış ve dış ticaret açığının artmasının başlıca etkeni olmuştur.

İMALAT SANAYİNİN ÇALIŞMA ALANLARI

İmalat sanayii bu açıdan incelendiğinde de ilginç sonuçlar çıkmaktadır. Geri bıraktırlmış bir ülkede ekonomiyi emperyalist güçler şekillendiriyorsa, elbette bu ekonomi, ülke halkının çıkarları doğrultusunda değil emperyalist güçlerin çıkarları doğrultusunda olacaktır. Uluslararası tekелci sermaye kendileri için artık kârlı görmedikleri bazı imalat sanayii dallarını geri ülkelere bırakırlar. Türkiye’de 1950 - 1960 yılları arasında imalat sanayiinin daha çok «tüketim malları üreten» kesimde bulunması bir raslantı değildir. Bu dönemde söz konusu kesimin, tüm imalat sanayii içindeki payının nispi bir gerilemesi çok şey ifade etmez. Dönem boyunca tüketim malları üreten kesim, imalat sanayiine her bakımdan hakim olmuştur.

Yatırım malları üreten kesim geri bir teknolojiye sahip ve küçük atölyeler şeklinde çalışmaktadır. Tüketim maddeleri ve ara malları üreten kesimde nispi bir yoğunlaşma, göreceli olarak büyük fabrikalar ve ileri teknoloji göze çarpmaktadır. Bunlar özellikle ilaç sanayiinde bulunan ambalaj fabrikaları ve montaj sanayiidir.

Tüketim Malları Üreten Kesimin İmalat Sanayii İçindeki Payları (% olarak)

Yıllar	İşyeri Açısından	Çalışanlar Açısından	Katma Değer Açısından
1950	57,6	67,2	72,7
1960	53,69	63,15	65,12

**Ara Malları Üreten Kesimlerin İmalat Sanayii
İçindeki Payları**

1950	33,7	20,6	19,0
1960	36,81	24,97	27,20

**Yatırım Malları Üreten Kesimlerin İmalat Sanayii
İçindeki Payları**

1950	7,1	12,1	7,9
1960	7,53	11,22	7,46

Sanayi kesiminde yaratılan katma değerlerin büyüklüğüne göre sanayi kollarını sıralıyacak olursak ekonominin tümü için ilk sırayı tekstil sanayii almakta, onu gıda sanayii, kimya sanayii, metal ana sanayii, tütün sanayii izlemektedir. Görüldüğü gibi çoğunlukla tüketime yönelik sanayiler önceliğe sahip bulunmaktadır. Bunu kamu ve özel kesim için ayrı ayrı ele alırsak, kamu kesimindeki sıralamanın gıda sanayii, dokuma sanayii, metal ana sanayii, tütün sanayii, petrol ürünleri sanayii olduğunu görürüz.

Özel kesim için sıralama şöyledir : Dokuma sanayii, gıda sanayii, kimya sanayii, plastik vb. maddelerden eşya üretimi, madeni eşya üretimi. Özel kesimin bu son üç dalı genellikle tüketim malları üretmektedir. Hem kamu hem de özel kesimde ilk sıraları tüketim maddeleri üretimi işgal etmekle beraber kamu kesiminin yatırımlarının görece olarak yatırım mallarına yöneldiği ortaya çıkmaktadır.

1950 - 1960 yılları arasında imalat sanayiinde kurulan 10'dan fazla işçi çalıştıran işyerlerinin sayısı 1340'dır. Bu işyerleri 1963 yılında büyük imalat sanayiinin

tüm işyerlerinin % 50'sine yakındır. Aşağıdaki çizelge, imalat sanayiindeki işyerleri, sayısının artışını göstermektedir.

	1950'deki işyeri sayısı	1963'deki işyeri sayısı
Gıda sanayi	242	822
Dokuma sanayii	160	689
Kauçuk boya sanayii	13	82
İlaç hazırlama	20	65
Plastik eşya sanayii	bilinmiyor	41

1960 yılında dokuma, gıda, hafif kimya, taş, toprak sanayileri, özel kesimin yarattığı gelirin % 72'sini oluşturmaktadır.

İMALAT SANAYİNİN BAZI DALLARININ DURUMU

1) **TEKSTİL SANAYİ** : Tekstil sanayii 1949 - 1960 döneminde, özellikle özel kesimde büyük bir atılım yapmıştır. 1949 yılında kamu kesiminde 126042, özel kesimde 140486 adet iş vardı. 1960 yılında bu sayı kamu kesimi için 217438, özel kesim için 543682'ye çıkmıştır. Tezgâh sayısında bu dönem boyunca kamu kesiminde 3091'den 4588'e, özel kesimde 2426'dan 11232'ye yükselmiştir. Bossa, Güney Sanayii, İstanbul Genel Dokumacılık T.A.Ş., Santral Dikiş Sanayii T.A.Ş. gibi tekstil fabrikaları bu dönemde kurulmuşlardır. Son iki kuruluşa sırayla % 75 ve % 67,9 paylarla İ. And P. Coats Ltd. ortak olmuştur. Devletin pamuk ipliği üretimi ve dokuma sanayiinde tek kuruluşu olan Sümerbank 1950 yılında 16609

ton pamuk ipliği üreterek toplam üretimin % 55.2'sini yapıyordu. Aynı yılda özel sektör toplam üretimin % 44.8'ini oluşturan 13464 ton pamuk ipliği ürettiyordu. Yıllar geçtikçe devlet sektörünün toplam üretimdeki yüzdesi azalırken özel sektörün toplam üretimdeki payı artmaktadır. 1960 yılında 27583 ton pamuk ipliği üreten Sümerbank toplam üretimin % 29.7'sini oluşturmaktadır. Aynı yılda özel sektör için bu rakamlar 65253 ton ve % 70,3'dür. Pamuklu dokuma üretimine de göz atarsak, aynı durumu yani devlet sektörünün toplam üretim içindeki payının azaldığını özel kesimin payının arttığını görürüz. 1950 yılında Sümerbank pamuklu dokuma üretiminin % 77,4'ünü yaparken özel kesim % 22,6'sını yapıyordu. 1960 yılında Sümerbank'ın payı % 29,5'e düşerken özel kesimin payı % 70,5'e yükselmiştir.

1954 yılında yün ipliği üreten 40 bin iğlik, yün kumaş üreten 13 bin iğlik devlete ait 6 yün tekstil fabrikası vardı. Dönemin ilk yıllarında ipek, rayon, kendir, keten gibi tekstil maddelerinin üretimi oldukça düşük düzeyde idi. Tekstil üretimindeki bu büyük gelişmeye rağmen 1954 yılına doğru talep de hızla artmış, 1948 yılında 9500 ton olan tekstil maddeleri ithalatı 1954 yılında 12 bin tona yükselmiştir. Ancak zamanla tekstil maddeleri üretimi artarak iç pazardaki talebi karşıladığı gibi ihraç edilen bir ürün haline gelmiştir.

II) GIDA SANAYİ : 1950 yılında devlete ait 9, özel sektöre ait 933 fabrika var idi. Devlete ait 9 fabrikadan toplam 120 milyon 126 bin T.L. lik değer yaratılırken, özel sektöre ait tüm fabrikalardan 75 milyon 304 bin T.L. lik değer üretilmektedir. Devlete ait fabrikalarda toplam 5359 işçi çalışırken özel kesimde 16420 işçi çalışmaktadır. Bu rakamlar da özel kesime ait fabrikaların, devlet kesimine oranla daha geri bir teknoloji ve daha

az verimle çalıştıklarını, onların genellikle küçük çapta olduklarını gösterir.

Gıda sanayii de tekstil gibi hızlı bir gelişme göstererek 1960 yılında devlete ait fabrika sayısı 32'ye, özel kesime ait fabrika sayısı 1606'ya yükselmiştir. 1960 yılında devlet fabrikaları 1 milyar 272 milyon 932 bin liralık üretimde bulunurlarken özel kesim 410 milyon 301 bin liralık değer yaratmaktadır. Özel sektöre ait bu rakamlardan 1950'ye oranla özel sektörün daha verimli çalıştığını anlayabiliriz.

1955 yılında tamamı özel sektöre ait yıllık toplam kapasiteleri 1 milyon 500 bin ton olan 200 adet un değirmeni vardı. Bunların çoğu küçük çaplı olup ancak % 6'sı 50 ton/gün kapasiteden daha büyük bir kapasiteye sahipti.

Bunlardan başka gıda endüstrisinde önemli olan ama 1950 - 1960 döneminde Türkiye'de tam olarak gelişmemiş endüstriler de var : bitkisel yağlar, süt ürünleri, konserveleme, et ambalajlama, soğuk depolama, buz imalatı, alkollü ve alkolsüz içkiler sanayii gibi. 1950 yılında devlete ait 10, özel kesime ait 14 içki fabrikası vardı. Devlete ait 10 fabrikanın toplam yatırını 2 milyon 701 bin lira tutarken, özel kesime ait 14 fabrikanın toplam yatırını 34 bin lira idi. 1960 yılında devlete ait fabrika sayısı 16'ya özel kesime ait fabrika sayısı 80'e yükselmiştir. Sabit sermaye yatırımları birincisi için 3 milyon 666 bin lira iken özel kesime ait sabit sermaye yatırımları 1 milyon 434 bine yükselmiştir.

Devlet tekeli, Tekel Genel Müdürlüğü aracılığı ile alkol, alkollü içkiler, tütün, kibrit ve çayın yanı sıra patlayıcı maddeler ve barutun da imalat, ithalat, satışını da yaptı. Tuz üretimi tekele ait olmakla beraber satışı

tekelin kontrolunda değildi. Keza bütün yaprağı ticareti tekelin kontrolunda değildi. 1955'de devlet bu maddelerin bazıları üzerindeki Devlet Tekelini kaldırdı ve özel kesime bu alanı da açtı.

III) ÇİMENTO, TUĞLA, KİREMIT : 1950 yılında 396 bin ton olan çimento üretimi çok hızlı bir artış göstererek 1953 yılında 528 bin tona, 1955 yılında da 816 bin tona yükselmiştir. 1950 - 1955 yılları arası inşaat sektöründeki gelişme çimentonun yanısıra tuğla, kiremit ve kereste talebini de artırmıştır. Aşağıdaki çizelge bir fikir vermesi bakımından ilginçtir.

ÇİMENTO TÜKETİMİ ve ÇİMENTO TEMİNİ

	1948	1955
Yerli Üretim	: 336 bin ton	816 bin ton
İthalat	: 98 bin ton	810 bin ton
Toplam Tüketim	: 434 bin ton	1626 bin ton

1948'den 1955'e yerli üretim yaklaşık iki katı artarken, ithalat ta sekiz katı artmaktadır. 1955 yılındaki toplam tüketim ise 1948'dekinin yaklaşık dört katıdır.

Tuğla ve kiremit endüstrisi geniş ölçüde özel sektöre aittir. Bir kaç ayrıık çoğunluğu küçük ve orta boy fabrikalardır. Devlet sektörü Filyos'ta büyük bir ateş tuğlası fabrikasına, Sivas'ta bir tuğla ve kiremit fabrikasına sahiptir.

IV) DEMİR ÇELİK ÜRETİMİ : Çimento sanayiinden başka inşaat sektörü için gerekli olan demir - çelik üretimi de hızlı bir artış göstermiştir. Çelik üretimi 1950 yılında 91 bin ton iken 1955'de iki katından fazla bir ar-

tış göstererek 188 bin tona ulaşmıştır. Pig demir üretimi de aynı şekilde 1950 yılında 111 bin ton iken 1955 yılında 201 bin tona yükselmiştir. Bu değerler aynı yıllarda gelişmiş ülkelerdeki üretimle karşılaştırıldığında oldukça küçük kalırlar. 1950 - 1960 yılları arasında Türkiye'de demir - çelik üreten bir büyük fabrika vardır : 1939 yılında kurulan Karabük/Ereğli Demir Çelik henüz tamamlanmamıştı.

V) DİĞER İMALAT SANAYİİ DALLARI : 1950 - 1955 yılları arasında bazı imalat sanayii ürünlerinin artışı şöyledir :

Süperfosfat 13 bin tondan 66 bin tona, sülfirik asit 11bin tondan 23 bin tona, şeker 137 bin tondan 255 bin tona, kâğıt ve mukavva üretimi 18 bin tondan 47 bin tona yükselmiştir. Bazı temel kimyasal maddeler, süperfosfat, sülfirik asit ve kokun yan ürünleri olarak elde edilmektedir. Karabük Demir Çelik fabrikasının genişletilmesine ek olarak devlet biri Kırıkkale'de öteki Murgul'da olmak üzere iki sülfirik asit fabrikasına sahipti. İskenderun'da % 51'i bir Amerikan firmasına ait olan bir süperfosfat fabrikası kurulmuştur. İzmit'te devlete ait bir fabrika, kostik soda ve klor ürettiyordu. Bunlardan başka yabancı sermaye katılımıyla kurulmuş bir di zi özel sektör fabrikası boya, sabun ve ilaç ürettiyordu.

Devlet, büyük bir deri dabakhanesine ve Beykoz'da bir ayakkabı fabrikasına sahiptir. Ancak ayakkabı üretiminin çoğunu ordu tüketmektedir. Lastik endüstrisi, 20 - 25 fabrika ve 100'den çok atelyeye sahip olup lastik ayakkabılar üretmektedir. Ağaç ve cam ürünleri endüstrisi özel sektörün elindedir.

MADENCİLİK

Türkiye, sanayi için gerekli hammadde olarak zengin ve çeşitli mineral kaynaklarına sahiptir. Türkiye, taş kömürü, linyit, demir cevheri ve kromun önemli bir üreticisidir. Manganez, kurşun, boraks, kükürt, zımpara, tuz, petrol kaynaklarına da sahiptir. 1950 - 1960 döneminde bu kaynakların genişliği henüz tam olarak saptanamamıştı.

Bu dönemde devlet hâlâ bu kaynakların en büyük üreticisidir. Devletin madencilik işletmesinden Etibank sorumludur. Devlet, kükürt, taş kömürü, bakır üretiminde tekel kurmuştur. Demir cevheri, krom ve linyit üretimi devlet ve özel kesim karması kuruluşlar tarafından yapılır. Madenciliğin öteki dalları özel kesim elindedir.

Zonguldak civarında kömür rezervi 1 milyon ton olarak hesaplanmıştır. Üretilen taş kömürünün % 30'u demiryollarında, yaklaşık % 20'si Karabük Demir Çelik'te, geri kalanı da çeşitli endüstriler, elektrik üretimi, hava gazı ve ısıtma için kullanılır. Özel kesim, fazla kâr bırakmadığından ve yatırım giderlerinin çokluğundan dolayı bu alana girmemektedir.

Karabük Demir Çelik'e giden demir cevherinin tamamı Divriğ'de Etibank tarafından üretilir. Karabük, özel kesimden pek az demir cevheri alır. Özel kesimin ürettiği demir cevherinin hemen hemen tamamı ihraç edilir. Türkiye'nin toplam demir cevheri rezervi 180 milyon ton civarındadır.

Krom, Türkiye'nin bir çok yerinde bulunmakla beraber en çok ve zengin kaynaklar Elazığ ilinde bulunmaktadır. Türkiye, dünyanın başlıca krom üreten dört

ülkesinden biridir. Krom, iç sanayide çok az kullanılmakta çoğunluğu ihraç edilmektedir. Bu endüstri dünya pazarlarına bağlıdır. II. Dünya Savaşı sonrası durum ve Kore Savaşı, bu endüstriyi teşvik etmiş ancak 1954 yılında uluslararası pazarlardaki talep azlığı bu yılda üretim düşmesine sebep olmuştur.

Petrol, Türkiye için yeni bir endüstri olup, 1936 yılında Raman'da ilk petrol bulunmuş ve ilk kuyu 1947'de açılmıştır. Raman ve Garzan'da devlete ait petrol kuyularından 1954 yılında 60 bin ton, 1955 yılında 230 bin ton ham petrol üretilmekteydi. Türkiye 1959 yılında kendi olanaklarıyla 375 bin ton petrol elde etmekteydi. Batman rafinerisi 1955 yılı sonunda çalışmaya başladı. Yılda 320 bin ton kapasite ile çalışan bu rafineri, yıllık petrol ihtiyacının 1/6'sını, fuel oil ihtiyacının 1/10'unu, asfalt ihtiyacının tamamını karşılamakta idi.

Yeni petrol yasasının çıkması ile yabancı petrol şirketleri Türk hükümeti ile kârı % 50, % 50 paylaşacak şekilde yeni yatırım olanakları kazanmışlardır. Yine 1957 yılında yapılan yasa değişikliği ile yabancı petrol şirketleri Türkiye'de rafineri kurma hakkını elde etmişlerdi. Atas bunun bir sonucudur.

ELEKTRİK ENERJİSİ ÜRETİMİ

1950	1951	1952	1953	1954	1955
------	------	------	------	------	------

790	888	1020	1200	1387	1453
-----	-----	------	------	------	------

milyon kilowat saat

1950 - 1955 arasında elektrik üretimi yaklaşık iki kat artmıştır. Bu, Fransa ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında oldukça düşük bir değerdir. Nüfusun yaklaşık % 25'inin elektrik enerjisi kullandığı, toplam tüketimin yaklaşık % 65'inin sanayide tüketildiği hesaplanmaktadır.

Mevcut üretimin % 95'i termik, % 5'i hidroelektrik santrallerden elde edilmektedir. Adi maden kömürü, elektrik sağlayan en büyük enerji kaynağıdır. Linyit daha sonra gelir.

1950 yılında 269'u şehir, 86'sı endüstri santrali olmak üzere toplam 355 santral vardı. 1955 yılında bu rakamlar şehir santralleri için 385'e, endüstri santralleri için 147'ye yükselmiştir. 1960 yılında 2815 milyon Kw saatlık elektrik üretiminin 494'ü şehir, 440'ı endüstri olmak üzere toplam 934 santraldan elde edildiğini görüyoruz. 1950'den 1960'a endüstri santrallerinin sayısı yaklaşık 5 kat artmıştır. Bu artış, endüstrideki elektrik üretiminin gittikçe arttığını gösterir. Nitekim 1950 yılında sanayi 508 milyon Kw saat elektrik kullanırken bu tüketim 1960 yılında 1751 milyon Kw saata yükselmiştir.

Türkiye'nin potansiyel hidroelektrik enerjisi bakımından zengin bir ülke olmasına rağmen elektrik üretiminde fuel oil ile çalışan termik santrallerin kurulması, petrol şirketlerinin çıkarına bir gelişmedir.

SONUÇ

1) 1950 den 1960 yıllarına kadar geçen süre içinde tarımın milli gelir içindeki payı sürekli bir düşüş göstermesine karşın, gerçek bir sanayileşme ve toprak reformu yapmanın önkoşullarını yaratamadığından bağlı olduğu sosya - ekonomik sistemin gereği «geri bir tarım ülkesi» olma niteliğini değiştirememiştir. 1960 yılı sonlarında tarımın milli gelirden aldığı pay % 44'dür. Gelişmiş sanayi ülkelerinde tarımın milli gelirden aldığı pay % 10 dolaylarındadır.

2) Sanayi sektörünün milli gelir içindeki payı bu dönem boyunca her ne kadar artmışsa da, bu artış göre-

celi bir artış olup Türkiye'nin sanayileşmesi süreci açısından önemi bir çizgi olamamaktadır. 1960 yıllarındaki sanayinin milli gelirdeki payı % 16.5'dir. Gelişmiş sanayi ülkelerinde bu oran yaklaşık % 40 - 45'i bulmaktadır.

3) Emperyalizmin sömürüsü altında olan tüm geri bıraktırmış ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de ekonomiyi uluslararası tekelci burjuvazi kendi çıkarları doğrultusunda yöneltmiş ve «sanayileşme» adı altında montajcılık, ambalajcılık yapan kendine bağlı bir işbirlikçi burjuva yaratmıştır.

4) İşbirlikçi burjuvazinin el attığı her imalat sanayii alanı yerli imalatçıların aleyhine işlemiştir. Küçük atölyeler halinde olan yerli imalatçılar daha ileri bir teknoloji getiren işbirlikçi burjuvazi karşısında güçlerini yitirmişler, kapanma durumunda kalmışlardır.

5) Özellikle karayolu yapıcılığı ile tüm yurt kapitalist pazara açılmış, hem de önemli bir montajcılık alanı olan oto yapımı gelişmiştir.

6) Türkiye zengin yeraltı kaynaklarına sahip olmakla beraber, bunlar iç sanayide tüketilmemiş, çoğunlukla emperyalist metropollerin ham madde kaynağı olarak ihraç edilmiştir.

7) Ekonomik alanda dışa bağımlılık askeri, politik, kültürel alanda da oluşmuştur. Bağımlılık bir bütündür. Güvenli ve halkın yararına bir sanayileşme için bütün alanlarda bağımsızlık zorunludur.

KAYNAKLAR

- 1) Aleç Peter, Alexander, Economic Change In Turkey, 1948 - 1955, University of California, 1957
- 2) İsmail Cem, Türkiyede Geri Kalmışlığın Tarihi, İst. 1973
- 3) Özlem Özgür, Türkiyede Kapitalizm Gelişmesi, İst. 1972
- 4) Doğan Avcıoğlu, Türkiyenin Düzeni, Ankara 1968
- 5) Türkiyede Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 yılı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara 1973
- 6) Industrialization Policy of Turkey Since 1923, Dr. Necdet Serin, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt : 20, Sayı : 2, 1965
- 7) Türk Ekonomisinde Yapısal Değişme, Doç. Dr. Mehmet Selik, A.Ü.S.B.F. Dergisi, Cilt : 25, Sayı : 2, 1969
- 8) Türkiyenin İktisadi Gelişmesi ve Devlet Maliyesi, Prof. N. Orhan Dikmen ve Dr. K. Bulutoğlu, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası. Cilt : 20, S. 1 - 4, 1958
- 9) Türkiye Ekonomisinde Strüktürel Değişme 1950 - 1960, Doç. Dr. Gülten Kazgan, İ.Ü.İ.F. Mecmuası, Cilt : 23, Sayı : 3 - 4, 1963
- 10) Türkiyede Devletçilik, Prof. Korkut Boratav, İst. 1974.

TMMOB Makina Mühendisleri Odasının düzenlediği 1976 TÜRKİYE SANAYİ KONGRESİ, 23 - 27 Kasım 1976 günleri Ankara'da yapıldı. Kongrede, Türkiye sanayiinin Cumhuriyetin kuruluş yıllarından 1960'lara kadar olan tarihsel gelişimini inceleyen 5 bildiri bu kitapta yer alıyor. ODTÜ öğretim üyelerinden Dr. Orhan KURMUŞ bildirisinde, Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayinin korunması sorunu ve ticaret sermayesinin tavrı üzerinde duruyor. Dr. İlhan TEKELİ ve Selim İLKİN ortak bildirilerinde, 1930 yıllarında girişilen ilk plan çalışmalarını inceliyorlar. SBF öğretim üyelerinden Doç. Dr. Korkut BORATAV bildirisinde, 1929 - 1939 döneminde Türkiye'nin sanayileşme ve gelişme sorunlarını ele alıyor. ODTÜ öğretim üyesi Gürel TÜZÜN'ün bildirisinin konusu, 1950 - 1960 döneminde Türkiye'de sanayileşme. Ahmet BÖRÜBAN'ın bildirisinde ise tarihsel gelişimi içinde Türkiye sanayiinin yapısal sorunları tartışılıyor.